

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Ана Дамиан-Лакићевић

број уписа 633

Изјављујем

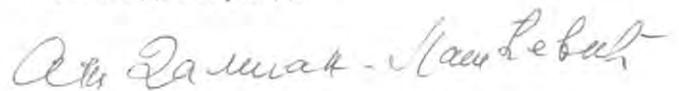
да је докторска дисертација под насловом

Теорије интеграције у савременим међународним политичким односима

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 12. март 2012.

Потпис докторанда

Ана Дамиан-Лакићевић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ана Дамиан- Лакићевић

Број уписа 633

Студијски програм _____

Наслов рада: Теорије интеграције у савременим међународним политичким односима

Ментор проф.др Предраг Симић

Потписани Ана Дамиан-Лакићевић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 12. март 2012.

Потпис докторанда
Ана Дамиан-Лакићевић
Ана Дамиан-Лакићевић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Торије интеграције у савременим међународним политичким односима

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

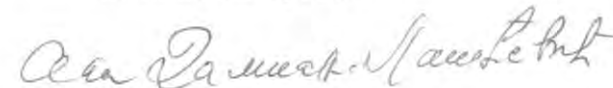
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 12. март 2012.

Ана Дамиан-Лакићевић

1. **Ауторство** - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство - некомерцијално – без прераде.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прераде.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство - делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

**ТЕОРИЈЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ
ПОЛИТИЧКИМ ОДНОСИМА**

- докторска теза -

Ана Дамиан-Лакићевић

Ментор: проф.др Предраг Симић

Београд, 2011.

САДРЖАЈ:

Увод

- Предмет, циљ и значај истраживања 4
Хипотетички и методолошки оквир рада 10
Појмовно одређење: „теорија“ и „интеграција“ 14

Прво поглавље

- Претече теорија интеграције до Другог светског рата 26
Западноевропска схватања 26
Идеје о уједињењу Европе 39
Источноевропска схватања 43

Друго поглавље

- Теорије интеграције у време Хладног рата 52
Западноевропске теорије интеграције у периоду биполаризма 52
Теорија федерализма 56
 Европска унија и теорија федерализма 60
Конфедерализам 79
Интернационализам 80
Европа региона – другачија Европа 84
Теорија функционализма и теорија неофункционализма 90
 Функционализам 90
 Неофункционализам 99
Теорија комуникације 115
Остале теорије интеграције у западној политикологији 136

Источноевропска схватања интеграције у периоду биполаризма	155
Период пре „перестројке“ и „новог мишљења“	156
„Перестројка“ и „ново мишљење“	159
Остале источноевропске земље	165
Интеграциони процеси у доктрини СССР	174
Циљ и основа интеграције	174
Фактори интеграције у доктрини источноевропских земаља	177
Пракса интеграције источноевропских земаља	177
Међународно-правна начела сарадње источноевропских земаља	181
„Јединство“ као категорија интеграције источноевропских земаља	184
Треће поглавље	
Упоредна анализа основних проблема теорија интеграције у периоду биполаризма	186
Појам интеграције	186
Циљеви интеграције	193
Врсте интеграције	195
Фактори интеграције	197
Начин интеграције	201
Разлике у схватањима о начину решавања неких основних питања	202
Закључак	218
Библиографија	229

ТЕОРИЈЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ПОЛИТИЧКИМ ОДНОСИМА

Период биполаризма

Увод

Предмет, циљ и значај истраживања

Предмет истраживања у овом раду су теорије интеграције које настају и развијају се упоредо са међународним интеграционим процесима после Првог, односно Другог светског рата, посебно као отпор фашизму и одговор разарању тековина европске цивилизације и европског идентитета. Наиме, основни подстицаји за њихов развој долазили су из тежњи народа и држава прошлих кроз страхоте рата, да се повежу на основу заједничких интереса, али их је подстицала и пракса нових интеграционих целина. Несумњиво, велики подстицај сарадњи и интеграцијама било је и стварање Уједињених нација 1945. године као замене за некадашњу Лигу народа. Уједињење Европе је представљало најбољи начин за европске државе да се обнове после ратова и да створе међусобно мирољубиве односе. Политичке и економске промене након Другог светског рата, нарочито у периоду биполаризма поспешиле су процесе европских интеграција, формирану су блокови као специфични савези држава окупљених око двеју водећих сила у свету, који су снажно обележили послератне међународне односе – европске земље су се суочиле са губитком међународног утицаја, губитком колонијалних територија, отежаним међународним положајем поред Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза који су постали доминантни у том периоду. Такође, од педесетих до шездесетих година п.в., индустријска производња се удвостручила. Стално растуће размере светске привреде

саме по себи су диктирале и јачање међународне размене, нарочито међународне трговине - јавља се потреба за све ширим, светским тржиштем. Упоредо са процесима концентрације, ишао је све интензивнији развој науке и технологије.

Теорије интеграције, које се у ширем смислу баве сагледавањем сложених интеграционих процеса, представљају значајан теоријско-истраживачки правац заснован на конкретном емпиријском испитавању. Оне могу да истражују било функционалне зависности, било сам комуникацијски систем односа (отуда „теорија функционализма“ и „теорија комуникације“). Интеграционе теорије, такође, истражују и чиниоце који, позитивно или негативно, утичу на овај процес: географску близину, хомогеност, сличност друштвених вредности и система комуникације, међусобно познавање, функционалне интересе који су међусобно слични и подстичу успостављање заједничких веза затим, сличности и разлике у појединим политичким системима, сувереност, ефикасност влада и, на крају, раније интеграционе покушаје.¹ Аутори који се баве интеграцијама сматрају да ове теорије омогућавају да се сазна суштина интеграционих појава у међународним односима и да се упоредно анализирају појаве и процеси, откривају сличности и разлике међу њима, особито ако су настајали у сличним међународним околностима.

Основне претпоставке од којих полазе теорије интеграције су да различити делови образују једну целину у којој се успостављају посебни односи међузависности, али се задржава и самосталност. Према томе, у међународним односима под интеграцијом се подразумева повезивање више независних и суверених јединки међународног система са свим одликама своје државности у једну нову целину; под интеграцијом се може сматрати и сам процес развијања те нове сложене целине. Као општи друштвени феномен интеграција се карактерише свесним повезивањем људи, институција, група и заједница у функционално јединствене друштвене целине, које се стварају ради задовољења одређених потреба и постизања специфичних политичких циљева. *Области интегрисања* могу бити уже и шире, као и веома различите. Политичка интеграција се, на нивоу државних заједница, може дефинисати као резултат стања у коме су државе претходно биле

¹ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations in World Politics, (4th Edition)*, Allyn and Bacon, London, 2010, p. 429; Robert Jackson, Georg Sorensen, *International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 336; Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима. Теорије и истраживачки правци*, Научна књига, Београд, 1987, с. 82-89, 261-269; Philip Jacob, Henry Teune, »The Integrativ Process«, in Robert Pfaltzgraf, ed, *Politics and the International System*, Lippincott, Philadelphia, 1969, pp. 458-479.

независне и суверене, а затим стављене, делимично или у целини, под заједничку политичку власт.

Потребно је истаћи да су *предмет анализе* овог рада превасходно теорије политичког вида интеграционих окупљања, док су радови о другим облицима интеграције (економским, војним, културним итд.) обухваћени у мери у којој је то неопходно јер сама политиколошка анализа није довољна за разматрање интеграционих процеса.

Не улазећи овом приликом у тумачење различитих схватања појма „теорија“, опредељујемо се за његово шире објашњење. Према овом тумачењу, теорија би обухватала скуп научно доказаних знања и хипотетичких исказа о једној појави, у овом случају о појави интеграције, који поседују довољно елемената општости и систематичности тако да омогућавају да се појава посматра у целости, у оквиру других појава, утврди њена природа, чиниоци који су је условили, саставни делови, као и степен њихове повезаности и међусобне зависности.

Наиме, теорије интеграције које су предмет истраживања у овом раду, по области којом се баве, претежно су везане за политичке науке; по логично сазнајном пореклу то су сложене теорије какве су већина научних теорија везане за емпиријске науке. По својој структури то су већином развијене научне теорије и опште теорије јер се великим делом могу примењивати на извесне групе сродних наука. Такође, оне су мање строге, односно мање формализоване јер је таква природа и самих политичких наука које оне објашњавају. Моћ предвиђања ових теорија је мања јер спадају у област друштвених наука које су мање аксиоматизовани научни системи, а велику улогу игра тзв. теоријска перспектива. Значај и улога теорија интеграције у међународним политичким односима је у томе што оне, између осталог, одређују основну оријентацију научног истраживања везаног за процес интеграције – у интерпретацији, опису и објашњењу облика и појава интеграције, као и у предвиђању развоја тог процеса.

Анализа у овом раду је ограничена временски, географски и садржински. Раздобље у којем пратимо теоријску мисао обухвата време од Другог светског рата до почетка деведесетих година XX века (*до завршетка периода биполаризма*). Период истраживања, тј. период биполаризма, чији је крај био 1989–1991, је

временски ограничен.² Овај термин се односи на односе између два супротна политичка и економска система након Другог светског рата на чијем су челу биле две супер-силе – САД и СССР. С једне стране, преко НАТО се стварала у западној Европи евроатланска сарадања - уз сарадњу са САД и уз обнављање привреда уз помоћ Маршаловог плана, стварала се прва заједничка институција, Заједница за угљ и челик која је прерасла у ЕЕЗ, односно ЕУ. С друге стране, совјетска држава је била економски слабија и односима унутар тзв. источног блока се управљало војним и политичким средствима - економска сарадња се ширила касније.³ Временом, нуклеарни паритет је довео до стабилизације америчко совјетских односа и 1985. године отворене су могућности за покушаје реформи у источној Европи, али неуспешне. Паралелно, јављају се нове мирољубиве идеје, а веома су били значајни и различити друштвени покрети. Наиме, 1989-1990 долази до распада источног блока, а 1991. до престајања постојања самог Совјетског Савеза; долази до краја глобалног идеолошког сукоба који су покретале идеологије социјализма и капитализма.⁴

Промене у свету које су тада настале (последња деценија XX века) суштински су измениле биполарни поредак политичке и војне равнотеже моћи - дошло је до формирања новог постбиполарног светског поретка са само једном супер силом, САД, затим, до ширења Европске уније, јачања економских и политичких снага у Азији, пре свега Кине и Индије, врло брзе експанзије тржишта добара и услуга, ширења комуникација а, затим, на преласку два века и почетком XXI века до јачања Русије и њеног поновног све значајнијег утицаја и сл. што је довело до политичког и стратегијског преусмеравања на међународној сцени. Променила се природа међународних односа, капиталистички систем је постао доминантан, социјалистички систем је изгубио свој кредибилитет.⁵ Неопходно је имати у виду и процес глобализације који се данас издваја као посебан феномен међународних односа и чији је утицај, позитиван или негативан, несумњив – овај феномен је у вези с процесима интеграције и о њему ће највише бити речи управо када разматрамо повезаност тих процеса са осталим идејама у међународним политичким односима.

² Џон Л. Гедис, *Хладни рат*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 411.

³ Radovan Vukadinović, *Међународни политички односи*, Политичка култура, Zagreb, 2004, str. 30-33.

⁴ Предраг Симић, „Предговор”, у Чарлс В. Кегли, Јуџин Р. Виткоф, *Светска политика: тренд и трансформација*, ЦСЈЕ, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 19-27.

⁵ Мајкл Манделбаун, *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 45.

Међутим глобализација је као идеја доживела свој процват у периоду постбиполаризма који се *de facto* у овом раду не разматра. Глобализација светске привреде је водила глобализацији светске политике у којој све већу улогу добијају међународне владине и невладине организације регионалних или светских опсега. Глобализација с једне стране, са собом носи могућности за бржи економски раст и постепено уклањање светског сиромаштва, у домену решавања заједничких проблема који се решавају само путем мултилатералне сарадње итд.,⁶ док с друге стране, има негативну конотацију - неравномерно дистрибуира своје предности у корист богатих држава, често резултира масовним премештањем људи, губитком националне контроле над темељним економским добрима и њиховом експлоатацијом, погодујући развоју привилегованих држава, доводећи до нових неједнакости у високо развијеној глобалној хијерархији.

Интеграција је данас светски процес и одвија се у различитим регионима света, посебно у Европи. Изузетно брз развој науке и технологије у другој половини XX в. и почетком XXI в. имали су велики утицај на међународну политику и то је вишеструко утицало на читаво друштво у неколико праваца. Оно што је значајно, нове друштвене повезаности мењају појам суверености модерне националне државе.⁷ Криза државне суверености и националне идентичности је попримила такве форме и размере да за мање земље њено превладавање не представља само избор одговарајуће стратегије развика, него представља и питање егзистирања.⁸ Затим, идеје глобализације повезане су са идејом тржишне економије и, самим тим, економским либерализмом.⁹ Најновија збивања у светском монетарном систему и криза која је 2008. године почела на њујоршкој берзи, симболу слободног тржишта, и која се проширила на читав свет указују да глобални финансијски систем треба променити. Настала је расправа о тржишном фундаментализму који производи

⁶ Џозеф Е. Стиглиц, *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2004, стр. 19-35.

⁷ Pierre de Senarclens, "Théories et pratiques des relations internationales depuis la fin de la guerre froide", *Politique étrangère*, No. 4, 2006; Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire de relations internationales de 1945 à nos jours*, T.2., Armand Colin, Paris, 2002, p. 588-604; Zbigniew Brzezinski, *Američki izbor. Globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, CID, Zagreb, 2004, str. 98-105.

⁸ Sergej Kortunov, "Globalizacija i nacional'naja identičnost", *Vesnik Analitiki*, No. 1 (27), 2007, s. 109-123.

⁹ Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, CLIО, Београд, 2006, стр. 291-312.

велике неједнакости услед нерегулисаног, ризичног, глобалног тржишта, тржишног либерализма.¹⁰

Разлог за опредељење за ову тему лежи у научно-политичкој оправданости. За нашу науку о међународним односима су занимљиви не само светски процеси интеграције, већ и европски и балкански. Исто тако, постоје и дезинтеграциони процеси и њихово теоретско разматрање може да буде веома корисно искуство за српску политику. Коначно, изучавање политичких теорија и историје политичке мисли је важно за науку сваке земље, поготово Србије чији образовни и научни потенцијали могу бити њена предност у будућности. Наиме, до данас није обрађена оваква тема, нити је изнета упоредна анализа две различите теорије интеграције – западне грађанске теорије и политичке мисли у некадашњим тзв. источноевропским социјалистичким земљама. На крају, разлог због чега се бавимо компаративном анализом западних и источноевропских теорија интеграције толико година после краја хладног рата је тај што сваки аутор најрадије истражује догађаје и процесе чији је био сведок, а прошло је доста времена да се може заузети »историјска дистанца«. Самим тим, пошто је ово рад из области историје политичке мисли, временска дистанца је неопходна ради реалног сагледавања периода који је сачињавао скоро пола века међународних односа у блиској прошлости. Исто тако, сам период постсовјетизма, распад југословенске државе и сл. показали су снагу национализма. »Студије прошлих збивања нису ништа мање корисне од размишљања о разумевању савремених збивања јер је веома варљива категорија времена и прошлости - садашњост има корене у прошлим временима.«¹¹

Мада је тешко у оквиру једног истраживачког подухвата усмереног ка веома широкој области истраживања доследно спровести и остварити све захтеве истраживачког поступка, циљ овог истраживања је да се изложи, а затим, путем анализе и упоређивања критички оцене западне и источноевропске теорије интеграције у међународним политичким односима у периоду биполаризма, укаже на различите приступе, на степен развијености и на проблеме којима су се бавиле.

¹⁰ Џозеф Е. Стиглиц, *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2004, стр. 34.

¹¹ Видети: Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, СЛЮ, Београд, 2006, стр. 7-24.

Хипотетички и методолошки оквир рада

У овом раду се анализирају најзначајније теорије политичке интеграције у периоду биполаризма које припадају науци о међународним политичким односима, мада само политиколошка анализа није довољна. Могуће је поставити *опште* и *посебне* хипотезе на којима се рад заснива. *Опште хипотезе*, од којих се полази у истраживању, су:

-Сам појам интеграције није довољно јасно дефинисан у теорији међународних политичких односа и тај појам се различито користио у политичке сврхе и у периоду биполаризма.

-Не постоји једна јединствена теорија интеграције већ се у западним и источноевропским радовима о међународним односима указује на различите концепције, школе и теоријске правце унутар таквих школа.

-Могуће је сагледати етапе у развоју теорија интеграције.

-САД и тадашњи СССР су изградили савезе после Другог светског рата, мада они нису биле исте врсте; разликовали су се по основама свог формирања, уређењу интерних односа, идеологијама и по свом развоју.¹²

-До деведесетих година прошлог века постојао је посебан глобални регион – Источна Европа и Совјетски Савез. С распадом Варшавског уговора и СССР-а распао се и регион, али су се очувале многе објективне претпоставке за сукобљавање или сарадњу ових земаља.

-Политичка мисао у западним и источноевропским социјалистичким земљама у периоду хладног рата је полазила од дијаметрално супротних учења.

-Постоје битне разлике у схватањима о интеграцији у међународним односима у радовима западноевропских и источноевропских научника - две различите политичке средине су дале и две различите политичке концепције и различиту политичку праксу, али и у области економије, безбедности итд.

¹² Џон Л. Гедис, *Хладни рат*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 411.

-Гледајући у целини, у савременој теорији међународних односа у приступу интеграцији постоје три начина мишљења: први, концепција националног интереса коју заступају присталице националне државе, други, у коме је водећа идеја концепција међународне организације и, трећи начин, који указује на могућности усклађивања ових приступа.

-У западној теоријској мисли су се, у време биполаризма, веома јасно искристалисале посебне теорије интеграције, док у источноевропској мисли процеси интеграције су се изучавали у оквиру општег приступа међународним односима, усклађености интереса између националног и интернационалног.

-Феномен регионализма и интеграције настао је у западној, односно западноевропској науци и литератури, а у литератури источноевропских земаља, у периоду биполаризма, третиран је на другачији начин.

Имајући у виду ове поставке, током истраживања пажња је усмерена и ка провери следећих *посебних хипотеза*:

-До почетка деведесетих година прошлог века постојао је, с једне стране, социјалистички свет Источне Европе, једнопартијских система где су на процес интеграције имале утицај безбедносни чиниоци и страх од војног напада западних земаља, политика, идеологија, али и интереси совјетске државе, доминантне силе у овом свету у периоду Хладног рата, док су економски интереси истицани касније. На другој страни, на Западу теорија интеграције је била шире заступљена у научним промишљањима међутим, и овде су утицали односи између САД и западноевропских земаља, као и безбедносни интереси везани за одбрану у случају совјетске опности. У совјетском блоку циљ интеграције је био у функцији јачања једног политичког система и једне руководеће земље у интеграционом процесу некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља. Неопходно је напоменути да се појам Истока, који је до 90-их година прошлог века обухватао искључиво социјалистичке земље, схвата у идеолошком смислу, али и појам Запада се схвата исто тако, јер он обухвата вредности и облике западног капиталистичког света.

-Упоређујући ова два света могуће је истаћи да су источноевропске земље у оквиру интеграције акценат више стављале на политичке факторе док западноевропске на економске; док у научним и политичким ставовима у

источноевропским земаљама се истиче супранационално као моменат интеграције, а у ставовима западноевропских земаља национално да би се развијањем идеје и процеса европске интеграције супротстављали ставови око суверености, националног и наднационалног фактора.

-У западној теорији се најчешће прихватају четири школе везане за интеграцију: федералистичка, функционалистичка, неофункционалистичка и комуникациона.

-Развој Европске заједнице, односно Европске уније, постављањем њеног међународног правног карактера као интеграционе целине, утицао је на развој теорије о интеграцији, научним ставовима о суверенитету и супранационалности.

-На развој теорије међународних односа уопште, и интеграцију, посебно у периоду Хладног рата, у некадашњим социјалистичким земљама Источне Европе првенствен утицај су имали ставови аутора из совјетске државе. Може се уочити разлика између совјетске доктрине о интеграционим процесима и политичке мисли у осталим источноевропским земаљама. Међутим, совјетску теорију и теорију интеграције у осталим источноевропским социјалистичким земљама пратили су исти недостаци од чега је патила и целокупна њихова теорија о међународним односима.

-До почетка деведесетих година прошлог века у совјетској политикологији је преовладавајуће било становиште према коме постоје два система - социјалистички и капиталистички, односно: а) „светска социјалистичка заједница“, „земље реалног социјализма“ и „земље социјалистичке оријентације“ (била је то подела на идеолошкој основи – укључене су земље према тренутном интересу совјетске спољне политике), б) капиталистичке земље, а након колонијалне револуције и ослобађања великог броја афричких, азијских и латиноамеричких земаља и ц) „трећи свет“ који не припада ни једном од два тада доминантна система.

-Оно што је разликовало уопште теорију међународних односа бивших социјалистичких земаља је то да су принципи и норме тзв. социјалистичког међународног права важиле између социјалистичких држава и на тај начин је била ограничена њихова примена у поређењу са важећим правилима и нормама општег међународног права.

*

Током истраживања теорија интеграције примењене су следеће *научне методе*: анализа и синтеза, индукција и дедукција и компаративна метода. Што се тиче *технике рада*, примењени су следећи методолошки поступци: метода анализе садржаја (првенствено политиколошких радова) и узрочно-функционална анализа.¹³ Наиме, рад је заснован на истраживању свих значајнијих дела о теорији интеграције. Као важан извор сазнања служила је литература из хладноратовског периода, често различитих и међусобно супротстављених приступа јер је изражавала мисао тог времена, а рад се бави изучавањем историје политичке мисли – извор су биле монографије, зборници радова и часописи из западних и источноевропских земаља, као и дела аутора са некадашњег југословенског простора.¹⁴ За тај период коришћене су и новије књиге које се на њега осврћу. Узети су у обзир радови из Западне Европе и Америке, на француском, енглеском, италијанском и шпанском, као и радови из Источне Европе, првенствено из некадашње совјетске државе, на руском језику, пошто су на радове из области међународних односа у земљама источне Европе велики утицај имала совјетска схватања. Анализирани су и радови из Румуније, Пољске, Бугарске, Мађарске, као и из некадашње Чехословачке и Југославије, упркос разликама које су међу њима постојале. Нису анализирани радови латиноамеричких, азијских и афричких аутора јер би се на тај начин отворило ново питање интеграције у земљама трећег света што захтева посебно истраживање. Међутим, о интеграцијама у овом делу света се говори у мери у којој се западни и источноевропски аутори баве том проблематиком. Исто тако, анализа је ограничена и садржински – разматрани су само радови који су настојали да буду теоријске природе.¹⁵ Неопходно је истаћи да у савременој српској научној политичкој литератури постоји недовољно дела посвећених теорији политичке интеграције.

Такође, пажња се усмерава на теоријске радове објављене после Другог светског рата јер у раздобљу које му је предходило, они су релативно малобројни и, сем ређих изузетака, немају већи теоријски значај. Ово је разумљиво ако се има у виду чињеница да се процес интеграције озбиљно изучава тек након Другог светског рата, а и сама појава интеграције је значајнија у савременом раздобљу.

¹³ Robert A. Hajneman, *Uvod u političke nauke*, CID, Podgorica, 2004, str. 16-23.

¹⁴ Barrie Axford, Garz K. Browning, Richard Huggins, Ben Rosamond, John Turner, *Politics an Introduction*, Routledge, London and New York, 1997, p. 7.

¹⁵ Max Weber, *Selections in translations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, pp. 65-135.

На крају, поред увода и закључака рад се састоји из три основна дела. Имајући у виду наведене хипотезе које захтевају проверу, истраживање је усмерено на следеће основне области:

Први део представља општи поглед на развој теорије интеграције пре Другог светског рата.

Други део се односи на теорије интеграције у периоду биполаризма, обухватајући америчку и западноевропску теоријску мисао, као и источноевропску.

Трећи део представља анализу основних проблема интеграције, као што су: појам интеграције, циљеви, врсте интеграције, чиниоци интеграције, начин и процеси интеграције. Исто тако, размотрене су и најзначајније дилеме пред којима су се теорије интеграције налазиле.

У закључном делу дата је систематизација, упоређење и оцена теорија интеграције у науци о међународним политичким односима у периоду биполаризма.¹⁶

Појмовно одређивање: „теорија“ и „интеграција“

Појам „теорија“

У другој половини прошлог века су се издвојила три главна значења речи теорија и у језицима западноевропских и тзв. источноевропских социјалистичких земаља. *Прво*, насупрот праксе она је означавала знање и скуп резултата мишљења; *друго*, а) за разлику од фрагментарних научних знања теорија је скуп резултата мишљења; б) даје целовито објашњење једне групе појава које укључују у себе и систематичан опис појава и закона чијим деловањем оне настају и мењају се; ц)

¹⁶ Slavomir Milosavljević; Ivan Radosavljević, *Osnove metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 694; Mihailo Popović, *Teorija i empirija*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1994, str. 122.

теорија означава и знање које је систематски изложено, до кога се долази методичним путем (за разлику од обичног здраворазумског знања те се и идентификује с појмом науке) и *треће*, понекад се под теоријом подразумева такав начин објашњења који садржи хипотетичке елементе – насупрот сигурном знању (значи супротно значењу „теорије“ као најсигурнијег утврђеног знања), али сва научна знања садрже и хипотетичке елементе, што омогућава њихов даљи развој.¹⁷

Појам „теорија“ се одређује у више научних дисциплина и превазилазило би оквире овог рада ако би се улазило у шире излагање о појму теорије. У делу рада »Упоредна анализа основних проблема теорија интеграције у периоду биполаризма« разматра се и појам теорије и појам интеграције.

По својим коренима, односно по етимолошком значењу појам *теорија* води порекло од грчке речи »θεορία« и јесте гледање, посматрање, разматрање и наука.¹⁸ Према *енциклопедијском* значењу реч теорија је, у *ширем смислу*, логично уопштавање искуства, чисто сазнање, а, у *ужем смислу*, систематско излагање неке науке, извођење једне појаве на основу закона на којима се она заснива; основни научни појмови који се, за разлику од појединачних примера из праксе посматрају уопштено; систем руководећих идеја у некој грани знања и систематско излагање тих идеја, мисаоно приказивање, научно тумачење закономерности развоја природе и друштва - чисто научно посматрање без обзира на стварност.¹⁹

У западној литератури, односно у свим значајним европским језицима појам теорија има различито значење у обичном говору и у науци - може да буде ограничен на хипотезе које су у тој мери биле доказане да су постале прихваћене доктрине одређене науке. Уобичајено је да теорија у науци означава систематски резултат у некој области проучавања који је добијен на основу општих претпоставки. Претпоставке могу да буду узете као постулати (чиста математика), или оне могу бити принципи, у мањој или већој мери, искуствено доказани

¹⁷ М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2006, стр. 879; Vratoljub Klaić, *Veliki riječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1968, str. 1325; *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1976, стр. 463; Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 1225.

¹⁸ Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, 1, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 1-9.

¹⁹ М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2006, стр. 879; Братољуб Клаић, *Велики ријечник страних ријечи*, Зора, Загреб, 1968, стр. 1325; *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1976, стр. 463; Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 1225.

(природне науке).²⁰ Често се истиче да је теорија систем идеја у некој грани знања и она уопштава искуство, праксу и одражава објективну закономерност природе, друштва и људског мишљења.

Научна теорија се ослања само на резултате посматраних експеримената и праксе, тј. она има објективне основе. Међутим, просто описивање чињеница, пребројавање онога што је о њима познато још увек не представља теорију. У поређењу с резултатима искуства теорија представља ново и дубље уопштавање сазнања које изражава резултат активног деловања човека у објективној стварности, уз помоћ апстрактног мишљења. Ослањајући се на праксу, уопштено сазнање се изражава у науци не само у форми теорије, него и хипотезе и научног закона. У основи теорија су хипотезе, спекулације, коњуктуре идеја или низ идеја о нечему; несумњиво индивидуалан поглед или виђење.

У енглеским енциклопедијским речницима теорија је концепција, или ментална шема, или систем по коме се нешто ради, или метод тог рада; систематски постављена правила и принципи које треба следити.²¹ Исто тако, теорија је шема или систем идеја или изјава сматраних као објашњење, или као збир група чињеница или феномена - хипотеза која је била потврђена или успостављена посматрањем или експериментом и постављена или прихваћена као нешто што се рачуна као позната чињеница; изјава онога што се сматра да су општи закони, принципи или узроци нечег познатог или посматраног. У главним америчким енциклопедијама *The Encyclopedia Americana* и *West's Encyclopedia of American Law* не разматра се појам теорије.²²

Затим, у француским енциклопедијским речницима „теорија“ је, *par extention*, систематизовано мишљење.²³ Политичке теорије су, наглашава се, скупина знања која даје целовито објашњење одређеног реда радњи. Такође, за теорију стоји да је скуп идеја апстрактних концепција, мање или више организованих и примењених у једном посебном домену.²⁴ Скупина принципа и

²⁰ *Encyklopedia Britannica*, William Benton Publisher, London, 2002.

²¹ *The Shorter Oxford English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1986, p. 2167.

²² *The Encyclopedia Americana*. International Edition, I. Grolier, Danbury, Connecticut, 2003; *West's Encyclopedia of American Law*, I. West Publishing Company, 1997.

²³ *GRAND DICTIONNAIRE ENCYCLOPÉDIQUE LAROUSSE*, Tome 10, Paris, 1984, p. 5622; *LE PETIT LAROUSSE 2006*, Paris, p. 1052.

²⁴ *LE GRAND ROBERT DE LA LANGUE FRANÇAISE*, Tome 6, Paris, 2001, p. 1186.

концепција које је могуће применити у пракси. Теорија је, наиме, интелектуална, методична и организована конструкција, хипотетичког и систематичног карактера. Затим, у шпанској енциклопедијској лијетератури теорија има значење као чисто мислено сазнање, промишљање са укључивањем свих практичних примена.²⁵ Сва одређивања појма теорије имају заједничко то да су оне скупине изјава о стварности. Говорећи о систему жели се нагласити: а) да иако све пропозиције које стварају теорију имају генералне карактеристике, саме теорије су различитог степена генерализације и б) да се пропозиције налазе у свим теоријама.

Према руској, односно совјетској стручној литератури и литератури осталих некадашњих социјалистичких земаља чланица источноевропског блока, која је била на основи филозофије марксизма, теорије имају за објекат разноврсне појаве у природи, као и у друштвеном животу и представљају форму изражавања људских сазнања.²⁶ Теорија се развија уопштавањем нових чињеница, путем нове праксе и стваралачке прераде већ постојећих теоријских сазнања. Значај за појаву нових теорија и развијање теоријског мишљења има изучавање историје науке. Према овој концепцији, теорије друштвених наука имају своју специфичност у односу на теорије природних наука, а истраживачки пут који води ка стварању »доследне научне теорије« је дуг и сложен. Тешкоће сазнања постојања и опстајања друштва и откривања закона друштвеног развоја условљени су, пре свега, карактером самог објективног сазнања. За потребе овог рада посебно је важно одређивање појма „теорија“ у *марксистичкој концепцији науке*. За разлику од осталих рационалистичких концепција марксизам не третира теорију као циљ по себи. У XI тези о Фојербаху Маркс је навео за филозофију (а може важити за његово гледиште о целокупној теорији) – да није у питању да се свет објасни већ да се он захваљујући том објашњењу измени. Разлика марксистичке филозофије схватања „теорије“ је у томе што је она види у повезаности и условљености с праксом. Према овом схватању, теорија је вишеструко зависна, не само непосредно, од практичне делатности која се обавља у процесу истраживања.²⁷

²⁵ *Gran Enciclopedia Planeta*, Editorial Planeta, S.E., Barcelona, 2004, p. 9890.

²⁶ *Bol'shaja sovetskaja enciklopedija*, Glavnyj redactor, A.M. Prohorov, „Sovetskaja enciklopedija“, k. 25, Moskva, 1972, s. 435-438.

²⁷ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije* (U prilogu: Karl Marks, Teze o Feuerbachu), Kultura, Zagreb, 1950, str. 57-60.

Најзад, у српској, односно некадашњој југословенској енциклопедијској литератури, посебно политичкој, термин „теорија“ је имала два основна значења: *прво*, то је, за разлику од праксе, знање, скуп резултата мишљења; *друго*, за разлику од фрагментарних научних сазнања (посебних чињеница и закона), то је целовито објашњење једне групе појава које укључују у себе и систематичан опис појава и закона чијим деловањем оне настају и мењају се.²⁸ Употребљавају се у другим значењима као што је, за разлику од обичног здраворазумског знања, „теорија“ се каткад назива знање које је систематски организовано, до кога се долази методичним путем. У том смислу се „теорија“ идентификује с појмом »науке«, или се некад под теоријом подразумевају такви покушаји објашњења који садрже хипотетичке елементе, за разлику од сигурног знања. Овај начин употребе треба елиминисати, јер према ставу у српској енциклопедијској литератури, ствара забуну - „теоријом“ називамо најсигурније утврђена научна знања. Осим тога, и сва научна знања садрже и хипотетичке елементе, што омогућава њихов даљи развој.

* * *

Закључујући, могло би се истаћи да ако се сматра да је научна теорија „један хипотетичко-дедуктивни систем састављен од заједничких пропозиција чије су варијабле строго дефинисане и где везе између варијабли често узимају математичку форму“,²⁹ питање је да ли је могућа теорија међународних односа и то је јасно поставио Рејмон Арон (Raymond Aron) у свом раду објављеном 1967. године, управо у време биполаризма које се и проучава.³⁰ По њему, тешко је међународне политичке односе ставити у конструкцију математичких формула и издвојити чисту теорију међународних политичких односа. (Из истог разлога Рејмон Арон примећује да нема ни чисте теорије унутрашњих политичких односа.) У политичкој науци је дошло до спајања спољашњих и унутрашњих политичких односа и постоји преклапање проблема политичке науке и науке међународних односа и према Рејмон Арону једини могући приступ међународним односима је социолошко-историјски приступ. На почетку овог века, неки аутори покушавају да актуализују идеје Рејмона Арона у

²⁸ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 1170; *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 1075.

²⁹ Raymond Aron, „Qu' est-ce qu' une theorie des relations internationales?“, *Revue française de science politique*, Vol. 17, No. 5, 1967, p. 837-851.

³⁰ M. Merle, *Sociologie des relations internationales*, Dalloz, Paris, 1976, p. 134; Guillaume Devin, *Sociologie des relations*, Éditions la Découverte, Paris, 2002, p. 335.

светлу савремених либералних теорија и теорија глобализације.³¹ Арон, и поред оригиналности и тежине класификовања његовог дела, припада реалистичкој традицији и није био у праву што је економску науку стављао насупрот међународним односима, али »немогућност опште теорије не искључује могућност одговарајућих појединачних теорија, у ограниченим условима и на извесном степену апроксимације, као што не искључује ни стварање система концепта који се може користити за широк спектар теорија«. ³² Према овим ставовима важна су три момента: теорија мора да има одређену моћ предвиђања, барем у степену вероватноће, или веродостојности; теорија мора да истовремено подлеже закључивању (логички аспект) и експерименталној критици, а на крају се мора нагласити да ни једна теорија није универзална.

Према савременим ауторима и даље се може сматрати, као што је чинио Рејмон Арон, да су центар међународних односа, које смо назвали међудржавним, државе, јединице као такве. Али се данас доводи у питање његова тврдња да свака јединица »захтева право да сама себи суди и да сама господари одлуком да ли ће ратовати или не«. ³³ У центар анализе Арон ставља силу и моћ као чиниоце међународних односа јер су оне део »природног стања«, односно сила представља крајње средство за остваривање права. ³⁴ Функционално уска повезаност држава условљава појаву нових политичких јединица које су постављене у складу са идејом управе. Сувереност је, по њему, подељена и на тај начин, међународни систем или најповезанији регионални подсистеми личе на вишеетничке државе.

За разлику од англосаксонских, посебно америчких научника, француски аутори науку о међународним односима убрајају у политичке науке јер и једна и друга имају исту врсту предмета изучавања, користе исте методе и имају исте проблеме у истраживању и једина разлика између њих је у различитим пољима посматрања. ³⁵ Наука о међународним односима је грана политичких наука која проучава међународне проблеме и међународни односи се дефинишу као скуп

³¹ Raymon Aron, „L' Europe face à la crise des sociétés industrielles“, ed. Pascal Ory, *L' Europe*, Omnibus, Paris, 1998, p. 857-900.

³² Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, CLIО, Београд, 2006, стр. 232-247.

³³ Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, CLIО, Београд, 2006, стр. 317.

³⁴ Raymon Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calman-Lévy, Paris, 1962.

³⁵ Stanley Hoffmann, „Theory and International Relations“, in James N. Rosenau, ed., *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press, New York, 1969, pp. 30-40.

активности или процеса који прелазе државне границе или настоје да их пређу.³⁶ Мада су у основи међународних односа релације међу државама, они се не могу само на то свести јер у њима постоји и низ других учесника - група за притисак, невладиних организација, синдиката, политичких партија итд.

Какве год да имају разлике у мишљењу, научници који се баве међународним односима се слажу око једне ствари, а то је да је теорија неопходна и незаобилазна када је у питању објашњавање и предвиђање будућности међународних односа.³⁷

Појам „интеграција“

Интеграцију као опште друштвени феномен карактерише повезивање група или заједница људи у функционално јединствене друштвене целине, које се стварају ради задовољавања одређених људских потреба и постизања специфичних друштвених циљева. У ствари, у процесу интеграције је реч о идентификовању само неких функција у задовољавању одређених интереса и потреба.³⁸ (У филозофском смислу то би био прелаз из једног раздвојеног и расутог стања у усредсређено стање.³⁹) Области интегрисања могу бити уже и шире, али и веома различите – културне, нормативне, комуникативне и функционалне. Етимолошко значење појма *интеграција* указује на порекло у латинској речи „интегрер“ – нетакнут, сав, читав, односно „интеграцио“ - обнављање, допуњавање нечега оним што му је битно, процес обједињења или стање обједињености.⁴⁰ Енциклопедијско тумачење појма »интеграција« му даје значење „спајања неких делова у целину“;⁴¹ односно

³⁶ Marcel Merle, *Sociologie des relations internationales*, Op. cit. p. 137; Guillaume Devin, *Sociologie des relations*, Éditions la Découverte, Paris, 2002, p. 335.

³⁷ Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, (4th Edition), Allyn and Bacon, London, 2010, pp. 1-5.

³⁸ *Политичка енциклопедија*, Оп. цит. стр. 346.

³⁹ Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 521; М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Оп. цит., стр. 343; Оташевић Ђорђе, *Речник савременог српског књижевног језика*, Београд, 2004.

⁴⁰ Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 521; М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Оп. цит., стр. 343; Оташевић Ђорђе, *Речник савременог српског књижевног језика*, Београд, 2004.

⁴¹ Bratoluljub Klaić, *Veliki riječnik stranih riječi*, Op. cit., str. 564.

„уједињење, уједињавање“.⁴² Као термин и појам интеграција има и шири и ужи смисао. *Ужи* – означава један свестан и сложен друштвени процес повезивања (интегрисаност друштва уопште). *Шири* – означава један одређен вид друштвене интеграције (политички, привредни итд.)

Интеграција, међутим, у теорији међународних односа има специфично значење. У економској науци „интеграција представља облике повезивања у привреди који води ка већем јединству саме привреде.“⁴³ У *ужем смислу* – то је спајање или припајање привредних организација, док у *ширем смислу* она обухвата све облике привредног повезивања, почев од пословне сарадње, преко удруживања, до спајања привредних организација.⁴⁴ Исто тако, на међународном плану интеграција се остварује преко разних облика повезивања. Циљ интеграције у овом случају је најчешће следећи: финансирање крупних привредних подручја заједничке производње, усклађивање производње са трговином и саобраћајем, научно-техничка сарадња, заједничко програмирање и сл. Економски ефекат успешно остварене интеграције може бити од изузетног значаја и изражава се преко боље међународне поделе рада, бржег привредног развоја одређене друштвене заједнице и свих региона и сл.

У шпанским енциклопедијама појам „интеграција“ се употребљава у веома различитом значењу: теорије интеграције, културна интеграција, политичка интеграција, економска интеграција, биолошка, математичка, социјална, психолошка интеграција итд. - посебно исцрпно се износе примери из природних наука.⁴⁵ Термин *политичка интеграција* се различито региструје и односи: 1) на трајност односа у различитој области и процесима *једне* заједнице, групе, институције итд.; 2) на трајност односа у различитим секторима и процесима *различитих* заједница, група итд.; 3) на трајност односа обостране хармоничности и 4) на трајност односа наметнуте хармоничности.

⁴² *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад, 1976, стр. 185.

⁴³ Економска интеграција више земља или држава може имати различите облике, наиме овај термин обухвата: систем преференцијалних тарифа, слободне трговинске асоцијације, царинске уније, заједничко тржиште, економску унију, као и пуну економску интеграцију. *ENCYCLOPEDIA BRITANNICA*, William Benton, Publisher, London, 2002.

⁴⁴ *Економска и пословна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1994, стр. 506.

⁴⁵ *Gran Enciclopedia Planeta*, Editorial Planeta, S.A., 2004, p. 5656; *Gran Enciclopedia Espasa*, Espasa Calpe. S.A., 2002, p. 7544.

У француским речницима се прави значајна разлика између посебних и општих значења и најчешће је дат само појам економске интеграције и то веома исцрпно - акција деловања; активност једног предузећа (предузимање посла); или активности везане за процес производње.⁴⁶ Економска интеграција је, према овим енциклопедијским речницима, поступак при коме једна или више нација стварају један заједнички економски простор. Сама интеграција је акција интегрисања неког или нечег, поступак супротан диференцијацији.⁴⁷

У енглеском речнику, интеграција је активност или процес интегрисања наиме, то је стварање целине спајањем или комбиновањем одвојених делова или елемената, прављење целине.⁴⁸ У америчким енциклопедијама појам интеграције, веома често, није пецизно објашњен.⁴⁹

Имајући у виду политичке теорије у периоду биполаризма који изучавамо, могло би се рећи да одговор на питање да ли је међународна интеграција стање или процес није једноставан.⁵⁰ Према америчком научнику П.М. Моргану (P.M. Morgan) („Theories and approach to international politics“) нема никакве генералне дефиниције интеграције. Није извесно, али би се интеграција могла испитивати на два начина: с једне стране, испитивати је као процес, као нешто што је у току и креће се у извесном правцу, а што би био динамичан поглед, или с друге стране, као ситуацију, што је статичан поглед, као нешто што је већ остварено.

Амитај Етциони (Amitai Etzioni), који је истраживао феномен политичког унифицирања користи тај израз означавајући *процес интеграције* и *терен „интеграције“*, и редовно означава *интеграцију-ситуацију*. Такав став води ка свесном узимању у обзир да је интеграција (ако се посматра као ситуација) синоним равнотеже. Исто тако, Талкот Парсонс (Talcott Parsons) саобразно својим поставкама,

⁴⁶ LE GRAND ROBERT DE LA LANGUE FRANÇAISE, Tome 4, Paris, 2001, p. 255 ; LE PETIT LAROUSSE, 2006, Paris, p. 588.

⁴⁷ GRAND DICTIONNAIRE ENCYCLOPÉDIQUE LAROUSSE, Tome 6, Paris, 1984, p. 5622; DICTIONNAIRE DES RELATIONS INTERNATIONALES, HATIER, Paris, 1996.

⁴⁸ *The Shorter Oxford English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1986, p. 1021.

⁴⁹ *The Encyclopedia Americana*. International Edition, I. Grolier, Danbury, Connecticut, 2003, Vol. 15, p. 240; *West's Encyclopedia of American Law*, I. West Publishing Company, 1997, Vol. 6, p. 180.

⁵⁰ J.-B. Duroselle, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, A. Colin, Paris, 2002; Pfilippe Bruillard, Mohammad-Reza Djalili, *Les relations internationales*, P.U.F., Paris, 1988, p. 113-117; P.-F. Gonidec, *Relations internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977, p. 497-500.

ставља акценат на идеју равнотеже - интеграција се схвата као статички услов комплементарности.

Једна група аутора се интересује за динамички аспект појма интеграције - постоје два аспекта интеграције: интеграција која се може назвати спољна, која води стварању једне нове целине, и интеграција унутрашња или национална, која тежи да увећа кохезију једне већ конституисане заједнице. Интернационалисти међународних политичких односа, Мортон Каплан (Morton Kaplan) и др., евидентирају само први аспект. Насупрот томе, сви који се баве унутрашњим политичким проблемима стављају акценат на други аспект. Исто тако, Морис Диверже (Maurice Duverger) („Introduction à la politique“) истиче да је интеграција процес унификације једног друштва у смислу већ конституисаног друштва, које ће његови чланови осећати као хармонизовану тврђаву. Неопходно је напоменути да је највише изучаван феномен *интеграција држава* што је и тема овог рада. Неулазећи у ширу расправу о изложеним ставовима, који су овде због потреба рада дати непосредно, чини нам се да би сложен проблем одређивања појма интеграције требало тражити у оквиру ове групе схватања интеграције као сложеног и противречног јединства његових субјективних и објективних страна.

Према Ендрју Вилсон Грину (Andrew Wilson Green)⁵¹ политичка интеграција је у периоду друге половине прошлог века дефинисана као резултат ситуације у којој су државе предходно биле независне и суверене, подређене, у целини или делимично, под заједничку политичку власт конфедерације, федерације, унитарне националне државе или Европске заједнице, односно Европске уније, што су примери политичке интеграције. Међутим, оно што у дефиницији означава границу између политичке интеграције и политичке неинтеграције је овлашћење заједничких институција да доносе, у односу на било који политички субјекат, ауторитативну одлуку која је правно, а не само морално важећа, у односу на субјекте који сачињавају ту интеграцију, било да су они политичке институције, или физичка лица при чему су ове одлуке обавезујуће без пристанка оних на које се односе. Провера да ли је једна одлука заиста ауторитативна је да ли је она обавезујућа за неко одређено време јер у том смислу ауторитативна одлука не мора да буде донета једногласно, него да она не може бити по жељи повучена. Било би догматски инсистирати на

⁵¹ Andrew Wilson Green, *Political Integration by Jurisprudence*. (The Work of the Court of Justice of the European Community in European Political Integrations), A.W. Sijthoff, Leyden, 1969, pp. 1-26.

гедишту да једна одлука која се не може донети једногласно не представља ауторитативну одлуку, мада би боље гедиште било да она није ауторитативна пошто уговорне обавезе, чак и када се не могу повући, проистичу из сагласности, а не из ауторитета. Оштра линија која је овде повучена може бити више теоријска него стварна, тако да разлика не мора постојати на граници која је овде описана.

Веома је значајно да европске интеграције, посебно у постхладноратовском периоду, мењају одређивање појма интеграције – паралелно са формирањем међународно-правног положај саме Европске уније мења се појам интеграције, суверенитета, националног, наднационалног итд.

С лингвистичке тачке гедишта је исправно да се појам интеграције користи као процес, пре него као резултат достигнут на крају процеса. Међутим, посматрање интеграције као стања је лакше за истраживање и једноставније се идентификују процеси или узроци који је стварају.

У совјетској и енциклопедијској литератури тзв. источноевропских социјалистичких земаља под интеграцијом се подрзумевала теорија система, означавање стања уједињења посебних делова, као и процес који води ка таквом стању.⁵² У политичким и економским наукама интеграција је подразумевала унутрашњи степен уједињавања друштава или држава у ширу међународну заједницу. Интеграција друштва или држава може бити на основу принуде, узајамне вере или сличних социјално-економских интереса, циљева и вредности индивидуа, социјалних група, класа, држава и сл. Она може бити у економској и политичкој области, у свим друштвено-политичким системима, мада тај процес није увек исти, већ је различит по својој социјално-економској природи, форми, методи, по економским и политичким последицама. У совјетској литератури, у одређивању појма интеграције је био важан приступ идеји о унутар државној интеграцији, о *држави благостања*, али интеграцији унутар државе која је истицала „ослобођен“ и „удружен рад“, „асоцијацију произвођача“ као облик асоцијације друштва ради производње добара.⁵³

⁵² *Bol'shaja sovetskaja enciklopedija*, Glavnyj redactor, A.M. Prohorov, „Sovetskaja enciklopedija“, k. 10, Moskva, 1972, s. 307-310; *Krat'k političeski rečnik*, Red. Georgi Popov, Ekatarina Peovska, Emilija Ivanova, Minčo Minov, Partizdat, Sofija, 1985.

⁵³ *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 48.

У српским речницима и Политичкој енциклопедији интеграција као термин и појам има и шире и уже значење.⁵⁴ У првом, *ширем случају* она одражава један свестран и сложен друштвени процес повезивања (као и кад се говори о интегрисаности једног друштва уопште); у другом, *ужем случају* означава одређен вид друштвене интеграције (политичке, привредне итд.)

На крају, неопходно је истаћи да интеграцији као друштвеном процесу не мора бити супротна само друштвена удаљеност и неповезаност људи или изразита сегрегација већ и *дезинтеграција*. Тај се процес карактерише распадањем једне друштвене целине на делове који су некад били функционално обједињени у извесној делатности. Дезинтеграција је процес супротан од интеграције и значи раздруживање дотадашњих чланова и распад организације која је предходно била интегрисана. Може се одвијати на основу договора, или на основу иницијативе неког члана. Наиме, увек има за последицу дезинтеграцију неких ранијих целина.

⁵⁴ Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 521; Оташевић Ђорђе, *Речник савременог српског књижевног језика*, Београд, 2004; *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 346.

Прво поглавље

Претече теорије интерграције до Другог светског рата

Западноевропска схватања

На почетку модерне европске историје, идеје о повезивању држава на широј међународној основи се сусрећу у делима, особито, француских, немачких и италијанских аутора - у радовима као што су „De abreviacione guerrarum et litium regni Francie“ и „De recuperatione terre sancte“ *Pier Dibua* (Pierre Dibois, рођен између 1250. и 1260, умро око 1321.)⁵⁵ о рестаурацији Јерусалимског краљевства. Предлагао је стварање сабора са папом и владарима, којем би требало да буде надређен европски арбитражни суд - редован, независан и постављен на начелима римског права. Представљао би заједницу норми и вредности, тј. заједницу права. Према идејама овог мислиоца, била би то Европа владара, уједињена на идејама хришћанства, али је напуштана концепција царске, односно папске универзалне владавине.⁵⁶ Противуречности феудалног друштва у Европи од XI до XIII века, нарочито у Италији, су добиле вид који је погодовао развијању нових идеја. Знатан део идеолошких, па и оружаних борби вођених у Италији у то време је везан за сукоб „папства“ и „царства“, сукоб супротних погледа на свет. Политички односи у Италији су били израз дубљих процеса насталих стварањем робноновчаних економија, које су довеле до еманципације градова и њиховог ослобађања од утицаја сениорске власти и, користећи повољан географски положај Италије, односно развој

⁵⁵ Pierre Dubois, *De recuperatione terre sancte. Traité de politique générale*, Alphonse Picard, Editeur, Paris, 1891, p. XXIV, 144.

⁵⁶ Волфганг Шмеле, *Историја европске идеје*, CLIО, Београд, 2003, стр. 50.

њене трговине са Блиским и Средњим истоком, као и економску добит од крсташких ратова што је такође имало велики значај, италијански градови су се веома брзо развијали – богато грађанство се у Италији брже формирало него било где другде. У XIII, односно XIV веку *Данте Алигијери* (Dante Alighieri, 1265 - 1321), песник и политички писац, својим учешћем у политичком животу ренесансне Фиренце обезбедио је значајно место и у политичкој мисли Италије, разрађујући један од најактуелнијих проблема свог доба, однос црквене и државне власти, изнео је идеју о универзалној држави којој су се вековима након њега враћали многи политички теоретичари. Живећи у Фиренци, у политичком миљеу борбе између „гвелфа“, присталица папе, и „гибелина“, присталица римског немачког цара, он се првобитно определио за „гвелфе“, да би касније пришао „гибелинима“ и Хенрику VII Луксенбуршком, амбициозном владару који је желео да успостави светску монархију. Данте је у делу „Монархија“ образложио идеју о стварању светске државе, супротно краљевству (регнум), независне од црквене власти која би једина могла да успостави мир у свету.⁵⁷ Бранећи тезу која је ишла у прилог владарима тадашњег немачког римског царства, он је истицао да таква држава мора бити монархија и независна од црквене власти.

Од XVI века наилазимо на мислиоце који су били против ратова међу државама, против ратоборног национализма и стављали су акценат на интернационализам. Холандски мислилац, хуманиста *Еразмо Ротердамски* (Erasmus Desiderius, 1464 или 1466-1536), предлагао је стварање економског савеза немачких држава. Еразмо се проблемима државе и права у новим условима бавио као моралиста који осуђује и апелује, али који не износи никакав јасан програм.⁵⁸ Као што је у својим теолошким и теозофским списима био кадар да заобиђе спорна питања, тако је и у својим морално-политичким делима – као, на пример, у „*Institutio principis christiani*“ (1516) – умео да остане у сфери уопштених упутстава, не прецизирајући конкретан програм.⁵⁹ Он је одбацио идеју универзалног царства и изнео идеју о хришћанској републици као једне врсте федерације посебних држава. У целости, његова политичка мисао је, по вредности и преокупацији, мисао модерног хуманисте. Међутим, зато што је више заокупљен питањима морала,

⁵⁷ Данте Алигијери, *Монархија*, „Укронија“, Београд, 2004, стр. 192.

⁵⁸ Волфганг Шмеле, *Историја европске идеје*, *Op.cit.* стр. 87.

⁵⁹ Богдан Суходолски, *Филозофија човека*, Нолит, Београд, 1972, стр. 331-350.

културе, духовне перфекције, него питањима права и државе, Еразмо се као критичар и као стваралац налази на супротној страни од *Томаса Мора* (Thomas More, 1478-1535), енглеског хуманисте, филозофа и политичара, лорда-канцелара у време Хенрија VIII, образованог на хуманистичким наукама тадашње Европе и повезаног са свим значајним хуманистима тог доба.⁶⁰ Његово дело „Утопија“, из 1516, представља теоријски покушај одговора на тешко стање енглеског друштва у време надируће индустријализације.⁶¹ Покушава да ослика једно идеално, утопијско друштво које не постоји. Без сумње, велики утицај на Морово дело је имала Платонова „Држава“. У његовом раду се велики број идеја неправедно занемарује, док се највећи значај придаје његовим социјалистичким идејама, посебно у области критике постојеће државе - апсолутне монархије.

Морова теорија у погледу међународних односа је противречна и дата само у назнакама. „Суседи Утопљана се диве њиховом друштвеном уређењу. То су слободни народи и они драговољно долазе у Утопију и траже да им се пошаљу чиновници, на једну или на пет година. ... Ти чиновници се не могу поткупити благом и не показују ни према коме посебну љубав или мржњу. ... Оне народе којима дају своје чиновнике Утопљани називају савезницима, а остале које су помогли неким доброчинством зову пријатељима. Они ни с једним народом не склапају уговоре које остали народи међусобно тако често закључују, раскидају и поново закључују. Чему уговори кад сама природа човека с човеком довољно уједињује? Зар ће онај који не поштује ову природну везу моћи да цени ону везу која не почива на речима?“⁶²

Међутим, иако је као хуманиста поборник јединства Европе, он не може да сагледа реалне факторе који ће то јединство учинити нужним. Његово дело је, с једне стране, неодвојиво од времена апсолутистичких монархија (на пр. у Енглеској у време Хенрија VIII и почетка реформације) и, с друге, времена хуманизма које буди старе стоичке идеје о јединству људског рода. У католичкој цркви, иако је критикују, хуманисти виде једину могућу интернационалну спону између свих европских земаља, а не у реформацији која носи у себи идеју националне независности

⁶⁰ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, PUF, Paris, 1959, p. 263-265.

⁶¹ Богдан Суходолски, *Филозофија човека*, Нолит, Београд, 1972, стр. 357-365.

⁶² Томас Мор, *Утопија*, Култура, Београд, 1964, стр. 138-141.

изражене у тежњи за самосталном националном државом и црквом, коју виде као ограничавајући фактор.

За немачког правника и филозофа, поборника природног права, заступника начела народне суверености, *Јоханеса Алтузијуса* (Johannes Althusius, 1557-1638), основни однос који ствара широке заједнице, укључујући и државе, је „федерални уговор“ („consociatio“ - теорија конституционализма на федералној структури). Алтузијус је први дао већи идејни систем федерализма и његова теорија се разликује од концепција Томе Аквинског и Дантеа о државном федерализму који ствара унитарну власт. Суштина Алтузијусовог схватања федерализма је у поставци да је власт виших центара израз власти нижих центара – она се конституише „од доле“, а не помоћу централизоване силе „од горе“. На свим нивоима заједница се формира уједињавањем субјеката нижег нивоа, тако да су на највишем нивоу, на нивоу заједнице у пуном политичком смислу, државе носиоци овог уједињавања. Према његовом схватању федералног уговора, путем контрактуалног удруживања заједница, важно је наћи механизам ограничавања и онемогућавања концентрисања власти у једном центру моћи. Он суверенитет везује за појам народа сматрајући да не треба говорити о »државном суверенитету« јер држава није ништа друго до »општенародни савез« где врховна, неотуђива и недељива власт припада искључиво народу («Системско излагање политике»/«*Politica methodice digesta*», 1603. године) На настанак Алтузијусовог федералистичког концепта утицао је конфедерални устав примењен на „немачко царство“.⁶³

Концепција о „Лиги народа“ *Силиа* (Maximilien de Bethune Sully, 1559-1641), саветника и министра француског краља Анрија IV, је представљала практични облик примењене теорије о „државном интересу“ као заједничком интересу међународне заједнице тог времена. Европа би, према Силиевом „*Великом плану Анрија IV*“, требало да буде подељена на шест наследних монархија, пет изборних монархија и пет република, а на челу ових држава би се налазио Савет који би био чувар међународног мира, надлежан за решавање међународних спорова. Била би то република хришћанских држава.

Емерик Крисе (Émeric Crucé, 1590-1648), француски правник, у свом делу „*Le Nouveau Sypée*“ (1623) улогу за арбитражање међународних спорова поверава

⁶³ Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, 1, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2010, стр. 163.

политичком телу које је назвао Стална скупштина принчева или њихових делегата. Пошто би у визији Емерика Крисеа такво политичко тело имало стварни или морални утицај, уз повремену употребу санкција, оно би се наметало уговорима који би укључили народе Европе, Азије и Африке. *Вилиам Пен* (William Penn, 1644-1718), амерички квекер и теоретичар, 1692. године је објавио есеј о миру у Европи у којем уводи у расправу шири појам европског јединства, односно уводи социјална, демографска и друга разматрања (*»European Dyet Parliment or Estates«*).

Исто тако, француски теоретичар и реформатор *Абе де Сен Пијер* (Abbé de Saint-Pierre, 1658-1743) је један од првих модерних европских теоретичара који је предлагао стварање међународне организације за очување мира. Његово тротомно дело „Le Projet de paix perpétuelle“ (1713) је утицало на научнике и политичаре до данас. Сен Пијер је предлагао „европски мир“ заснован на Миру из Утрехта (1712-1713)⁶⁴ који би осигуравала европска конфедерација тзв. стални арбитражни савет. Износи веровање да ће, уколико суверени буду потписали уговор о вечитом савезу, доћи до вечитог мира. Даје конкретне предлоге за ограничавање европског мира који је замишљен као споразум између европских владара, а најважнији предлози су били: а) Хришћанске државе у Европи би склопиле вечни мировни савез коме би доцније приступила и Турска. Вођење послова ове Уније припадало би посебном конгресу у коме би свака велика држава била представљена једним делегатом са правом гласа док би групе мањих држава имале једног заједничког делегата. б) Мировни савез се не би мешао у унутрашње прилике држава чланица, осим у случају да се која од њих супротстави његовим одредбама. ц) Ограничење оружане силе би се спроведило на такав начин да максимум војних ефектива за поједине државе не би прелазило број од шест хиљада људи. д) Мировни савез би гарантуовао *status quo* поседа и не би дозвољавао да суверени мењају силом или једностраним уговорима политичку карту. е) Евентуалне спорове би решавао изборни суд. „Европски мир“ би се од уговора о миру (*pactum pacis*) разликовао тиме што овај последњи чини крај само једном рату, а »Европски мир« свим ратовима, заувек ... и одржава и осигурава слободу сваке поједине државе у савезу. Била је ово идеја федерализма, која би поступно захватила све државе и тако довела до вечитог мира.

На овај начин, Сен Пијер се придружио плану Анрија IV и истицао идеју о европској равнотежи; предлаже стварање једне врсте Свете алијансе између

⁶⁴ Споразумом из Утрехта, Холандија је, 1713. године завршила рат између Енглеске и Уједињених провинција, с једне, и Француске и Шпаније, с друге стране.

европских монарха на основу територијалног *statusa quo*. Мисао Сен Пијера је богата али конфузна – он је присталица полисинодија, бирачког права функционера затим, стварања једне међународне академије политичких наука, тврдећи да ће вредност ових идеја бити доказана тек у неком будућем времену. Он је реформатор у којем се сједињује хуманиста и утилатералиста.⁶⁵

За стварање теорије интеграције, посебно теорије федерализма велики значај има мисао Шарла Монтескијеа (Charles Montesquieu, 1689-1755), француског мислиоца, који се сматра претечом социолошке науке, творцем теорије о подели власти и на кога се често гледало као на идеолога уставне монархије или једног од великих просветитељских филозофа. Монтескије настоји да открије политичку природу федералних односа, како уопште тако и у конкретном историјском оквиру. Сматра да је федерација сложена заједница у којој се налази „друштво друштава“, односно „велика република“ у којој се не губе удружене републике што је и став савременог федерализма. Иако под јаким утицајем старогрчких мислилаца и тиме преокупиран проблемом обезбеђивања одбрамбених снага савеза мањих, самосталних држава, Монтескије ствара појам „федералне републике“ који ће имати утицај на теорију и праксу федерализма. Федеративна република је „конвенција“, односно споразумно успостављање федералних односа између појединих самосталних република, које на тај начин постају елементи једне више заједнице или државе, а коју Монтескије назива „друштво друштава“. Ово је још увек врста конфедерације, односно „лабаве заједнице“.

Сматрало се да се свака тема којом се Монтескије бави у свом делу *О духу закона* може посматрати издвојено, те да се међу бројним проблемима који га заокупљају не може успоставити никакав логичан и смисаони ред - класификација државних уређења би била у том случају само једно изоловано подручје његовог интересовања. У склопу његове класификације државних уређења, постоје три основна типа уређења: република, монархија и деспотија. (Поред ове поделе он разликује законите и незаконите владавине). Монархији је својствен дух рата и увећавање територија, док је републици својствен дух мира и умереност. Те две врсте владавине могу само на насилан начин да опстану у једној „федеративној републици“. „Федеративна република“ има све унутрашње предности републиканске владавине, а има спољашњу снагу монархистичке владавине. Тај облик владавине

⁶⁵ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Op.cit. p. 434.

настаје, по Монтескјеу, уговором којим се више политичких тела саглашавају да постану грађани једне веће државе коју намеравају да оснују. То је „друштво друштава“ које ствара једно ново друштво, а оно се може увећавати присједињавањем нових чланица (износи примере Холандије, Немачке и Швајцарске).⁶⁶

Идеје које су развијали Алтузијус, Гроцијус и Монтескје су прихваћене у појединим познатим програмима и плановима за успостављање мира међу народима и заједничког светског поретка, као његовог услова. Општа ограниченост свих концепција првих теоретичара федерализма није првенствено у њиховом „утопијском карактеру“, већ у томе што се оне не заснивају на одређеном политичком механизму. Несумњиво, прва одређенија схватања о федерализму се заснивају на проучавању друштвених и политичких процеса, пре свега, у Европи, у Швајцарској и Холандији, радови Алтузијуса и *Хуга Гроцијуса* (Hugo Grotius, 1583 - 1645) раздвојио позитивно право од природног и делио га на људско и божанско).

Касније, идеје о интеграцији, посебно о федерализму, су се разрађивале подстицане идејама о људским правима и демократији под утицајем идеја француске буржуаске револуције и дела *Жан-Жак Русоа* (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778), француског књижевника и филозофа просветитеља, који се у XVIII веку залагао за политичку асоцијацију држава и надао да ће после уништења апсолутизма наступити вечити мир који би настао формирањем држава са европском скупштином и неком врстом међународног суда. У радовима *Именуела Канта* (Immanuel Kant, 1724-1804) се афирмишу принципи и потребе за републиканским режимима држава чланица, док се у делима Сен-Симона уноси економска димензија на којој би се базирала једна глобална организација, посебно европског друштва. Немачки филозоф, представник немачке класичне филозофије Имануел Кант је у раду „Вечни мир“ разрадио своју концепцију етике и категорије свог филозофског мишљења кроз „дефинитивне чланове вечног мира међу државама“, разрадио предлоге за коначно и темељно решење о успостављању светског мира. То би били: напредни грађански устави („Грађански устав у свакој држави треба да буде републикански“), федерализам слободних држава окупљених у савезу мира („Међународно право треба да се заснива на федерализму слободних држава“) и интернационално гостопримство („Светско грађанско право треба да се оснива на федерализму

⁶⁶ Монтескије, *О духу закона*, Том I, Филип Вишњић, Београд, 1989, стр. 151.

слободних држава“), односно супранационална федерација суверених држава која би имала моћ да регулише међународне односе и спречи рат.⁶⁷ Према Канту, државно право прелази оквире неке одређене заједнице, односно границе неке одређене државе (*ius civitatis*) и поставља се на принципе одржавања међународне сношљивости у светској повезаности, поставља се на принципе међународног права (*ius cosmopoliticum*). До остварења вечног мира човечанство се непрестано налази, или у стању рата, или у стању ратног примирја. За државе у њиховом међусобном односу, постоји само један разумни пут да изађу из стања непрекидног рата, стања без закона, ... »да се прилагоде јавним принудним законима, те да образују међународну државу (*civitas genitum*), која ће се, наравно, све више ширити, док на послетку не обухвати све народе на земљи.«⁶⁸

Кант је у федерализму тражио основу за успостављање светског поретка заснованог на праву чију суштину би чинио „категорични императив“ да „више не сме бити рата“ чиме је он, *de facto*, напустио одбрамбено тумачење стварања јединствених заједница и увео једно ново објашњење узрока успостављања федерализма. Али, Кант је истовремено светски мирољубиви поредак схватио као унитарни, јер у њему уједињене државе губе сувереност, односно сопствену и оригиналну аутономију.

Много пре оснивања Друштва народа и Уједињених нација Кант се залагао за принципе „савеза народа“ као једине институције која може сачувати народе од вечитих ратних сукоба, што се јавља као природно стање (*status naturalis*) међу народима. То би био савез народа, али то не би морало да буде исто што и међународна држава. Мирно стање, односно мир међу народима је историјски задатак. По Канту он ће се моћи остварити тек када у републиканском друштвеном уређењу сами народи, а не појединачни владари преузму вођење рата. Улазећи дубоко у смисао и вредности демократског и републиканског друштвеног и државног уређења, Кант образлаже значење таквог будућег историјског стања за праведност, мир и благостање народа, односно свих појединаца. За »мир који се без

⁶⁷ David Boucher, *Political Theories of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 268-270.

⁶⁸ Imanuel Kant, *Večni mir*, Kulturna revija „Pregled“, Sarajevo, 1936, str. 37.

међународног уговора не може остварити и осигурати – потребан је један савез нарочите врсте ... савез мира (foedus pacificum)«. ⁶⁹

Кант износи идеју о миру, не као о проблему владара, него проблему народа и наводи три средства против рата: 1. *Трговину* – трговачки дух сваког народа избија пре или касније и неспојив је са ратом. Кант износи визију онога што ће представљати идеју буржуаског либерализма у XIX веку. ⁷⁰ Развој трговине учиниће да нестану ратови. Пацифизам је, по Канту, највиши стадијум капитализма. 2. *Демократски морал* – мир је по Канту велика снага, снага народа, не владара, те су стога монархијски режими опасни за мир. 3. *Јавност* – тајна преговарања олакшава ратове, а демократски режими, истиче Кант, јачаће мир. ⁷¹ Он визионарски констатује, под утицајем дела Сен Пијера, као и пацифистичких идеја грађанских идеолога крајем XVIII и почетком XIX века и друштвено политичких услова насталих у Европи након Француске револуције, да ће идеја мондијализма прећи векове. Она је заиста дошла до савремене епохе и нашла се у једном броју теорија, које указују на уједињење међународног друштва. ⁷²

Такође, *Церем Бентам* (Jeremy Bentham, 1748-1832), енглески филозоф који је својим радовима о поретку у свету обухватио и сферу међународних односа, у делу „План за општи и вечити мир“ брани идеју о европској федерацији за коју би требало да се посебно залажу Енглеска и Француска. Предлаже, прво, смањење наоружања и, друго, еманципацију зависних територија од тадашњих колонијалних сила. *Јохан Готлиб Фихте* (Johann Gottlieb Fichte, 1762-1814), представник немачке класичне идеалистичке филозофије, у свом главном политичком делу „Говори немачкој нацији“ бави се проблемима заједнице народа, нација и човечанства јер је друштво оно које споља условљава могућност развитка појединца. ⁷³

По својим принципима Фихтеово дело представља филозофију универзализма и неопходно је истаћи да његова политичка мисао управо произилази из његове

⁶⁹ Ibidem, str. 37.

⁷⁰ Imanuel Kant, *Večni mir*, Kulturna revija “Pregled”, Sarajevo, 1936, str. 67.

⁷¹ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Op.cit. p. 434.

⁷² P.-F. Gonidec, *Relations internationales*, Éditions Montchrestien, Paris, 1977, p. 69.

⁷³ То су Фихтеови говори одржани 1807-1808. године, а дело је штампано 1808. године којима је допринео јачању немачког отпора против Наполеона Бонапарте, али и буђењу немачког шовинизма.

филозофије.⁷⁴ Али, сигурно је да је немачка нација према Фихтеу она која рачуна да ће обезбедити светски триумф.⁷⁵ Мада он истиче да не издваја немачко благостање од европског, или светског, његов национализам је типично германски, посебно у основи његовог рада „Затворена трговачка држава“ (1800),⁷⁶ у представи јединственог царства које ће бити „истинско царство права, какво свет још никад није видео“. Фихте је несумњиво био мислилац јединства филозофије и политике; по њему, политика је у блиском односу са филозофијом и она је уствари вештина да се филозофија претвори у праксу.

Несумњиво, под утицајем идеја француске револуције, Фихте сматра да слобода појединца треба да се ограничи могућношћу слободе другог уз услов да и други то исто чини, што би држава морала гарантовати законима. У том погледу он превазилази границе индивидуалне етике и разрађује моралне проблеме у оквиру „социјалне етике“ уз коју везује проблеме права и државе. Уз постулат слободе појединца, у оквиру које се једино може остварити „слобода личности“, надовезује се и проблем проширења тог задатка на државу. Наиме, држава треба да као организација одгаја слободне појединце, на једној страни, а на другој да утиче на развој слободе живота и у међународним релацијама. У вези с тим, Фихте осуђује све облике подјармљивања других народа. Ни једна слободна држава не може трпети поред себе уређење чији владари имају користи ако подјарме суседне народе. Брига за своју сопствену безбедност присиљава све слободне државе да, због свог сопственог добра, шире око себе царство културе над дивљаштвом, царство слободе над ропским народима.

Француски социјалиста утописта и филозоф, *Клод Анри Сен-Симон* (Claud Henri Saint-Simon, 1760-1825), се залагао за федерацију европских народа са заједничким парламентом и владом која би имала наднационални карактер - за заједницу уједињених независних држава с Европским парламентом и другим заједничким институцијама независних од националних влада. „Врховно вијеће ће људски род разделити на четири подручја: енглеско, француско, њемачко и

⁷⁴ Политичка филозофија Фихтеа афирмише слободу као унутрашњу суштину човека, а индивидуе у својој сарадњи формирају колективну душу. Та филозофија слободе намеће Фихтеу потребу да испред својих земљака узме у одбрану француску револуцију – има манифестовања подједнаког неповерења према апсолутној монархији и универзалној монархији.

⁷⁵ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Op.cit. p. 492-494.

⁷⁶ Јохан Готлиб Фихте, *Затворена трговачка држава*, Нолит, Београд, 1979, стр. 161.

италијанско, а свако од њих имат ће вијеће састављено на исти начин као и врховно вијеће. ... Врховно вијеће ће моћи повечати или смањити број подручних вијећа. ... Чим се обаве избори за врховно вијеће и за подручна вијећа, нестат ће бића рата из Европе и никада се више неће у њој појавити.⁷⁷

Затим, имајући у виду америчке федералисте неопходно је истаћи да је после америчке револуције, односно борбе за независност од Британије и проглашења независности 1776. године која је била образложена природноправним документима садржаних у *Декларацији о независности* чији је аутор био Томас Џеферсон (Thomas Jefferson), постојао широк дијапазон идеја и полемика о стварању заједничке федерације тринаест држава и о доношењу њеног Устава. У *Федералистичким списама* заговорници федералног уређења су полемисали о отвореним и спорним питањима у дебати поводом нацрта Устава из 1778. (Александар Хамилтон (Alexander Hamilton), Џон Џеј (John Jay) и Џејмс Медисон (James Madison, 1751-1836).⁷⁸ Остала су важна спорна питања као уставно призната легалност ропства и нерешено питање сецесије која су довеле САД до грађанског рата 1860-1865. који је спречио одвајање аграрног и робовласничког Југа. Са победом Севера, индустријализованог и урбанизованог, у XIX веку је успостављен капиталистички систем слободног тржишта како су заговарали либерални теоретичари *laissez faire-a*. (Амерички теоретичари су творци либерално-демократске теорије и сматра се да су је формулисали Џејмс Медисон, а затим, развили енглески утилитаристи Џереми Бентам и Џејмс Мил (James Mill). Џејмс Медисон,⁷⁹ четврти председник САД, један од главних твораца америчког уставног поретка, развио је у *Федералистичким списама* низ аргумената за представнички политички систем – пошао је од Хобса да је политика заснована на самоинтересним појединцима затим, од Локове идеје о кључном значењу заштите индивидуалних слобода кроз институцију јавне власти која је правно омеђена и, у крајњој линији, одговорна онима којима се влада, као и од идеја Монтескијеа да је принцип уставне поделе власти основни за формирање државе. Наиме, Џејмс Медисон је истицао став да су од кључне важности: систем

⁷⁷ Claude-Henri de Saint-Simon, “Pisma jednog stanovnika Ženeve svremenicima”, u *Izbor iz dijela*, Školska knjiga, Zagreb, 1979, str. 15–39; ili Claude-Henri de Saint-Simon, „De la réorganisation de la société européenne“, ed. Pascal Ory, *L'Europe*, Omnibus, Paris, 1998, 857-900.

⁷⁸ “Федералистички списи” су осамдесетпет тематских чланака ових америчких аутора о федерализму који су излазили у њујоршким новинама под заједничким псеудонимом *Publius*.

⁷⁹ Гордана Павићевић Вукашиновић, *Политичке теорије и стварање западног модерног друштва*, Досије, Београд, 2006, стр. 76-84.

политичког представљања великог бирачког тела, федерално уређење и подела власти на свим нивоима.

За теорију интеграције је веома важно дело француског мислиоца *Пијер Жозеф Прудона* (Pierre Joseph Proudhon, 1809-1865), посебно спис „Du principe fédératif“, 1863. Прудон је поборник федерације и на међународном плану; поборник антинационалистичке и антиунитаристичке идеје – прорицао је да је „ера концентрације и прикупљања народа завршена и да ће XX век отворити еру федерације...“⁸⁰ Полазећи од такве основе, Прудон тежи универзалној федерацији држава заснованој на праву друштвених уговора. Критикује класичне државе да су неспособне за федерализам, било унутрашњи било међународни. Према схватању Прудона, федерализам је током свог формирања прво економски федерализам. Ипак, он не искључује идеје владе, нарочито администрације. Иако су, према том ставу класичне државе штетене, није неостварљиво успостављање неких заједничких функција између различитих елемената федералистичке организације.⁸¹

Он даје своју теорију о федералном уговору. „Федерални уговор“ је у бити систем у коме се сви учесници, евентуално и државе, „не само узајамно и двострано обавезују“ него, стварајући такав пакт резервишу за себе више права, више слободе, више ауторитета и више својине него што их дају. Он изричито истиче да федеративни уговор мора да „као свој циљ, зајемчи удруженим државама њихов суверенитет“. Конституционални процес се, по њему, своди на три особености: *прву*, формирање суверене групе и њихово уједињавање пактом о федерацији; *другу*, организовање влада у свакој придруженој држави према закону о одвајању органа, то јесте одвајању у власти свега што се може одвојити, дефинисања свега што се може дефинисати, не остављајући ништа неподељено, окружити јавну администрацију свим условима публицитета и контроле и *трећу*, уместо утапања федералних држава у централну власт, неопходно је свођење атрибута федералних држава на јединствену улогу опште иницијативе, међусобне гаранције и надгледања у којима ће декрети постати извршни само на основу дозвола федералних држава, односно од стране службеника федералног поретка. За Прудона федерални принцип има универзални домет - федерални систем је примењив за све нације и све епохе. Он предлаже помирење што назива екстремизмом - на економском плану узајамну

⁸⁰ J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, Op.cit. p. 570.

⁸¹ Henri Brugmans, Pierre Duclos, *Le fédéralisme contemporain*, A.W. Sythoff, Leyden, 1963, p. 41

повезаност, а на политичком плану федерализам. Саставни делови су одређујући, а не подређујући фактори у федерацији. Да би се то постигло, он сматра да би требало да надлежност савезне власти увек буде мања од оне коју задржавају за себе саставни делови.

Према Прудону⁸² федерација је споразум којим један или више шефова фамилија, једна или више заједница (општина), једна или више група заједница (општина) или држава се узајамно и равноправно обавезују једне наспрам других за један или више предмета, чије обавезе падају специјално, односно ексклузивно на изасланике федерације. Федерални уговор је *синалагами* и *комутативни* уговор за један или више одређених објеката, али чији је основни услов да уговорници себи увек резервишу један део суверенитета и активности много већих од оних које они напуштају. Под утицајем Прудона су били: Х. Проус (H. Preuss), О. Фон Гирека (O. von Gierke), А. де Лапрадел (A. de Lapradelle), Л. Ле Фир (L. Le Fir), као и Леон Дигуи (Leon Duguit), који је у последњим годинама XIX века увео у одређивање појма суверенитета и вредновање неподударности појмова апсолутног суверенитета и права.⁸³

У XIX веку западна политичка, а нарочито правна теорија своди проблеме федерализма на проблеме државе и суверенитета. Поставља се питање ко је суверен у федеративној заједници ако се не може поставити идеја о двоструком или подељеном суверенитету. Упоредо с тим, немачка државно-правна теорија (дела Г. Јелинека (Georg Jellinek) и др.) шематизовала је теорију федерализма на дихотомију савезне државе. Немачки државник *Ото фон Бизмарк* (Otto von Bismark–Schnhausen, 1815-1898), иницијатор „тројецарског савеза“ из 1873. године између Немачке, Аустрије и Русије, а након изласка Русије из савеза, иницирао је нови тројни савез између Немачке, Аустрије и Италије и сматрао је да: „Међународна политика представља сама по себи течни елеменат, који при одређеним условима привремено прима чврсти облик, али се са променом атмосфере враћа у своје првобитно стање. *Clausula rebus sic stantibus* се подразумева код закључивања политичких уговора у којима су услуге условљене. Тројни савез – стратешка позиција која је, с обзиром на опасности које су претиле у моменту његовог закључивања, била разумна и у тадашњим условима достижна. С времена на време трајање савеза се обнављало и

⁸² P.-J. Proudhon, *Du principe fédératif*, E. Dentu, Libraire-éditeur, Paris, 1863, p. 67-106.

⁸³ Henri Brugmans, Pierre Duclos, *Le fédéralisme contemporain*, Op.cit. p. 160.

треба пожелети да га успевамо обнављати и надаље. Ипак, вечно трајање није обезбеђено ни једним уговором између великих држава и било би неразумно сматрати га као пожељну основу за све могућности које у будућности могу изменити односе, потребе и ставове у којима је савез био закључен. Уговор представља стратешку позицију у европској политици у складу са ситуацијом у Европи у моменту његовог закључивања; али, ипак он ... као и многи пређашњи тројни и четворни савези последњих столећа, посебно Света алијанса и Германски савез, не одступа од правила *toujours en vedette!*⁸⁴

Идеје о уједињењу Европе

Покрет за ставарање »сједињених европских држава« је подстакла револуција 1848. године.⁸⁵ Говор *Виктора Игоа* (Victor Hugo, 1802-1885) на Конгресу пацифиста у Паризу априла 1849. је одразио дух те револуције – он је резимирао у свом излагању све оно што је речено о европском уједињењу до тада. Неуспех револуције је објаснио јачањем националистичких идеја и, на тај начин, немогућношћу остваривања идеја о сједињеним европским државама.⁸⁶

Од шездесетих година XIX века Европа се све више интегрисала (значајне су теорије енглеског филозофа Херберта Спенсера (Herbert Spencer, 1820-1903, *A System of Syntethic Philosophy*, везане за француско-немачко-британске интеграције). У интеграцију су такође улазиле и разне социјалне групе чије су националне и интернационалне идентитете стварали европски елементи. *Међународна лига за мир и слободу*, основана почетком шездесетих година XIX в. у Женеви, њији су идеолози прокламовали (посебно, Шарл Лемоније (Charles Lemonnier), 1806-1891, уредник часописа *Сједињене европске државе*) да Европска федерација мора својим

⁸⁴ О. Bismark, *Мисли и востпоминанија (Tom I-III)*, OGIZ, Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, Moskva, 1940, s. II 329.

⁸⁵ Victor Hugo, „Poure les états-unis d' Europe“, ed. Pascal Ory, *L' Europe*, Omnibus, Paris, 1998, p. 163-207.

⁸⁶ Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, СЛЮ, Београд, 2006, стр. 348.

чланицама гарантовати суверенитет и аутономију, индивидуалне слободе, слободу гласања, штампе, удруживања и окупљања, савести затим, слободу рада без изабљивања, као и личну одговорност чланова извршне власти итд. На другом конгресу 1863. године Женевска лига је прихватила идеју о сједињеним европским државама. Међутим, лига се угасила седамдесетих година XIX в. што је представљало, такође, привремени неуспех остваривања европске идеје.

Међутим, процес европске интеграције је прекинуо Први светски рат, да би се након тога наставио - за питање европске сарадње су били посебно важни француско-немачки односи. Аристид Бриан (Aristide Briand (1862-1932), француски премијер, и Густав Штреземан (Gustav Stresemann) (1878-1929), немачки министар иностраних послова, су септембра 1929. пред Друштво народа изнели ставове о европској политичкој сарадњи. Бријан је истакао потребу за федеративним структурама и за доношењем заједничких привредних, политичких и социјалних одлука. Имајући у виду привредни европски систем, Штреземан је истакао да у »Версајској Европи«, не само да има велики број граница, него су се умножиле и привредне структуре и привредне тешкоће.

Претечом идеја о интеграцијама, посебно европским, може се сматрати, несумњиво, и *Валтер Ратенау* (Walther Rathenau, 1867-1922) немачки индустријалац, политичар и државник (националсоцијалиста) који је после Првог светског рата био министар за реконструкцију и министар иностраних послова.⁸⁷ Иако је представник западних политичара свог времена, он је један од творца Рапалског споразума (1922) којим су успостављени дипломатски односи између совјетске републике и Немачке, са којим је ојачао економске везе између две државе које су биле након рата „изузете“ из расподеле „европске моћи“. Упркос дипломатском успеху, Ратенау је био веома критикован од стране екстремне немачке деснице за коју је представљао немачки послератни систем коме су се супротстављали, а као аутор Рапалског споразума он је за њих био заговорник „очувања комунизма“. Такође, године 1921. Луј Лушер (Louis Loucheur) (1872-1931) и Валтер Ратенау су, имајући у виду »привредно угрожавање« од стране Америке, размотрили немачко-француску економску сарадњу и тадашњи француски премијер

⁸⁷ Валтер Ратенау, убеђен да је време „неограниченог“ капитализма прошло, он је у свом делу „Нова економија“, 1918, бранио индустријско самоуправљање, са употребом државне контроле, тачније национализацијом индустрије од стране државе. Предлагао је уз интеграцију држава и интеграцију индустријских предузећа земаља чланица, комбиновањем демократских конвенција и вере у међународну сарадњу.

Едуард Ерио (Edouard Herriot) (1872-1957) се 1924. изјаснио у прилог европске привредне интеграције. Веровао је да Друштво народа може допринети настанку сједињених европских држава. Ериовим залагањем у Лиону је основан Координациони комитет за европску царинску унију чији је циљ већ тада требало да буде стварање заједничког европског тржишта.

За развијање идеје о *европском заједништву* значајно је објављивање 1923. године дела »Паневропа« *Ричарда Куденхоува-Калергија* (Richard Coudenhov-Kalergi, 1894-1972), где он износи свој пројекат европског уједињења. Затим, он ствара Паневропску унију, чији је претеча покрет италијанског револуционара Ђузепе Мацинија (Giuseppe Mazzini) (1805-1872).⁸⁸ Куденхоув-Калерги 1924. објављује Паневропски манифест и покрет који он ствара је био први савремен покрет који је заступао идеје о европској заједници⁸⁹ - такође, сматрао је да Паневропа треба да се оформи како би представљала спољнополитичку равнотежу САД и Русији. (После усвајања Повеље 1924. године у Берну, покрет је одржао Први конгрес у Бечу 1926). Његове идеје нису увек наилазиле на одобравање јер су искључивале, у прво време Велику Британију, као и тадашњу совјетску државу. Такођ, колоније је посматрао као саставни део Европе, а демократски ставови су му били »аристодемократски«.⁹⁰

Надирућем нацизму пред Други светски рат су се супротставили и покрети отпора са својим идеалом федералне Европе, која би почивала на слободном уједињавању демократских народа. Године 1939. у листу »Le Polier«, Леон Блум (Léon Blum) се заузима за овакву Европу. У периоду од 1940. до 1941. године *Алтијеро Спинели* (Altiero Spinelli) и *Ернесто Роси* (Ernesto Rossi), водећи италијански либералсоцијалистички економиста, у тајности стварају *Манифест за слободну уједињену Европу* инспирисани текстовима Луиђија Еинаудија (Luigi Einaudi), објављених у листу »Жоријера де ла сера« после Првог светског рата који су заговарали уједињење европских држава, али такође инспирисани и литературом водећих учесника британског федералистичког покрета, као што су Вилиам Бервериџ (William Beveridge) и Лажонел Робинс (Lionel Robbins). »Манифест

⁸⁸ Martin Wight, *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*, Scholarship Oxford, Oxford, 2004.

⁸⁹ Comte Richard N. Coudenhove-Kalergi, "La Paix de demain", *Politique étrangère*, No. 4, 2006, 763-769.

⁹⁰ Волфганг Шмеле, *Историја Европе*, Оп. cit. стр. 110-120.

Вентотене»⁹¹ (назван према острвцу Вентотене на којем су Спинели и Роси били прогнани) је био 1941. тајно прослеђен круговима антифашиста и италијанског отпора, анализирао је проблеме који су захтевали федерално решење, подвлачио карактеристике демократске федерације на владавини права и мера које треба да се предузму да би се она створила. Европски федералистички покрет је основан 27. августа 1943, а чији је основни документ постао ревидирани Манифест.⁹²

У поређењу са предходницима, идеје Алтијера Спинелија су биле оригиналније, он сам је био политичар од акције и борио се средствима политичке борбе. Оно што представља нови моменат, односно оригиналност схватања Вентотенске групе је то што, прво, федерација није представљена као »узвишен идеал коме се приклања, да би се потом посветило другим стварима, већ као циљ за који треба да се бори наша генерација« (наглашавао је Спинели у својој аутобиографији). Друго, тврдили су »да ће борба за европско јединство успоставити нови распоред политичких снага различит и од предходног«.⁹³

Затим, 1943. Куденхоф-Калерги је организовао Пети паневропски конгрес,⁹⁴ где је у свом говору Черчил подстакао повезивање уједињених народа, с једне стране, и стварање трију савета, с друге стране. Међутим, на савезничким преговорима, већ од 1943. године се све јасније назирала подела на западну и источну Европу. Покрети отпора су желели уједињење Европе – већ 1944. године идеја Алтијери Спинелија, водеће личности италијанског отпора, је била да из европских покрета отпора треба да произађе и заједнички програм за Европу. У то време Шарл де Гол (Charles de Gaul) се показивао отвореним за расправу о уједињењу Европе. Савезничка инвазија је прекинула такве иницијативе. Ипак,

⁹¹ L. Levi, *Altiero Spinelli: fondatore del movimento per l'unità europea*. Il Manifesto di Ventotene, edited by A. Spinelli and E. Rossi, Mondadori, Milan, 2006. pp. 165-240.

⁹² Спинели, Роси и, кратко време, Еуђенио Колорни (Eugenio Colorni) обављали су »педагошки рад« усмерен ка италијанским политичким снагама, са циљем да се у њима формирају језгра бораца за Европу. Спинели, коме је до краја живота борба за јединство Европе била основни политички циљ, као члан Европског парламента је предложио нацрт предлога споразума за Европску унију, који је Парламент изгласао 1984. године и који представља почетак реформи европских споразума. Altiero Spinelli, *The Eurocrats: Conflict and Crisis in the European Community*, Johns Hopkins Press, Baltimor, 1966, p.174; John Pinder, "Altiero Spinelli's European Federal Odyssey", *The International Spectator*, No. 4, Vol. 42, December 2007, pp. 571-588.

⁹³ Stanley Hoffman, "Raymon Aron et la théorie de relations internationales", *Politique étrangère*, No. 4, 2006, p. 723-753.

⁹⁴ Касније, после Другог светског рата, 1948. Куденхоу-Калерги ствара у Гаштаду Европску парламентарну унију, а исте године када је одржан Европски конгрес у Хагу, о чему ће бити више речи касније, створио је Европски покрет чији је био почасни председник.

септембра 1944. је дошло до споразума о Бенелуксу – три државе су створиле царинску унију, која јњ прерасла у економску унију.⁹⁵ Супротно томе, у пролеће 1945. Совјетски Савез је поставио комунистичке владе у Румунији, Пољској и Бугарској.

Вође покрета отпора и поједини европски политичари су се стално током 1945. изјашњавали у смислу политичког уједињења Европе - Леон Блум, Алчиде де Гаспери (Alcide de Gasperi), Конрад Аденауер (Konrad Adenauer) и др. Међу европским социјалистима била је распрострањена идеја о европској «трећој снази» између капиталистичких САД и комунистичке совјетске државе.

Такође, у одељку о претечама идеје о европској интеграцији, неопходно је истаћи *Дени де Ружмона* (Denis de Rougemont) који је акценат својих размишљања ставио на личност. Он у широкој синтези обухвата триаду: Европа, федерализам и персонализам. У његовим радовима „Politique de la Personne“ (1934), „L’attitude fédéraliste“ (1947), или касније „D’aventure occidentale“ (1957), као и у многобројним студијама о Европи, федерализам се појављује, пре свега, као феномен културе и етике, полази од традиције којој је остао веран, али он је обнавља, развија и модернизује јер уздиже индивидуалну свест и објашњава повезаност свог рада са делима *Емануела Муниеа* (Emmanuel Mounier) и *Александра Марка* (Alexandre Marc).⁹⁶ О Дени де Ружмону биће више изложено у посебном одељку овог рада о Европи региона.

Источноевропска схватања

Мада се овај рад превасходно бави совјетским ставовима о интеграцији у периоду биполаризма, чију основу чини теорија марксизма, немогуће је не

⁹⁵ У току Другог светског рата, 21. октобра 1943. владе три земље, Белгије, Луксенбурга и Холандије, које су биле у избеглиштву, поставиле су принципе економске уније између ових земаља.

⁹⁶ Душан Сиђански, *Федералистичка будућност Европе*, Просвета, Београд, 1996, стр. 267.

споменути старе руске ауторе који су били претече и неких совјетских ставова, али и идеја у савременој Русији.

Осамнаести век је био доба када су између западне и источне Европе формулисане културне границе, те је настајало појмовно одређивање Запада и Истока. Протестански историјски текстови су привлачили у XVIII в. интересовање руских писаца, особито у периоду Петра Великог, 1689. до 1726, попут дипломата Манкијева и кнеза Бориса Ивановича Куракина који су писали историјске радове у којима се препознаје интересовање, нарочито, за енглеску историју као посебни део европске историје. Такође, значајни су радови Аугуста Лудвига Шлецера (1735-1809) који је живео у Петрограду, од 1761. до 1769, о укључивању Русије у европску историју. У радовима Ивана Петровича Шуљагина (1795-1869) осећа се утицај културних веза између Русије и западне Европе и 1837. године он је у Петрограду објавио општу историју света где централно место даје европској историји, почев од старог века.

Овде бисмо издвојили Петра Кропоткина (1842-1921), руског научника и анархисту - с становишта сарадње уопште у људској историји, он истиче да је човека сарадња, узајамност и хуманост могла одржати и развијати. За њега су анархизам и комунизам једине теорије на којима је могуће изградити такво друштво,

Исто тако, значајне су и идеје које су се јављале у централној и источној Европи, особито између два светска рата, јер након Другог светског рата те идеје су биле под доминантним совјетским утицајем. Између два рата је било разних планова о регионалној интеграцији - предвиђена немачко-аустријска царинска унија, 1931, се није остварила; Бугарска је предлагала јужнословенску федерацију Југославије и Бугарске, у Пољској су биле идеје о Балтичкој федерацији, у Мађарској о дунавској федерацији итд. Из 1932. постоји »Тардијеов план«⁹⁷ о привредној дунавској федерацији која је требало да превазиђе стварање Мале атанте.⁹⁸ Неуспех планова о интегрисаности средње Европе је указивао да су младе националне државе, настале распадом хабзбуршког царства, страховале да би изгубиле своју самосталност повезивањем у привредни савез. Међутим, значајно је да је у склопу идеје о

⁹⁷ Андре Тардије (André Tardieu), француски премијер је фебруара 1932. у Женеви у облику демарша изнео план средње Европе који је главна подручја некадашње Дунавске монархије, дакле Чехословачку, Мађарску и Аустрију, у другом реду и Југославију и Румунију, позвао да системом континенталне и системом узајамних преференцијалних царина успоставе економску сарадњу.

⁹⁸ Волфганг Шмеле, *Историја европске идеје*, CLIO, Београд, 2003, стр. 119.

слободној светској трговини, средњевропски привредни простор имао другоразредни значај.

Идеје о уједињењу Европе у земљама источне Европе су се одликовале развијањем веома обухватних и деталњих европолитичких планова пре и за време Другог светског рата. Планови развијени у Пољској надовезивали су се на разне идеје о федерацијама у средњој и источној Европи, док су земље западне Европе ређе укључиване. На пример, разрађиване су идеје о пољско-чехословачкој и грчко-југословенској федерацији. Пољски покрет отпора и Француски покрет отпора су имали сличне ставове о Европи – укључење Пољске у »федерацију слободних европских народа«. Била је раширена и идеја о средњевропској конфедерацији – предвиђана је конфедерација између Пољске, Чехословачке, Југославије, Грчке, Мађарске, Румуније и Бугарске.⁹⁹ (Изложена је у часопису »Пољске вести« јула 1942.)

Марксова и Енгелсова теорија

Основи приступа међународним односима у некадашњим источноевропским социјалистичким земаљама је марксизам, скуп теорија, утемељених на „објективном схватању природе и друштва“, који су као научни поглед поставили Карл Маркс и Фридрих Енгелс, а даље развили њихови следбеници.¹⁰⁰ Према природи предмета на које се односе, ове теорије се групишу у четири мисаоне целине: филозофију (дијалектички материјализам),¹⁰¹ схватање друштва (историјски материјализам),¹⁰² економску теорију и политичку теорију, које се међусобно надограђују, узајамно се

⁹⁹ Волфганг Шмеле, *Историја европске идеје*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 140.

¹⁰⁰ Andrew Linklater, *Marxism*, in Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, *Theories of International Relations*, Pallgrave, New York, 2001, pp. 129-152.

¹⁰¹ “Дијалектички материјализам” је метод и поглед на свет (филозофска основа) у социјалистичкој теорији и његова суштина као методе је у томе што схвата свет у целисти, као и у повезаности и узајамном дејству; све ствари и појаве у њему ниси дате једном за увек, у готовом и неизменљивом виду, већ променљиве - као процеси који се врше по сопственим законима. Према оваквом схватању свет је материјалан и јединствен.

¹⁰² “Историјски материјализам” означава схватање друштва и друштвених појава тј. проширење дијалектичког материјалистичког схватања света на људско друштво и његову историју. Под историјским материјализмом подразумевамо управо марксистичко схватање друштва. Сам историјски материјализам је био предмет најразличитијих тумачења, примене, развитка, оповргавања и оцена.

преплићу и прелазе једна у другу. За теоријске изворе марксизма се сматрају: немачка класична филозофија, енглеска политичка економија и утопијски социјализам, као и сам развој природних наука. Немачка класична филозофија је развила активистички принцип који је садржао идеју о „човеку као творцу историје“ и дијалектички метод у истраживању; енглеска политичка економија је развила теорију којом је означен рад као извор вредности и постојање вишка вредности, а француски социјалисти су дали основну критику буржуаског друштва, теорију о антагонизму друштвених класа и понудили идеје за реформу друштва.¹⁰³ Такође, на настанак марксизма су битно утицали индустријска револуција, буржуаска револуција у Француској и развој радничких покрета. Иако је првенствено био окренут анализи класног сукоба, марксизам се бавио и другим питањима и процесима у свету.¹⁰⁴ Класици марксизма нису детаљно разрађивали међународне политичке односе и, осим донекле, Владимира Иљича Лењина, нису улазили у њихова суштинска питања, али заснивајући своје размишљање на историјском материјализму вршили су анализу корена тадашњих међународних збивања и указивали на њихове везе с другим појавама. Важно је истаћи, да се у западној теорији међународних односа дуго времена негирало значење марксистичког приступа као посебног приступа у међународним односима. Сам *Карл Маркс (Karl Marx, 1818-1883)* није довољно обухватао међународну димензију у свом теоријском образлагању о капитализму, мада је о томе писао у више наврата, али у тзв. журналистичком маниру.¹⁰⁵ Класа игра кључну улогу у Марксовој анализи – за разлику од теоретчара либерализма који сматрају да постоји суштинска хармонија интереса између различитих друштвених група, марксисти сматрају да је друштво систематски склоно сукобима.

У његовој политичкоправној мисли¹⁰⁶ важно место је заузимала идеја о спољнополитичком задатку пролетаријата – по њему, пролетеријат је интернационалан по својој суштини; његови интереси превазилазе националне односе и његов коначни циљ, који је уједно општи, је победа »социјалистичке

¹⁰³ Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, 2, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2010, стр. 97 – 110.

¹⁰⁴ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of world politics*, University Press, Oxford, 2006, p. 235; Radovan Radonjić, *Političke i pravne teorije*, Podgorica, CID, 2002, str. 129-131.

¹⁰⁵ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 228.

¹⁰⁶ Paul R. Viotti, Mark U. Kauppi, *International Relations Theory*, Allyn and Bacon, London, 1999, pp. 343.

револуције«. Из тих смерница ограничених оквирима историјске епохе, изводи се теза да је сама »власт пролетеријата« у функцији обезбеђивања неопходних услова за стварање »друштва народа«. ¹⁰⁷ Паралелено с тим, Маркс и Енгелс износе и тезу о неопходности одвајања будуће пролетерске државе од буржуаских норми и принципа спољне политике.

Када се има у виду међународна економска сарадња, *Фридрих Енгелс* (*Friedrich Engels*, 1820-1895) је у својој рецензији за књигу Карла Маркса *Критика политичке економије*, ¹⁰⁸ 1859, указао да историја иде често скоковито и због тога не треба писати историју политичке економије без историје буржуаског друштва. ¹⁰⁹ (Данас, многи теоретичари међународних политичких односа истичу неуспех марксизма у изучавању светске историје.) *Владимир Иљич Лењин* (*Vladimir Il'ič Uljanov - Lenin*, 1870-1924) је придавао значај доследном спровођењу интернационалистичке идеје у спољној политици совјетског друштва; осветљава захтев по националном питању, право нација на самоопредељење. ¹¹⁰ Наиме, Маркс и Енгелс су придавали пажњу националној, односно интернационалној димензији пролетеријата јер је он могао, према овом ставу, постојати само светскоисторијски те је потребно да његов наступ буде интернационалан, што је разрадио Лењин. Прихватио је опште принципе марксизма, али је одступио од идеје »истовремене победе револуције« и развијао тезу о њеном »пробоју« у једној држави оштрих противречности. Управо у том периоду настаје теза о критеријуму »интернационализма« као сарадње са совјетском Русијом, што се временом поставило као база совјетског хегемонизма у међународном социјалистичком покрету о чему ће више рећи бити у раду при разматрању националних и интернационалних фактора у теорији интеграције у переиоду биполаризма. ¹¹¹ У делу »Империјализам – највиши степен капитализма« Лењин је прихватио Марксову основну тезу да економски начин производње детерминише шире друштвене и политичке односе и исто тако, да историја може бити само схваћена кроз

¹⁰⁷ Р. Dimitrova, R. Kostova-Sečkova, "Теорија и практика новог типа међународних одношења", *Мироваја економика и међународније одношења*, No. 9, 1990, s. 68-77.

¹⁰⁸ Карл Маркс, *Капитал: Критика политичке економије*, 1-3, Просвета, БИГЗ, Београд, 1979, стр. 26 (1).

¹⁰⁹ Gunter Космај, *Обобшчествљеније и интеграција при социјализме*, Izdatel'stvo Progres, Moskva, 1976, str. 13-16.

¹¹⁰ Paul R Viotti, Mark U. Кауппи, *International Relations Theory*, Allyn and Bacon, London, 1999, p. 345.

¹¹¹ Владимир И. Лењин, *Изабрана дела*, Том. I, књига 2, Култура, Београд, 1949, стр. 317-318.

посматрање класног конфликта. Без сумње, Лењинов идеолошки интернационализам био је у периоду стаљинизма основа великоруском национализму.¹¹² Марксизам је у прошлом веку раширен и утицајан као идеологија – постао је основа политичких покрета. »Са порастом његовог утицаја као идеологије, губио је на теоретском и филозофском нивоу ... (А.Д.Л.) Међутим, сам марксизам је изучаван у академском свету, на универзитетима се изучавала Марксова друштвена теорија и критички разматрала, посебно после објављивања сасвим непознатих Марксових радова.«¹¹³

Своје ставове о уједињеној Европи Лењин је изнео у часопису „Социјал-Демократ“ (бр. 44, 23. август 1915.) где истиче да су Сједињене државе Европе у капитализму исто што и споразум о деоби колонија, а у капитализму није могућа друга основа, други принцип деобе осим силе ... Да би се искушала стварна снага капиталистичке државе, према његовом ставу, нема и не може бити другог средства осим рата, а рат није у противречности с основама приватне својине, него је директно и неизбежно развијање тих основа ... и у капитализму нису могућа друга сретства за успостављање, с времена на време, поремећене равнотеже, осим криза у индустрији и ратова у политици. Несумњиво, исто тако, могући су привремени споразуми међу индустријалцима и међу државама и у том смислу су могуће Сједињене државе Европе као споразум европских капиталиста. Сједињене државе света, а не Европе су онај државни облик уједињења и слободе нација који се, према ставу ове доктрине, везује за социјализам.

Теорије инспирисане Марксовим научним приступом

Следио је низ *различитих аналитичких школа чији је рад везан за Марксово наслеђе* и све су оне дале значајан допринос у теорији светске политике (Ђерђа Лукача (György Lukács, 1885-1971) и Антонија Грамшија (Antonio Gramsci, 1891-1937) – допринос везан за политичку теорију о светском систему затим, за грамшизам,

¹¹² Džon L Gedis, *Hladni rat*, CLIO, Beograd, 2003, str. 80.

¹¹³ Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, 2, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2010, стр. 97 – 110.

за критичку теорију, нови марксизам, односно нове интерпретације марксизма које су се појавиле у последње две деценије.¹¹⁴ Заједнички су им *de facto* следећи елементи: све теорије имају и основни став марксистичке теорије да друштво треба анализирати као целину – сматра се да је јако релативна академска подела друштва на различита подручја испитивања. Друго, кључни заједнички елемент је материјалистичка концепција историје – основно мишљење је да су историјски процеси одраз економског развоја друштва.

Шта више и *грамшизам* и *критичка теорија* имају своје корене у Западној Европи из 1920-их и 1930-их, место и време у којим је марксизам био присиљен да се суочи не само са неуспехом дизања револуције у Немачкој, него и са фашизмом. Међутим, постоје разлике измеђ грамшизма и критичке теорије – савремене критичке теорије и Грамшијева размишљања о међународним односима су на основама идеја различитих мислилаца, са различитим интелектуалним поставкама. Италијански марксиста Антонио Грамши се одвојио од тврде марксистичко лењинистичког одређења и његово наглашавање политичког волунтаризма има корене у политичкој теорији Макијавелија. »Затворске свеске« написане на робији у периоду фашизма су важан извор за разумевање његових ставова не само о политичкој теорији, него и о великом броју других проблема, укључујући и из области економије, филозофије и књижевне критике. Грамшијев рад је веома утицајан у студијама међународне политичке економије где доминира неограмшијанска или италијанска школа.

Посебно је била значајна тзв. критичка теорија у прилазу политици, али и у другим областима, од естетике до социологије и етике.¹¹⁵ Ипак, тек крајем XX века се почео осећати њен утицај на науку о међународним односима. Критичка теорија се развила из дела Франкфуртске школе. Карл Гринберг (Carl Grünberg) и немачки комунистички мислиоци су 1923. основали на Франкфуртском универзитету Институт за друштвена истраживања који је постао познат као Франкфуртска школа. Група филозофа је применила марксизам на радикалну интердисциплинарну друштвену теорију, »критичку теорију«. Под притиском Хитлеровог режима многи

¹¹⁴ Paul R Viotti, Mark U. Kauppi, *International Relations Theory*, Allyn and Bacon, London, 1999, p. 347.

¹¹⁵ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 239; Radovan Radonjić, *Politička i pravna teorija*, Podgorica, CID, 2002, str. 129-131; Richard Devetak, *Critical Theory*, in Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, *Theories of International Relations*, Pallgrave, New York, 2001, pp. 155-162.

припадници Франкфуртске школе су прешли у Америку на Универзитет Колумбија и успоставили нову Франкфуртску школу у Њујорку где је настала критичка теорија (критика свих главних елемената западне културе). То је била група изузетно значајних мислиоца: Макс Хоркхајмер (Max Horkheimer), Теодор Адорно (Theodor Adorno), Ерих Фром (Erich Fromm), Вилхелм Рајх (Wilhelm Reich) и, можда највећег утицаја, Херберт Маркузе (Herbert Marcuse). Каснија генерација научника је преузела њихово наслеђе и развијала га на нови начин. Најпознатији је Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) који се од стране многих научника сматра као најутицајнији од свих модерних социјалних теоретичара.¹¹⁶ Првенствено, франкфуртовци су били марксисти, међутим поучени лошим примерима Италије и Немачке, били су оштри критичари лењинизма.

Завршетак Хладног рата, крајем владавине комунистичких партија у Русији и источној Европи и тријумфом капитализма и идеја слободног тржишта - дошло је до ширења хегемоније глобалног капитализма. Сматрало се да је дошао крај марксизма као друштвене теорије. Неолиберализам и процес глобализације донели су доста негативног што је учинило да двадесет година после Хладног рата марксистичке идеје постоје.¹¹⁷ У другој половини деведесетих година прошлог века су се појавили нови следбеници »међународне критичке теорије«, између осталих, Карин Фирке (Karin Fierke), Стивен Џил (Stephen Gill), Кимберли Хачингс (Kimberly Hutchings), Марк Нојфелд (Mark Neufeld) и Ричард Шепкот (Richard Sharpcott). Инспирисани су ставовима еманципаторне политике, али су и под другим интелектуалним, односно политичким утицајима. Неопходно је истаћи да су се нови марксисти вратили неким фундаменталним принципима марксистичке мисли и настојали да поново преузму идеје за које су веровали да су биле запостављене код генерација које су непосредно следиле Маркса.¹¹⁸ У основи критичке међународне теорије је марксистичка критика капитализма – покушаји критичке анализе извора неједнакости и доминације који обликују глобалне односе моћи. Од средине деведесетих година п.в. једна од основних тема која је произашла из критичке

¹¹⁶ *New Essays on the Frankfurt School of Critical Theory*, Edited by Alfred J. Drake, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2009, p. 320.

¹¹⁷ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 226.

¹¹⁸ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 228.

међународне теорије је разумевање друштва и начина идентификовања глобалних утицаја на слободу, једнакост и самоодређење људи.

Иако је марксизму замерано да није дао тачну представу историје и сл., да је био извитоперен упрошћавањем и догматизмом као државном идеологијом, његов значај потврђује повратак његовим првобитним вредностима кроз критичку теорију.¹¹⁹ Настојало се да се критикују развојна дешавања унутар марксизма и да се направе оригинални теоретски доприноси у разумевању савремених збивања.¹²⁰ Нова анализа глобалног капитализма, међународна неједнакост нација, информативна револуција и променљива природа државе могу да ојачају марксистичке приступе. Ово је само један део савремене критичке теорије док, други део као што су феминизам и пост модернизам су придавали значај „патрирхату“ у међународним односима и конструкцији идентитета, посебности и различитости.¹²¹ Највећи допринос међународне критичке теорије истраживању међународних односа је стављање акцента на нормативне основе политичког живота.

¹¹⁹ Драгољуб Мићуновић, *Историја друштвених теорија*, 2, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2010, стр. 97 – 110.

¹²⁰ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Op.cit. p. 242.

¹²¹ Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, *Theories of International Relations*, Palgrave, New York, 2001, pp. 129-155.

Друго поглавље

Теорије интеграције у време Хладног рата

Западноевропске теорије интеграције у периоду биполаризма

Увод

При разматрању интеграција и теорија међународних политичких односа, великог броја праваца и школа (*реализма и неореализма, либерализма и неолиберализма, конструктивизма, радикалних теорија итд.*) остајемо, у овом раду, у оквирима периода хладног рата - разматраћемо само најзначајније теорије, оне које су имале утицаја до данашњих дана. Прихватајући упрошћену поделу теорија међународних односа у западној литератури, посебно у другој половини XX века,¹²² на две групе, *реалистичку и либералистичку*, свесни смо да постоји и значајан број теорија чија се полазишта и резултати не могу уврстити у ова два правца и оне се различито називају и деле.¹²³ Група *реалистичких теорија* које се јављају седамдесетих и осамдесетих година прошлог века и које су засноване на међународном систему као узроку ривалског понашања држава због чега се називају и системским теоријама, имају корене у античкој мисли и делу Тукидита, у делу средњовековног мислиоца Светог Аугустина затим, Николе Макијавелија, Томаса Хобса, Жан-Жак Русоа и др.¹²⁴ Према овим теоријама, свака држава тежи да створи

¹²² Steve Smith, "Is the truth out there? Eight questions about international order", in ed. Paul T.V., Hall A. John, *International order and Future of World Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.

¹²³ Paul R. Viotti, Mark U. Kauppi, *International Relations Theory*, Allyn and Bacon, Londdon, 1999, pp. 1-50.

¹²⁴ David Boucher, *Political Theories of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 375-409.

своју безбедност, али томе није узрок »природна склоност« да се бори за моћ у анархичном светском систему чија је особеност недостатак централног ауторитета, већ државе теже очувању равнотеже снага и застрашивања сматрајући да је то основни фактор који може сачувати међународни систем (*дефанзивни реализам*).¹²⁵ Неореалистичке теорије које се јављају деведесетих година прошлог века се ослањају на системску анализу, али према теоретичарима неореализма (на пр. Џон Мearшајмер (John Mearsheimer), државама није само циљ да успоставе равнотежу снага у свету, него моћ као начин очувања свог положаја (*офанзивни реализам*).¹²⁶ Наиме, државе су и даље главни субјекти међународних односа, а моћ државе је, према овим ауторима, најсигурније средство очувања међународних интереса.¹²⁷ Главно питање међународних односа је остваривање безбедности. Идеја безбедности се традиционално односи на заштиту од оружаног напада - организованог насиља које изазивају активне јединке, а то су, у класичном приступу обично државе међутим, политичке јединице морају да науче да се штите и од насиља организованог у међународним мрежама које спајају припаднике различитих цивилних друштава, а чији психолошки и социолошки узроци могу бити различити. *Неореалисти* су прихватили основне идеје реализма, али суочени с променама у међународним односима исправљали су их. Радови Кенета Волца (Kenneth Woltz) (посебно *Теорија међународне политике*) се сматрају основним делима неореализма.¹²⁸ Према њему, држава је главни актер међународне политике, али је он увео »структуру« државе која ограничава деловање саме државе. Сила је и даље основа политичке анализе, али она није само војна сила, иако је она примарна. Верује се и даље у равнотежу снага која спречава ратове. По Волцу међународна структура је снага сама по себи која ограничава деловање држава, а државе нису увек у стању да контролишу ту структуру. Кенет Волц полази од сличне дефиниције као Рејмон Арон да је међународни систем целина сачињена од политичких јединица

¹²⁵ Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2004, str. 57-63.

¹²⁶ John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp.177.

¹²⁷ John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp.161-183.

¹²⁸ Жаклина Новичић, *Неореализам Кенета Волца. Анализа структуралне теорије међународне политике*, ИМПП, Београд, 2009, стр. 238.

које одржавају редовне међунационалне везе и да све могу бити увучене у општи рат.¹²⁹

Налажење међународне равнотеже уз помоћ силе, важило је за период биполаризма међутим, постепено, с растом међузависности, односно »рушењем баријера« после пада совјетске државе, било је потребно проширити појам безбедности како би се укључиле нове димензије као што су економија у ширем смислу, екологија и заштита животне средине, међународни криминал или здравствена заштита. Општа потреба за безбедношћу, у ширем смислу, сигурно лежи у корену појма »националног интереса«, али је често тешко, а понекад и немогуће, тај појам одредити на правилан начин, чак и у дугорочној перспективи. Међу дефиницијама безбедности прихватамо општу дефиницију да је безбедност »способност« једног друштва да сачува свој посебни карактер, упркос променљивим условима и стварним и могућим претњама; тачније, она се односи на трајност традиционалних језичких и културних шема на пољу језика, културе, асоцијације идентитета и националне и верске праксе, укључујући и неопходне промене које се сматрају прихватљиве. Суштински концепт ове дефиниције јесте концепт идентитета.

Друга велика група западних политичких теорија у другој половини XX века су *либералистичке теорије* у чијој је основи идеја за елиминацијом рата, идеје просветитељства, либерализма XIX и XX века, односно идеје Џона Лока (John Lock), Емануела Канта, Жан-Жак Русоа, Џон Стјуарт Мила (John Stuart Mil), Адама Смита (Adam Smith), Деивида Рикарда (David Ricardo) и др.¹³⁰ Амерички председник Вудроу Вилсон (Woodrow Wilson) и његов идеализам (либерални институционализам), утрли су пут либералној теорији и стварању Друштва народа како би се избегао рат – тежило се да се колективним решавањем проблема осигура мир и правним инструментима допринесе његовом одржавању. Али, неуспех Друштва народа, избијање Другог светског рата, затим хладни рат и конфронтација блокова онемогућили су либерализам - он је доживео доминацију после хладног рата, посебно неолиберализам.

¹²⁹ Kennet N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison Wesley, 1997. према Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, CLIO, Београд, 2006, стр. 234.

¹³⁰ John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp. 185-225.

Неолиберализам се заснива на ставу да у савременом свету постоји међу државама велики број веза у којима сила не доминира и за разлику од неореалистичког схватања, сила је непримењива као универзални инструмент, а све већу важност добијају економски и правни инструменти. Они заговарају плурализам актера у мађународним односима, односно значај и других актера осим државе која би све више њима предавала своје функције.

Почев од половине прошлог века процес интеграције је, добијајући на значају, подстицао научна истраживања. У вези са системским приступом изучавању међународних односа истицале су се и многобројне теорије интеграције од којих су четири главне: а) теорија федерализма; б) теорија функционализма у чијем је центру политичка воља о стварању заједничких институција и која у теорији међународних односа настоји да помири идеје о променама и стабилности; ц) теорија неофункционализма која ставља акценат на техничке и економске функције као покретачке снаге интеграције - њена основна идеја на теоријском плану јесте да је могуће неком врстом институционалног строја, *spoil over effect* (ефект преливања) приближити, односно спојити један део националних интереса, чиме би се он превазишао у корист једног новог облика политичке јединице и д) комуникациона теорија која истиче важност социјално-културне асимилације и улоге комуникације између друштава. Упоредо са овим основним теоријама политичке интеграције постоје и друге теорије које се односе на процесе интеграције, истраживачки поступци или идеје, али сви ти приступи су *de facto* разрађене, допуњене основне теорије. Немају довољно међусобно сродних карактеристика да би сачињавали јединствену теоријску школу, тако да се зависно од перцепције појединих научника на њих различито указује и различито се деле те их је могуће назначити као »остале теорије интеграције«.¹³¹

У последњој деценији XX века је дошло до престанка биполаризма; сам крај века је обележио процес глобализације и она постаје доминантна на преласку XX у XXI век, а њени корени су у теоријама либерализма и неолиберализма, односно функционализма и неофункционализма. Мада је глобализам само наговештен као теорија у периоду који се изучава у овом раду, због његовог каснијег значаја и нових

¹³¹ Видети, Dougherty, Phalzgraff, *Contending Theories in International Relations*, 1990; Wendet, A., *Social Theory of International Politics*, 1999.

питања које отвара у савременом свету, он је обрађен у посебном одељку о ширим интеграционим теоријама.

Исто тако, неопходно је имати у виду да након завршетка Хладног рата настаје теорија »демократског мира« која истиче да демократске државе не би требало да ступају у ратове (јер постоје демократске норме и култура), али постоје и транснационалне и међународне институције (на пр. Европска унија итд.) које повезују демократске државе мрежом односа који их приморавају да делују као стални чиниоци мира и онемогућавају сукобе, међутим то изучавање излази ван оквира нашег рада. Заговорници либералног институционализма сматрају да се применом разума и општеприхваћених моралних вредности може доћи до срећнијег и праведнијег света и да се међународна криза и рат могу превазићи путем повећања броја субјеката и области међународне сарадње, као и кроз међународне институције засноване на међународном праву.

Теорија федерализма

Приликом разматрања теорије федерализма у међународним политичким односима, у периоду биполаризма, важно је нагласити, *прво*, да се федерализам може дефинисати као начин поделе власти између савезних и регионалних влада које су независне и међусобно сарађују (одражава се у институционалном федерализму, федерацији или конфедерацији, а у његовој основи је принцип предаје власти или дела суверенитета наднационалној институцији) и *друго*, да се у политичкој теорији разматрају тзв. међународни федерализам и унутрашњи федерализам.¹³² „Међународни федерализам“ је федерализам који уједињује нације које су истовремено и његови основни елементи, а „унутрашњи федерализам“ је федерализам чије различите елементе могу чинити и делови једне нације. Када се

¹³² Реч федерализам је изведена од речи федерација, на латинском *foedus, foederis* и означава савез, односно удруживање самосталних или аутономних субјеката ради постизања заједничких циљева.

има у виду „међународни федерализам“, односи унутар њега су означени као међународни односи (међународно значење се губи ако дође до стварања нове суверене државе). Такође, за разматрање теорије федерализма су важни ставови да се међународни федерализам и унутрашњи федерализам појављују одвојено један од другог; да унутрашњи федерализам обухвата односе између саставних делова државе-федерације, односно има државни карактер и основни проблем је успостављање самог система федерализма јер је тешко одредити моменат и критеријуме преласка једне федерације из „међународног типа“ на „унутрашњи тип“.¹³³ Појам „међународни федерализам“ обухвата односе између држава где су субјекти сачували своју аутономију упркос њиховом уједињавању док, у „унутрашњем федерализму“ јачина веза међу субјектима зависи од степена аутономије коју су сачували, односно његова основа се формира на јединству. Најранији облик „међународног федерализма“ је била лига држава, удруживање самосталних градова–држава ради остваривања заједничких циљева, односно задовољавања заједничких потреба. Федерација је као политичко уређење постављена државним уговором.¹³⁴ Предмет изучавања овог рада је „међународни федерализам“ и у даљем делу текста користи се само термин „федерализам“.

Идеја федерализма подразумева интеграцију држава у таквој форми међународног удруживања, која захтева њихове уступке на плану националне суверености у корист једне међународне творевине федералистичког карактера (аутономним државама се може управљати у случају да неком предају своју аутономну власт, чиме се указује на потребу постојања наднационалне заједнице).¹³⁵

Теорија федерализма у науци о међународним односима представља сложену и плуралистичку концепцију о стварању друштвених и политичких заједница формалним уставним мерама. Наиме, федерализам подразумева стварање федералних институција које би помогле уједињавању различитих народа, јачању заједничких ставова и развијању осећаја заједништва (укључујући војне и политичке снаге) и заједничког правног система, као најбољег метода за уједињавање људи који већ имају неке заједничке особине као што су језик или култура, али и заједнички

¹³³ Henri Brugmans, Pierre Duclos, *Le fédéralisme contemporain*, A.W. Sythoff, Leyden, 1963, p. 75.

¹³⁴ P.-F. Gonidec, *Relations internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977, p. 125.

¹³⁵ Barrie Axford, Garz K. Browning, Richard Huggins, Ben Rosamond, John Turner, *Politics an Introduction*, Routledge, London and New York, 1997, pp. 350-356; Andrew Wilson Green, *Political Integration by Jurisprudence*, A.W. Sijthoff, Leyden, 1969, pp. 10-26.

географски миље, иако живе у одвојеним државама.¹³⁶ Присталице федерализма истичу неопходност доношења писаног устава, различитих форми представничких институција и расподеле власти на федералном, националном и локалном нивоу. Крајњи циљ је увек стварање јединствене целине од некад одвојених делова и формирање јединствене владе. У *ужем смислу* федерализам обухвата посебни политички облик држава, познат под именом федерација или савезна држава. У *ширем смислу* федерализам подразумева уређење друштвеног и политичког живота кроз самосталне институције и самоуправљајуће јединице, окупљене око једног заједничког центра који је израз оног што им је заједничко. Према томе, примењен на државу, федерализам обухвата низ система плуралистичких или сложених заједница (постојале су и постоје идеје и теорије о сложеној држави света или Европе – „Пан Европа“, „Европска унија“, „Светска унија“ и сл., или разни облици лига држава).

Федерализам представља, како *процес*, тако и *стратегију* политичког удруживања.¹³⁷ Федерације су посматране као *процеси* спајања појединих држава у једно ново тело, државу или међународну организацију. Федерализам схваћен као *стратегија* само је један од неколико могућих путева политичког интеграисања за који су се државе определиле, на основу процене да у датом моменту може да помогне остварењу њихових интереса. Када становници одређеног региона имају заједнички, на пример језик, културу или традицију, а ипак живе у одвојеним државним јединицама, по мишљењу федералиста, најбољи метод уједињавања је стварање федералних институција на пољу војске, полицијских снага и заједничког законодавства.¹³⁸

Често се прихвата подела облика организовања интеграционих система у међународним односима према концентрацији власти у централним органима на: а) унитарни систем који може бити централизован и децентрализован, б) федерални који може бити федерација, конфедерација и наднационална заједница и ц) интернационални систем који може бити заједница држава или међународна организација. За теорију федерализма је важно да на основу природе конституивног акта и распоређености суверенитета могу настати: *федерација* која се базира на

¹³⁶ Johan K. De Vree, *Political integration: The Formation Of Theory And Its Problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972, pp. 27-37.

¹³⁷ François Cardis, *Fédéralisme et intégration européenne*, Université de Lausanne, Lausanne, 1964, p. 33.

¹³⁸ R.J. Lieber, *Theory And World Politics*, INC, Cambridge, Mass., 1972, p. 39.

власти подељеној између независних органа суверене централне владе и аутономних локалних влада, где централна влада представља федерацију у односу на окружење и њене одлуке се директно примењују на све грађане. *Конфедерација*, удружење суверених држава које је засновано на уговору који заједничком органу даје одређену власт и ова организација има ограничену сувереност у спољном заступању, а одлуке се изражавају индиректно, преко држава чланица. На крају, *наднационална заједница* која представља смешу федералног, конфедералног и интернационалног система, с постојањем двоструког начина гласања (једногласног и одлучивања већином), а у одређеним областима постоје органи заједнице са директним надлежношћу у односу на грађане.¹³⁹

Овај рад се бави само новијим теоријама интеграције у међународним политичким односима и то у периоду биполаризма да би се направила одговарајућа упоредна анализа мисли које су се јављале у тадашњим западним и тзв. источноевропским социјалистичким земљама, али важно је нагласти да када се има у виду, посебно федерализам, идеје се јављају још код Жана Бодена (Jean Bodin) и Жан Жак Русоа, односно у XVI в. код теоретичара протестантизма, у XVII в. код Алтузијуса и у XVIII в. Фенлона (Fénelon) и Бирка (Edmund Burke).¹⁴⁰ На крају XVIII и током XIX века је дошло до промене на плану методологије и, поред читаве плејаде теоретичара, за федералистичку мисао су били најзначајнији Имануел Кант и Пијер Жозеф Прудон јер су њихови радови омогућили велике промене у научној мисли следећег XX, односно XXI века о чему смо посебно писали у делу рада »Претече теорија интеграције«. Политичка наука се све више бавила федерализмом као једним посебним феноменом, дефинисаним и препознатљивим, који се

¹³⁹ G. Mally, *The European Community in Perspective. The New Europe, The United States, and the World*, Lexington Books, Lexington, Mass. 1974, pp. 42-49.

¹⁴⁰ Федералистичку теорију допуњују и проширују мисли доктринара Рестаурације – Баланша (Ballanche, 1776-1847), Роаје-Колара (Pierre-Paul Royer-Collard, 1763-1845), а према неким теоретичарима и Токвила (Tocqueville) због његовог схватања асоцијације као противтеже бруталностима већинске демократије. Без сумње, значајно је да су дела Ј.С. Мила инспирисала дела Метланда (Frederick-William Maitland, 1850-1906), Фиђиса (Figgis), Синдвика (Sindwick) и Engleskoј, дела Салеја (Saleilles), Ориуа (Hauriou), Дигуиа (Leon Duguit) и синдикалиста као што је Пелутје (Simon Pelloutier, 1694-1757) у Француској, затим у делима британских социјалиста као што су Х. Ласки (H. Laski), Г.Д.Х. Коул (G.D.H. Cole), а утицај Ј.С. Мила је значајан и у немачкој науци, у делима Г. Симела (G. Simmel), Х. Проуса (H. Preuss) и др. Главна дела о федерализму су написана од XVIII века, после стварања Америчке федерације. (Henri Brugmans, Pierre Duclos, *Le fédéralisme contemporain*, A.W. Sythoff, Leyden, 1963, p. 153; R. Mayne, J. Pinder, *Federal Union. The Pioneers-History of Federal Union*, Macmillan, Basingstore, 1999.)

трансформисао из једне епохе у другу заслужујући, на тај начин, специјално изучавање.

У радовима друге половине XX века, о теорији федерализма као теорији међународних односа могу се уочити два главна правца: први се везује за деловање тзв. *активиста* који се залажу за стварање федерације у Западној Европи и Африци.¹⁴¹ Други правац теорија, тзв. *теоретичара*, се концентрише на припремање различитих конституивних докумената и посматрање степена федералног интегрисања, очекујући да ће се у томе наћи најбоље могућности за потврду, али и модификовање постављених теза.¹⁴² Теорија федерализма XX века, коју у раду највише и изучавамо, настоји да нађе и усаврши дефиницију, или теоријски концепт федерације, или савезне државе. Али, у другој половини века, у западној научној литератури која се проблемом федерализма много више бавила од марксистичке, односно совјетске литературе, доминирају правни концепти. То се дешава и код писаца који критикују формалне поставке традиционалне друштвено-правне теорије.

Европска унија и теорија федерализма

Стварање Европске уније

Непосредно по завршетку Другог светског рата створен је низ значајних интеграција – још 1944. године у Бретон Вудсу основан је Међународни монетарни фонд (који је требао да предупреди нестабилност валута осигуравајући приступ

¹⁴¹ Панафриканизам је покрет велике групе афричких интелектуалаца који је садржавао идеју о стварању јединствене афричке организације која би имала за циљ ослобађање свих афричких народа и земаља. Први конгрес панафричког покрета је одржан 1900. године у Лондону и на њему је прихваћен заједнички програм о стварању сједињених држава Африке. Због очитих разлика између појединих народа, међусобних сукобљавања, слабих политичких и економских веза између појединих подручја Африке, различитих утицаја енглеских, француских, португалских, белгијских, холандских и др. колонизатора, панафриканизам није никада постао масован и снажано организован покрет. Међутим, идеје овог покрета су утицале на специфичне путеве и форме развоја ослободилачких покрета, односно ослободилачке борбе као и остварења независности афричких земаља. (M. Kilson, *New States in the Modern World*, Harvard University Press, London, 1975, pp.57-75; A. Ayale, *Pan-Africanisme: Evolution, Progress and Prospects*, Andre Deutsch, London, 1974.)

¹⁴² R.J. Lieber, *Theory And World Politics*, Winthrop Publishers, Inc., Cambridge, Massachusetts, 1972, pp. 39-41.

кредитима земљама поремећеног биланса плаћања) и Светска банка (чији је циљ био обнова разорених земаља и неразвијеног света путем дугорочних кредита за развојну помоћ). После рата су се стварале и друге организације – Пре свега Уједињене нације, замена за Друштво народа. Повеља УН је донета 1945, а Општа декларација УН 1948. и она је била дело европских земаља и САД а, велики допринос, посебно у области социјално-економских права, је дао тадашњи Совјетски Савез. Затим, основане су Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС, која је требало да контролише обнову западне Европе), Слободна трговинска зона ЕФТА и тд.

Мада се идеје о Европској унији јављају знатно раније (што је и писано у претходном поглављу рада), њихово остваривање је отпочело стварањем Савета Европе, 1949. године, након чега је уследило стварање Европске заједнице, 1957, да би 1992. прерасла у Европску унију.¹⁴³

Наиме, после завршетка Другог светског рата идеја о „уједињеним државама Европе“ постаје актуелна - на идеји о „обнови породице европских народа“ инсистирао је Винстон Черчил (Winston Charchill), британски премијер, у свом излагању о изградњи уједињених држава Европе, 19. септембра 1946. на Универзитету у Цириху. Најтеже је било прихватити немачко-француско измирење које је предлагао. „Француска и Немачка заједно треба да започну и да воде тај хитни посао. Велика Британија, Комонвелт, снажна Америка и, надам се – јер би тада свима било боље – Совјетска Русија, требало би да буду пријатељи и да подржавају нову Европу, бранећи њено право на пуни живот.“¹⁴⁴ Његови ставови нису довољно јасни, посебно у погледу улоге саме Велике Британије јер није желео да је веже за европска кретања. На почетку је представио систем по коме би на западној сцени постојала три учесника – САД, с једне стране, с друге стране Европа, а између њих британска империја, да би касније мењао свој став. На Конгресу у Хагу, 1948, Черчил је остао »на линији заједнице«, све до оснивања Савета Европе.

Политички посматрано, идеје о сједињеним државама Европе су добиле посебну важност настајањем хладног рата четрдесетих и педесетих година прошлог века. Долази до повезивања западноевропских држава са САД, особито на привредном плану у облику помоћи и зајмова од САД које су желеле да умање

¹⁴³ М. Burgess, *Federalism and the European Union: Political Ideas, Influences and Strategies in the European Community, 1972-1987*, Routledge, London, 1989.

¹⁴⁴ Винстон Черчил, „Сједињене државе Европе. Говор, Цирих 1946.“, *Европска антологија*, Liber Press, Београд, 2002, стр. 98.

совјетски утицај, као и до међусобног повезивања самих западноевропских земаља које су настојале да оживе свој привредни развој - био је то оквир за привредну обнову. Како би помоћ била ефикасна САД су донеле тзв. Маршалов план, марта 1947, по коме су западноевропске земље добијале економску помоћ за привредну обнову по одређеним критеријумима – формулисани су заједнички развојни циљеви за привреду, прецизирани начини за отклањање инфлације и трговинских сметњи.¹⁴⁵ (Конференција је одржана у Паризу, 12 јула. 1947.) Тадашња совјетска држава и тадашње источноевропске социјалистичке земље су одбиле сарадњу и учествовање на конференцији о Маршаловом плану. Маршалова иницијатива, која је била слична идеји политичара у америчком државном врху, Џона Фостера Даласа (John Foster Dallas), дала је западноевропским земљама велики мотивациони подстицај. Септембра 1947. године Куденхоф–Калерги је основао Европску парламентарну унију; отпочело је разматрање формирања царинске уније европских земаља и затим је, што је веома значајно, основана царинска унија Бенелукс (која је ступила на снагу 1. јанура 1948).

Поред решавања економских питања, радило се и на стварању западноевропског савеза – реч је о британској иницијативи за стварање западноевропске федерације. Несумњиво, поред подстицајног утицаја Маршаловог плана на уједињавање западноевропских држава, постојале су и околности које су деловале ограничавајуће, а то су биле супротности у односима САД и Западне Европе затим, значајне разлике у националним и другима интересима самих западноевропских земаља, као и различити друштвенополитички системи и подељеност Европе на војнополитичке блокове.¹⁴⁶ Негативно је било блокирање идеје о европској одбрамбеној линији. Ширењу и јачању европских интеграција допринело је захлађивање међународних односа; хладноратовска политика је навела САД да подстакну развој и уједињење Западне Европе јер би ојачана Европа била део атланске интегрисаности, али и заштита од тадашње совјетске државе, односно

¹⁴⁵ Маршалова помоћ је давана од јула 1948. до 1952. године и прихватиле су је шеснаест западних држава, док су источноевропске земље и тадашњи СССР одбиле овај план. (На Конференцији у Паризу су учествовали: Белгија, Данска, Француска, Грчка, Велика Британија, Ирска, Исланд, Италија, Луксенбург, Холандија, Норвешка, Аустрија, Португалија, Шведска, Швајцарска и Турска.) Истовремено, основан је Коминформ – Комунистички информациони биро, 1947-1956, замишљен као наследник Коминтерме.

¹⁴⁶ Živojin Jazić, „Европска заједница на путу к Европској унији“, у *Zbornik PFZ*, Zagreb, 1985.

од јачања левице у западноевропским земљама.¹⁴⁷ У том правцу САД почињу и војно-политичко организовање Европе и повезивање са њом у оквиру програма за узајамну безбедност – марта 1947. године је склопљен уговор између Велике Британије и Француске о заједничкој одбрани »Пакт о помоћи из Денкерка«, који је чинио језгро оснивања Западноевропске уније¹⁴⁸ 1948. године у Бриселу (»Бриселски споразум пет сила«).¹⁴⁹ Британски министар иностраних послова Ернест Бевин (Ernest Bevin) је дао иницијативу за ставрање западноевропске федерације под британским вођством и уз америчку подршку. Језгро је требало да чине Енглеска, Француска и државе Бенелукса. Државе Бенелукса су сем тога форсирале идеју о интегрисању Западне Немачке. Тих пет земаља су потписале »Бриселски споразум« 17. марта 1948. Овај споразум је првенствено био безбедносан, у односу на треће земље, али својим циљевима је обухватао привредну, политичку и културну сарадњу.¹⁵⁰ О даљем развијању ове идеје биће више рећи у следећем одељку рада, *Спољна политика и заједничка безбедност у Европској заједници, односно Европској унији у периоду Хладног рата.*

Затим, исте 1948, године је основана Организација за европску економску сарадњу (ОЕЕС) која је имала за циљ усмеравање америчке помоћи и координацију националних економских политика западноевропских држава; била је то прва форма европске сарадње – међувладина, али ограничена на економију. Наиме, Америка је желела једну наднационалну институцију која би контролисала остваривање Маршаловог плана.

Хашки конгрес од 7. до 10. маја 1948. је био први *прави корак политичке сарадње* западноевропских земаља. Државе присталице федералистичке концепције, чији је најдоследнији представник била Француска, заступале су гледиште да је потребно створити европску федерацију на чије би се органе пренео одређен део националних суверених права. Присталице функционалистичке концепције, за коју је била и Велика Британија, залагале су се за постизање европског уједињења путем мултилатералних споразума међу државама - против стварања федерелних установа, а за поштовање суверенитета држава. Око ова два супротна гледишта су се

¹⁴⁷ Жорж-Анри Суту, *Независтан савез. Историја Европске заједнице*, СЛИО, Београд, 2000, стр. 256-258.

¹⁴⁸ Западноевропска унија је 1954. године претворена у Унију Западне Европе.

¹⁴⁹ Dictionnaire des Relations Internationales, Hatier, Paris, 1996, p. 71.

¹⁵⁰ Жорж-Анри Суту, *Независтан савез. Историја Европске заједнице*, СЛИО, Београд, 2000, стр. 249.

груписала политичка струјања о европском уједињењу. Имајући у виду своје специфичне интересе, један број западноевропских земаља, махом скандинавских, подржавале су Велику Британију, док су друге земље, посебно земље континенталне Европе, подржавале Француску.

На Хашком конгресу су усвојене три резолуције везане за: политичка питања, економско-социјална и културна питања. У политичкој резолуцији је истакнута потреба за стварањем Европске скупштине саветодавног карактера. Оваква формулација и начин образовања европске институције бли су ближи британском схватању. Политичка резолуција је у седам тачака обухватала следеће циљеве: неопходност отпочињања припрема за уједињење европских народа, уз укључивање Немачке у шири оквир уједињене Европе; стварање Европске скупштине у којој би заседали представници које именују национални парламенти; неопходност усвајања Повеље за права човека коју би прихватиле све нације које желе да учествују у Европској унији затим, успостављање Високог суда правде који би осигуравао поштовање ове Повеље и располагао одговарајућим могућностима за санкције. У економско-социјалној резолуцији су дате смернице будуће политике на том плану – указано је на економску нужност привредног повезивања, на потребу међународне поделе рада и на јединствени карактер европске привреде. У резолуцији о проблемима културе је истакнута потреба за стварањем европског центра за културу и Института за проблеме деце и омладине.¹⁵¹

Хашка конференција је резултирала стварањем Савета Европе,¹⁵² 5. маја 1949. у Лондону¹⁵³ што је имало за циљ јачање политичке сарадање међу државама чланицама, развијање принципа парламентарне демократије и заштиту права човека.¹⁵⁴ Одлуке ове међународне организације не производе правне обавезе за државе чланице, јер одлуке треба да буду претходно ратификоване у националним

¹⁵¹ Из Хашког конгреса је произашла организација Европски покрет, основана 25. октобра 1948. године у Бриселу с циљем да ради на остваривању идеја о европском уједињењу и закључака Хашког конгреса.

¹⁵² Главни органи Савета Европе су Савет министара и Конститутивна скупштина, касније, од 1974, Парламентарна скупштина, а ради подршке је уведен и Секретаријат.

¹⁵³ Државе оснивачи су биле: три земље Бенелукса, Велика Британија, Француска, Ирска, Данска, Италија, Шведска и Норвешка, затим су се прикључиле Грчка, Турска, Исланд и Немачка, 1951, Аустрија, 1956, Кипар, 1961, Швајцарска, 1963, Малта, 1965, Португал, 1976, Шпанија, Лихтенштајн итд. да би данас било 47 чланица. Србија је примљена 2003. године.

¹⁵⁴ Уследило је доношење Европске конвенције о људским правима и основним слободама, која је ступила на снагу 1953. год.

парламентима да би стекле правно дејство. Отуда Парламентарна скупштина је имала консултативну улогу, без законодавних овлашћења, односно даје препоруке Савету министара, који их може одбацити ако не постоји консензус. Било која чланица може употребити вето да спречи доношење одлука. Сходно томе, државе чланице се нису одрицале своје јурисдикције, већ су сарадњу спроводиле сходно принципима класичне међувладине сарадње. Парламентарна скупштина Савета Европе није парламент, али почев од 1951, чланове именују национални парламенти, а не више владе држава чланица. Број делегата у Парламентарној скупштини СЕ се одређује на основу броја становника земаља чланица. Скупштина заседа трипут годишње а, континуитет између заседања обезбеђује Стални одбор. Генералног секретара именује парламентарна скупштина на препоруку Министарског савета. Међутим, допринос Савета Европе у процесу европске интеграције је, превасходно, политичке природе јер је усвајањем бројних резолуција на политичком, економском, културном и социјалном плану омогућио развој тешке сарадње међу чланицама чији се број непрекидно повећавао.¹⁵⁵ (Превладало је мишљење међу земљама оснивачима да ће се међународна организација бавити владавином права и људским правима, заштитом демократије и европских цивилизацијских вредности.) Као први резултат његовог рада је била Конвенција о заштити људских права и основних слобода, потписана 4. новембра 1950. а, која је ступила на снагу 3. септембра 1953. Да би Конвенција деловала у пракси, створена је Европска комисија за људска права. Одредбе Конвенције је преузела и Европска заједница, односно Европска унија. У оквиру ове Конвенције 1959. је почео да ради Европски суд за људска права.

Земље Западне Европе су желеле реалну, федералну власт. За то се залагао француски политичар Жан Моне (Jean Monnet, 1888-1979) који је после Првог светског рата заузимао значајан положај у Друштву народа, а 1939. је дошао на чело француско-енглеског комитета за привредну координацију. После Другог светског рата био је председник Комесаријата за планирање модернизације земље. Имао је увида у монетарни систем, индустрију и трговину, као и у робне токове. Предлагао је мале помаке – сигуран да ће једни друге следити до одређеног циља. О Монеу се

¹⁵⁵ Савет Европе је основан маја 1949. са циљем остваривања већег јединства између чланица. Савет Европе од свог настанка заседа у Стразбуру. Документ су потписали представници десет земаља: Белгије, Данске, Француске, Велике Британије, Ирске, Луксенбурга, Холандије, Норвешке, Италије и Шведске. Након пада комунизма крајем деведесетих година п. в. СЕ се знатно шири и данас он поред тога што обухвата све чланице ЕУ, он обухвата и све остале европске земље, осим Белорусије (Заједница Србије и Црне Горе је примљена у ЕС 2003. год.)

често пише као о творцу неофункционалистичких метода и идеја да се уједињена Европа може стварати „сектор по сектор“, технократски и тек када би се установе успоставиле читав би пројекат био стављен на референдум и тако, *post festum* политички верификован. Он није по сваку цену трагао за новим узорима - замишљен циљ му је био федерални модел, без обзира на специфичности у његовом спровођењу. Свој став је изложио у плану који је 1950. године представио Роберт Шуман (Robert Schuman) у тзв. »Шумановој декларацији«, а који је довео до стварања Европске заједнице за угљ и челик. Тај, неоспорно, европски пројекат је имао за циљ да дозволи посредну контролу Немачке путем укључења њене тешке индустрије у састав Западне Европе уз обезбеђену америчку подршку – искристалисана су спорна гледишта европских земаља о овом питању јер је непосредно после Другог светског рата Француска одбијала да призна да је неопходно да се СР Немачка integriше у Западну Европу.¹⁵⁶

„Шуманова декларација“¹⁵⁷ од 9. маја 1950. је обележила почетак нових европских односа.¹⁵⁸ Декларација се односила на оснивање заједничког Врховног органа власти коме би се подредила француско-немачка производња угља и челика, а чије би надлежности биле модернизација производње, побољшање квалитета, снабдевање француског и немачког тржишта угљем и челиком, као и тржишта придружених земаља, под једнаким условима затим, повећање заједничког извоза у друге земље, подизање животног стандарда радника запослених у поменутиим привредним гранама и др. – „у оквиру отворене организације којој могу да се придруже и друге европске државе“.¹⁵⁹ Према овом предлогу, појединачне државе би потписивале споразум и ратификовале би га у својим парламентима. Заједнички Врховни орган власти би био састављен од независних личности које би по принципу једнакости предлагале владе земаља чланица уз неопходни консензус (председника би, такође, бирале владе); његове одлуке би имале извршни карактер у Француској, Немачкој и другим придруженим државама. С планом је 1950. године био упознат немачки канцелар Конрад Аденауер (Konrad Adenauer), који се с њим

¹⁵⁶ Жорж-Анри Суту, *Независтан савез. Историја Европске заједнице*, СЛЮ, Београд, 2000, стр. 7-25.

¹⁵⁷ „Шуманова декларација”, *Европска антологија*, Liber Press, Београд, 2002, стр. 112.

¹⁵⁸ Могло би се истаћи да је још за време Другог светског рата, размишљајући о европском послератном друштвеном уређењу, идеју која је већ дуже била присутна у појединим европским круговима о стварању јединственог производног басена у Рурској области, разрађивали и историчари – Деио (Dehio) и Диросел (Duroselle).

¹⁵⁹ „Шуманова декларација”, *Европска антологија*, Liber Press, Београд, 2002, стр. 112.

слагао. Такође, с планом су били упознати и поједини представници америчке владе који су изразили своју наклоност, не желећи да се дефинитивно изјасне.¹⁶⁰

У Монеовом и Шумановом предлогу има оригиналности, али и храбрости – специфичне институције Европске заједнице за угљаљ и челик, са Врховним органом власти као главним, биле су наднационалног карактера (у већој мери него што је касније предвиђено и Римским споразумом). Наиме, радило се о разради конкретног плана и о преузимању изузетно велике одговорности. У односу на раније идеје, Шуманова декларација је била конкретна и отворила је перспективе ширег и дубљег повезивања европских земаља. Прво, Монеов и Шуманов пројекат је имао непосредни ефекат на пољу заједничке безбедности и привредног развоја а. друго посредан и дугорочан ефекат у ширењу и продубљивању међународног јединства.¹⁶¹ Европска заједница за угљаљ и челик је водила међувладину сарадњу; одлуке Врховног органа власти су се односиле на државе које су биле представљене у Савету министара и у Заједничкој скупштини – на тај начин је створен »институционални троугао«.

Исто тако, саме европске земље су радила на даљем јачању својих интеграција. Министри иностраних послова шест земаља чланица Европске заједнице за угљаљ и челик су јуна 1955. у Месини одлучили да оформе Комитет стручњака за израду уговорних оквира предлога за унапређење европске интеграције. Први извештај Комитета је представљен септембра 1955. под председништвом белгијског министра иностраних послова Пол Анрија Спака (Paul Henri Spaak), а априла 1956. у другом извештају је предложено оснивање Европске економске заједнице, ЕЕЗ, и Европске заједнице за атомску енергију, Еуроатом. На састанку на врху, у Венецији, прихваћен је Спаков извештај, да би након преговора, 25. марта 1957. у Риму били потписани оснивачки Римски уговори о ЕЕЗ и Еуроатому. Европска економска заједница, према смерницама уговора о њеном образовању, представљала је Заједницу којој је циљ формирање заједничког тржишта роба, капитала и радне снаге, док је Европска атомска заједница предвиђала заједничко коришћење атомске енергије унутар шест земаља чланица. Временом је Европска економска заједница преузела главну улогу у пословима

¹⁶⁰ Жорж-Анри Суту, *Независтан савез. Историја Европске заједнице*, СЛЮ, Београд, 2000, стр. 7-25.

¹⁶¹ План је званично промовисан годину дана касније, 16. априла 1951. и уговор су потписали представници шест европских земаља – Француске, Немачке, Италије, Белгије, Холандије и Луксенбурга, а ступио је на снагу 25. јуна 1952.

организације, (Европска заједница за угљ и челик, ЕЕЗ и Еуроатом су независна тела иако су се њихови органи спојили Уговором о спајању 1965, што је оперативно завршено јула 1967.)¹⁶²

Даље, на јачање европске интеграције је утицало и оснивање Економске уније Бенелукс фебруара 1958. године у Хагу, између Белгије, Луксенбурга и Холандије.¹⁶³ Пошто је економска унија виши облик међународне економске интеграције, земље чланице су унифицирале не само прописе у области спољне трговине (што је карактеристично за ужи облик интеграције), него и сва друга позитивна правна акта у којима се регулише област привредних токова (монетарних, финансијских, књиговодствених и других питања).¹⁶⁴ План привредног уједињења ових земаља је текао споро због разлика у њиховој привредној структури цена, тако да привредна унија није успостављена. Међутим, Уговором о успостављању Економске уније земаља Бенелукса из 1958. године дат је подстицај стварању тешње регионалне интеграције. Земље Бенелукса су чланице оснивачи Европске економске заједнице, данас Економске уније у којој чине посебно привредно подручје и преузеле су, такође, заједничку иницијативу да на сличан начин стимулишу европске економске интеграције, односно економске уније, уколико се ти циљеви не могу постићи применом Уговора Европске економске заједнице (члан 233) и применом Уговора о очувању Европске заједнице за атомску енергију (члан 202) потписаних у Риму марта 1957.¹⁶⁵

¹⁶² ЕЕЗ (ЕУ) се затим ширила, 1973. Данска, Ирска, Велика Британија, 1981. Грчка, 1986. Шпанија, Португал, 1995. Шведска, Финска, Аустрија, 2004. Пољска, Словачка, Словенија, Мађарска, Малта, Чешка, Естонија, Кипар, Латвија, Литванија, да би са последњим проширењем 2007. са Румунијом и Бугарском број њених чланова достигао 27.

¹⁶³ Остварењу Економске уније Бенелукс предходио је дугорочан процес – још 1921. године између Белгије и Луксенбурга је створена економска унија. Затим, у току Другог светског рата, 21. октобра 1943. су владе три земље, Белгије, Луксенбурга и Холандије, које су биле у избеглиштву, поставиле принципе економске уније између ових земаља, а реализација је била у етапама – преко Царинске конвенције од 5. новембра 1944, Конференције у Хагу и Царинске конвенције од 5. новембра 1947. у Лондону, која је ступила на снагу 1. јануара 1948. године. Према овој конвенцији су се обавезале, с једне стране, Белгијсколуксенбуршка унија и, с друге стране, Холандија, да ће на увоз робе из трећих земаља примењивати заједничке царинске тарифе и да ће међусобно уклонити царине.

¹⁶⁴ Уз Уговор о оснивању су потписани и Прелазна конвенција, Протокол о извршењу и Протокол о потписивању.

¹⁶⁵ Ана Дамиан Лакићевић, “Околности оснивања, развој и облици држава Бенелукса”, у *Зборнику Међудржавни форуми у Европи*, ИМПП, Београд, 2007, стр. 53–68.

Спољна политика и заједничка безбедност у Европској заједници, односно Европској унији у периоду Хладног рата

За разлику од спољнотрговинских односа у периоду биполаризма, спољна политика Уније је била веома слаба, а у једном делу спољнополитичких односа у Унији се заузимају дисонантни ставови. На то су утицали неспремност земаља чланица да се одрекну својих безбедносних политика затим, разлике међу њима и међународни односи у периоду Хладног рата када су највећи значај имали САД и Совјетски Савез. Седамдесетих година п.в. земље ЕЕЗ су најпре успоставиле сарадњу у оквиру размене спољнополитичких информација (Европска политичка сарадња) а, стварни развој спољнополитичке и безбедносне сарадње је настао осамдесетих година п.в., на крају Хладног рата. Западноевропске земље су добиле могућност да воде самосталнију политику у односу на САД, а земље исочне Европе су напустиле социјалистички систем и постепено се придружиле ЕУ.

Несумњиво, економска моћ је расла што је тражило и већи ангажман на спољнополитичком плану. Тек Уговором из Мастрихта уместо Европске политичке сарадње успостављена је спољна и безбедносна политика која је посебно издвојена (на принципу међувладине сарадње) чије шире разматрање прелази оквире овог рада. Заједничка спољна и безбедносна политика зависи од низа фактора: спољнополитичке и војне структуре појединих земаља чланица, историјских разлога, или различитих приоритета у спољној и безбедносној политици или несумњиво и од различитих одбрамбених ресурса и способности појединих држава.

Између Бриселског споразума 1948, којим је основана Западна унија, претеча Западноевропске уније, Белгије, Британије, Француске, Холандије и Луксенбурга, усвојивши одбрамбени уговор са обавезом међусобне одбране, и проширења Западноевропске уније, 1954. прикључењем СР Немачке и Италије, ишло се ка стварању Европске одбрамбене заједнице (ЕДЦ). Основни проблеми су били поновно наоружавање Немачке, као и одређивање самосталности главних војних структура. Исто тако, формиран је Северноатлански пакт, НАТО, априла 1949, од стране пет западноевропских држава, Италије, Данске, Исланда, Норвешке,

Португала, односно Канаде и САД, коме је предходила Ванденбергова резолуција,¹⁶⁶ о спремности САД у учешћу у одбрани Европе, а који је до данас остао најзначајнији функционални савез Запада.¹⁶⁷ Наиме, оријентација држава чланица Европске заједнице, данас Европске уније ка стварању пуне економске и монетарне уније као надоградње заједничког тржишта је захтевало одређена правна и политичка прилагођавања и усклађивања, најпре у спољној политици и одбрани што је заседало у витална права држава и њихову националну сувереност на шта државе чланице нису дуго биле спремне да пристану.¹⁶⁸ Превладане су дилеме, да ли треба прво остваривати политичко или економско уједињење. Затим, треба ли ограничити сувереност држава које се удружују путем преношења одређених суверених права на заједничке органе или се ради о преносу надлежности, с тим да сувереност у својим битним атрибутима остаје код држава чланица. Још од Конгреса у Хагу постојала је опозиција европској унији - присталице федералистичког приступа су се сукобиле са присталицама унитаристичке тезе или међувалдине сарадње, коју су, уз неке изузетке мањих европских земаља, заступали Енглези, супротстављајући се француско-немачком ставу о Федералној унији Европе.¹⁶⁹ Генерал Де Гол (Charles de Gaulle) је заговарао Европу држава и народа - конфедералну структуру на основи очувања суверенитета држава (о чему ћемо још писати у наредним поглављима).¹⁷⁰

Тек након периода Хладног рата конференцијом у Мастрихту 1992. озбиљно се покреће питање спољне и безбедносне политике јер пре тога, на пример, у Римским уговорима не постоји ништа о заједничкој спољној политици, а као посебан циљ се помиње тек од самита Уније у Хагу 1969. и Луксенбургу 1970.

Значајан је покушај Француске, који је наилазио на супротстављање, да се у надлежност Уније постепено укључи и питање одбране. Од оснивања Заједнице за угаљ и челик француски став је био да се сачува контрола над Немачком; да се Немачка укључи у неку европску целину на чијем ће челу бит Француска, самим тим

¹⁶⁶ Vandenberg Resolution. Washington, 11.June 1948, усвојена је у Сенату Сједињених Америчких Држава на предлог сенатора Артура Ванденберга.

¹⁶⁷ Услед жеље за парирањем тадашњој совјетској моћи, под утицајем САД донета је 1948. одлука, а 1949. и створена СР Немачка, са ограниченим суверенитетом, подчињена строгој контроли САД, Велике Британије и Француске јер је било потребно наоружати СР Немачку. (Немачка је призната 1959. после почетка корејског раста.)

¹⁶⁸ *THE EUROPEAN UNION, Politics and Policies*, Westview Press, Cambridge, 2004, p. 408.

¹⁶⁹ Душан Сиђански, *Федералистичка будућност Европе*, Просвета, Београд, 1996, стр. 267.

¹⁷⁰ *Историја Европе 1945-1992*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 721; Џон Робертс, *Европа 1880-1945*, СЛЮ, Београд, 2002, стр. 622-633.

што су тада и Сједињене Америчке Државе желеле уједињену Европу. Међутим, Америка је желела да наоружа Немачку, а то је тада за Француску било решење стварања Европске одбрамбене заједнице (која би обухватила шест земаља Европске заједнице). Маја 1952. потписана су два документа: првим се установљавала Европска одбрамбена заједница, а другим је СР Немачкој успостављен суверенитет. У Француској је било противљење идеји о Европској одбрамбеној заједници те ју је Француски парламентар 30. августа 1954. одбацио.¹⁷¹ Касније, на састанку на врху шест држава чланица ЕЕЗ у Паризу 1961. је одлучено да се оснује међувладина комисија са задатком да предложи нацрт Европске политичке уније. Затим, на састанку на врху шефова држава или влада чланица ЕЕЗ исте године у Бону, зацртани су основни правци те уније. Крајем 1961. године председник комисије Кристиан Фуше (Christian Fouchet) поднео је нацрт Европске уније народа, који је одобрио Де Гол и којим се предвиђала сарадња у области спољне политике, културе, економско-социјалног развоја и одбране.¹⁷² Била је то намера Де Гола да Велику Британију “стави пред свршен чин”. »План Фуше о Унији европских народа« и заједничкој спољној политици, којим се покушао обликовати њен политички карактер, био је веома значајан јер би, по њему, спољна политика и заједничка безбедност чинило нове елементе у раду Уније и био је од октобра 1961. до 1962. разматран, али ти ставови нису добили подршку осталих земаља чланица Европске економске заједнице. Осим у спољној политици, предвиђала се сарадња у области науке, културе, развоја заједничког наслеђа, заштите људских права, основних слобода и демократије, затим, заједничка политика одбране и сарадње са другим нацијама у јачању безбедности.

„План Фуше“ није прихваћен. САД које су у Европској одбрамбеној заједници виделе опасност за Северноатлански пакт јер је изгледало да Француска жели да створи војни савез са државама чланицама Европске економске заједнице под вођством саме Француске који би, на тај начин, укључивао и самосталну европску нуклеарну силу. Велика Британија се приклонила америчком ставу, иако је истовремено покушавала да уђе у ЕЕЗ. Суочен с таквом ситуацијом, Де Гол је донео

¹⁷¹ Жорж-Анри Суту, *Независтан савез. Историја Европске заједнице*, СЛЮ, Београд, 2000, стр. 7-25.

¹⁷² Према том предлогу предвиђени су следећи органи Уније: Савет шефова држава или влада, који би се састајао три пута годишње, Политичка комисија надлежна за припремање одлука Савета и за њихово извршење, те Скупштина с доста суженом надлежношћу. Одлуке Савета доносиле би се једногласно, а седиште Уније би било у Паризу. Према предлогу, начелно је било могућа ревизија уговора о Унији сваке три године, па чак и прелазак на доношење одлука путем већине гласова.

одлуку којом је почетком 1963. године ставио вето на улазак Велике Британије у ЕЕЗ. Управо због неподударности између “британског атлантатизма” и “европске конструкције”, Де Гол је спречио две британске кандидатуре (јанура 1963. и новембра 1967.) Французи су сматрали да би улазак Британије смањио утицај Француске у ЕЕЗ, а да би преко Британије САД стекле велики утицај у ЕЕЗ и Европи у целости али, и сама Британија је имала резерве према ЕЕЗ јер је тада била првенствено окренута Комонвелту. Де Гол је изазвао најтежу кризу у Заједници: не слажући се улогом Европске комисије и Савета министара, одлучио је да примени политику “празне столице” – повучен је стални француски представник у Европској заједници и Француска је одбила да учествује у свим преговорима и заједничком раду. Тек по његовом одласку с политичке сцене, Британија је 1973. примљена у ЕЕЗ заједно са Ирском и Данском.¹⁷³

Такође, проблем заједничке спољне политике вратио је Лео Тиндеман (Léo Tindemans), белгијски председник владе, 1975. у домен разматрања европске заједнице и то у оквиру једног целовитог пројекта Уније у којем су отворена питања политичке интеграције. Након неуспеха идеје о стварању Европске заједничке одбране и »Плана Фуше«, тек деведесетих година прошлог века долази до већег ангажовања земаља чланица ЕУ на јачању политичке уније, односно *Споразум из Мастрихта* уводи политичку сарадњу, и мада заједничкој безбедности оставља споредно место он је уводи у сферу размишљања земаља чланица. (Заправо, Хашки документ Западноевропске уније из 1987. и Римска декларација НАТО из 1991. означавали су почетак Заједничке одбрамбене политике у Мастрихту, 1992.)¹⁷⁴ Спољна политика и политика заједничке безбедности спадају у општа опредељења која је одређивао Европски савет те је он имао основну одговорност у погледу спољне политике Уније. Што се тиче Комисије за заједничку сарадњу, она је била, на различитим ступњевима, потпуно повезана са пословима спољне политике и

¹⁷³ Jean-Baptist Duroselle, André Raspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Arman Colin, Paris, 2002, p. 291.

¹⁷⁴ Чланице Западноевропске уније су се 1992. Петербуршком декларацијом обавезале на учешће у мисијама за успостављање и одржавање мира затим, Амстердамским уговором и на самиту у Хелсинкију 1999. договарали о унапређењу заједничке одбрамбене политике, донета је одлука о формирању заједничких оружаних снага. Одлуком самита у Ници ЗЕУ је постала део Европске уније. Формљена је 2001. и Европска политика безбедности и одбране која је део спољне и одбрамбене политике. Главна тела за безбедност и одбрану су Војни комитет Европске уније (министри одбране, или начелници генералштаба, или њихови заменици) и Војно ососбље Европске уније.

заједничке безбедности.¹⁷⁵ Лисабонским споразумом, који је ступио на снагу децембра 2009, реформисане су европске институције (на пр. Високом представнику за спољне и безбедносне послове прикључује се и дипломатска служба ЕУ који ће разматрати спољнополитичке односе за унапређење система одбране и безбедности итд.) и омогућен ефикаснији рад ЕУ, као и њено даље проширење.

Федерализам и Европска унија

Несумњиво, у основи настанка и развоја Европске уније је теорија федерализма и функционализма. Европска унија према Уговору из Мастрихта представља хибридную конструкцију која се заснива на логикама наднационалне интеграције и међувладине сарадње. У Уговору егзистирају обе, без доминације једне над другом. Европска унија је истовремено и федерална институција и институција међувладине сарадње. Идеје федерализма и функционализма, су се у Европској заједници, односно Европској унији, и у теорији и у пракси, често преплитале, што је остављало последице, посебно, у области деловања комунитарних органа и дефинисања њихових надлежности. Европска унија се заснива на следећим федералистичким принципима, пре свега на принципу супсидијарности, према коме никада не треба да велика јединица ради на пословима који се могу урадити у мањој јединици. Други принцип се односи на двоструко учешће народа и држава у раду Уније. Затим, трећи принцип је принцип асоцијативности јер у основи стварања заједнице европских држава се налази принцип добровољног удруживања; четврти принцип је принцип контрактуалности јер ступајући у савез државе склапају уговор којим утврђују начела и циљеве тог савеза, уређују начин његовог функционисања: институције и процедуру одлучивања, као и поступак измене уговора (овај принцип је у потпуности комплементаран принципу асоцијативности). Пети принцип је принцип функционалности јер је интеграција функционална, а шести принцип је принцип еволутивности који указује да се заједница европских држава стално развија. (Принципи асоцијативности и контрактуалности производе међудржавни, а

¹⁷⁵ Видети шире: Душан Сиђански, *Федералистичка будућност Европе*, Op. cit., стр. 367-388.

функционални и принцип еволуитивности наднационални карактер заједнице.)¹⁷⁶ У федералним државама учешће држава чланица добија институционали облик у форми представника или посланика, изабраних сразмерно броју становника држава.

Федерализам Европске уније претпоставља институционалну архитектуру у којој различити нивои одлучивања подразумевају постојање различитог јавног (локалног, националног и европског) простора.¹⁷⁷ Политика, демократија и грађански живот имају удео у сваком од тих простора, а сама демократија није ограничена националним и етничким оквирима. Супранационалне институције су легитимне као израз европског политичког простора - и расподела компетенција и заједништво се успостављају на примеру супсидијарности.

Принцип супсидијарности¹⁷⁸ је у Европској унији постављен као основни принцип, дефинисан чланом 38. Споразума из Мастрихта.¹⁷⁹ Ова идеја има своје корене још у античкој и средњовековној политичкој мисли да би је прихватио и Прудон, а у пракси је први пут преузета у Швајцарској конфедерацији. Када се има у виду Европска унија, појам супсидијарности је званично поменут у мишљењу Комисије Европске уније 1975. године, затим 1984. године у предлогу Европског парламента, у документу посвећеном заштити човекове средине. Након истицања принципа супсидијарности 1989. у Социјалној повељи Споразума из Мастрихта, он се званично уводи као основни принцип Уније. Овај принцип дефинише општу оријентацију у погледу надлежности које институције Европске уније обављају, делећи их са надлежностима држава чланица и, у неким случајевима, са регијама. Међутим, ово опште правило не допушта да се одреде прецизне границе између надлежности Уније и наднационалних надлежности. Дакле, принцип супсидијарности се показује истовремено као критеријум позитивне оријентације за нове надлежности и као ограда од неподесних одлука централне власти. Сложен и поливалентан, принцип супсидијарности је заузео значајно место у европској идеји о

¹⁷⁶ Слободан Самарцић, *Европска унија: као модел наднационалне заједнице*, Институт за европске студије, Фондација Fridrich Ebert, Београд, 1998, стр. 26.

¹⁷⁷ Antoine Cahen, „L' Europe comme méthode“, *Transeuropennes*, No. 6-7, Hiver 1995-96.

¹⁷⁸ Dušan Sidanski, *Federalistička budućnost Evrope*, Prosveta, Beograd, 1996, str. 303-334.

¹⁷⁹ „Принцип супсидијарности делује у границама надлежности које су му одређене овим Споразумом. У областима које не припадају њеним искључивим надлежностима, у складу са принципом супсидијарности, Заједница интервенише само онда када државе-чланице не могу остварити циљеве предвиђене акције на одговарајући начин, те их стога могу, због димензија или ефеката предвиђене акције, боље остварити на нивоу Заједнице. Акције Заједнице не превазилазе оно што је неопходно потребно за постизање циљева овог Споразума.“

федералистичкој будућности заједнице европских држава. Као основни принцип, он је присутан у различитим облицима, имплицитним или експлицитним, кроз бројне димензије Европске уније. У одговору на конкретне потребе, супсидијарно деловање се потврђује, не само у бројним облицима сарадње или координације, него и као ослонац, који употпуњује деловање држава чланица. На исти начин, али у различитом контексту, супсидијарни доприноси Уније утицали су на иницијативе заједнице у спољној политици, области заједничке безбедности, као и у сарадњи у правној области и областима унутрашњих послова.

На крају, Душан Сиђански (Dusan Sidjanski) у свом раду „Fédéralisme amphictyonique“ (1955), истиче да је предност федералистичког поступка та што је политички глобалан.¹⁸⁰ Међутим, пошто овај теоретичар даје предност институционалном аспекту политичке моћи, он има тенденцију да запоставља стварне процесе. По његовој дефиницији федерализам се у суштини не исцрпљује у констатацији структуре у којој постоји и не може бити схваћен без референце духа који га оживљава чиме се Сиђански приближава Хегелу. Према овом аутору, сва права има генерални покрет, а дестабилизација се више шири на појму личности и он ту еволуцију назива „покрет amphictyonique“.

Тај „amphictyonique“ није федерализам, али постаје и резултат следећим последицама: *прво*, неопходношћу јединственог учешћа у формирању норми и доношењу заједничких одлука и *друго*, аутономијом федралних јединица, које се афирмишу под плаштом потенцијалних гаранција упознавања и најбоље доприносе остваривању јединства унутар асоцијације јер имају заједничке циљеве. Федерални систем има за циљ да осигура максимални допринос јединству чланова у оквиру удружене заједнице и да постигне успех у остваривању заједнички постављених задатака. Сама федерација је, по њему, једна организација која омогућава прогрес захваљујући интегралној и динамичној равнотежи где уједињени чланови налазе свој израз – федеративно јединство је сарадња између удружених чланова око заједничке ствари, али сарадња која је хијерархизована и организована. Допринос Душана Сиђанског је у томе што је начинио спону између правних и политичких теоретичара откривајући »јединство духа« и различитих форми федерализма. Душан Сиђански својим радовима о европској заједници и федерализму истиче неопходност сагледавања три димензије како би се приказао скуп чинилаца који условљавају

¹⁸⁰ Душан Сиђански, *Федералистичка будућност Европе*, Просвета, Београд, 1996, стр.18.

формирање федералне уније и њено функционисање: узрочну димензију, финалну и суштинску димензију.¹⁸¹ Прва димензија садржи чиниоце на које се најчешће позива у време формирања и еволуције федеративних унија, као што су географска близина, културна сродност, економска и техничка међузависност и спољне опасности. Друга димензија се односи на финалне узроке, тј. финални документ предложен за реализацију одређеним групама људи о обједињавању ресурса, институција и заједничке политике. Финални документ изражава систем вредности и циљеве чланова федеративне уније. Његову основу сачињава скуп елемената који одражавају федералну природу, суштину заједнице – „помоћ“ која је дозвољена да би се заједно расправљало о проблему од заједничког интереса (у нашем приступу федерализму, ова димензија је формирана од скупа основних принципа и правила који условљавају постојање и развој једне федеративне заједнице). Европска унија је истовремено и федерална и сарадња међу владама.

Према једном броју аутора, појму „европски федерализам“, одвојено од схватања о федерацији као савезној држави, највише одговара схватање о федерализму као процесу. Карл Фридрих (Carl J. Friedrich) схвата федерализам као процес по коме један број посебних политичких организација, било држава, или друге врсте асоцијација уђу у аранжман ради проналажења решења, прихватања заједничких политика и доношења заједничких одлука о заједничким проблемима.¹⁸² Имајући у виду идеје Јоханеса Алтузијуса и Ота Фон Гирека, идеје америчких федералиста и федералистичку праксу Сједињених Америчких Држава и Швајцарске, Карл Фридрих је формулисао федерализам на следећи начин: „Федерализам постоји само у облику савеза политичких заједница које коегзистирају и делују једне на друге као аутономни ентитети уједињени у заједнички поредак уз очување независности. Никаква сувереност не може постојати у федералном систему - у таквом политичком систему аутономија и сувереност се међусобно искључују. Говорити о преносу дела суверености, по којем, значи негирати идеју суверености, која још од Жана Бодена (Jean Bodin) значи недељивост. Нико нема „последњу реч“.

¹⁸¹ Видети, *Le systeme institutionel et politique des Communautés européennes dans un monde en mutation. Théorie et politique.* Bruylant, Bruxelles, p. 1989.

¹⁸² *Systems of Integration the International Community*, Ed. Elmer Plischke, Van Nostrand, Princeton, 1972, pp. 119-155.

Федерализам је инферентна идеја уговора, а на месту суверености стоји „конституивна моћ“, коју утемељује уговор.¹⁸³

Интересантан је опозициони став британског аутора *Џона Лафленда* (John Laughland) који је критички анализирао „разарање“ суверених националних држава у име једне наднационалне творевине.¹⁸⁴ Жели да докаже да пројекат уједињене Европе није плод либералне мисли већ тоталитарних идеологија, нацизма и фашизма и њихових разних варијанти. За њега, превазилажење националног суверенитета поткопава саму основу правне државе и фундаменталних права грађана. Према овом аутору, постоји континуитет између тоталитарног европеизма тридесетих и четрдесетих година прошлог века и „демократског“ европеизма који је у замаху од Другог светског рата. Они имају заједничког непријатеља „националну државу“ која за њих представља претњу миру и скучени простор за економију светских димензија. За овог аутора је то погрешно јер од античког доба право грађанства се уско везује за постојање граница. Јасна територијална ситуација је основни предуслов неплемнеског уређења људског друштва. Управо су због тога нераздвојиве историја правне државе и историја националне идеје. Нација, не само да не представља никакву претњу за либерални поредак, већ напротив чини његов основни предуслов.

Закључујући, могло би се рећи да су се током стварања европских интеграција преплитале две концепције уједињавања европских држава – федерализам и функционализам. Поједини теоретичари указују и на два правца обликовања европских интеграција, конфедералистички и федералистички, тако што се конфедералистички приступ одређује на основу сагласности о међусобној сарадњи, али без уступања било ког дела суверенитета, односно задржавајући при томе своје националне структуре власти. Федералистички приступ се издваја на основу начина решавања традиционалних разлика међу сувереним државама, где се превазилази доминација једних држава над другим и део суверених права даје супранационалној заједници.¹⁸⁵ Суверенитет није недељива и заувек дата појмовна

¹⁸³ Carl J. Friedrich: *Trends of Federalism in Theory And Practice*, Praeger, New York, 1968, p.7-8; Слободан Самарџић, *Европска унија: као модел наднационалне заједнице*, Институт за европске студије, Фондација Friedrich Ebert, Београд, 1998, стр. 26.

¹⁸⁴ John Laughland, *The Tainted Source, The Undemocratic Origins of the European Idea*, Braun and Com., London, 1997, p. 370.

¹⁸⁵ С једне стране се налазе теоретичари попут Моравског (Andrew Moravcsik), који сматрају да су државе очувале неокрњену могућност контроле политичког процеса у ЕУ, а с друге стране, мислиоци

категирија у растућој међузависности држава савременог света - чињеница је да су се државе, чланице заједнице делимично одрекле делова свог суверенитета ради опште добробити, а федералистички карактер заједнице се посматра као постепени процес, у оквиру кога чланице и даље задржавају своје посебности и идентитет. Наиме, националну државу, према схватањима која су достигнута још у XIX веку, одређује идентитет простора суверености, простор граница, култура и заједнички државни језик. Декларацијама о независности 1776, о правима човека и грађанина 1789. итд. промењена је легална позиција народа, а концепт државног суверенитета је постао својство јединствене народне власти која обухвата самосталност одлучивања, супрематију у односу на било коју другу власт на територији и неограниченост у погледу доношења и примене права. Новим процесом политичког организовања држава и друштва, народи прерастају у нације, што је омогућавало остваривање сопствене државе у којој је нација имала слободу да сама влада и да се развија. Суштински је то значило проглашавање националне државе за субјекта међународног права. Затим, долази до јачања државне власти, посебно у периоду између два светска рата, у тзв. Версајском поретку, али није дошло до спајања идеје о државном и националном суверенитету. После Другог светског рата је дошло до ширег органозовања међународне заједнице у оквиру многобројних међународних институција. Приступањем држава мултилатералним уговорима на којима се заснивају ове организације, мењала су се и својства суверенитета, односно надлежности. На крају XX и почетку XXI века питање државног суверенитета и националне идентичности постаје све контроверзније и обухвата све савремене државе. Криза је попримила такве облике да за мање земље њено превладавање не представља само избор одговарајуће стратегије развитка, него представља и питање опстанка.¹⁸⁶

На крају, у закључке можемо ставити да је објашњење европских интеграција помоћу теорије федерализма могуће при разматрању услова, узрока и брзине стварања појединих европских заједница, али није сасвим могуће код тумачења мешовитих модела међународне сарадње какви су заступљени у самој Европској унији. Код заједничких политика присутан је трансфер надлежности ка унији

попут Хабермаса (Jurgen Habermas) који европски политички процес виде као све гушћу мрежу управљања, засновану на уговорима формалних, али и неформалних актера.

¹⁸⁶ Sergej Kortunov, "Globalizacija i nacional'naja identičnost", *Vesnik Analitiki*, No.1 (27), 2007, s. 109-123.

(нарочито у домену остваривања унутрашњег тржишта), док се код усклађивања националних политика одговорност за спровођење и формулисање политике налази, *de facto*, и даље у рукама држава чланица. Имајући то у виду, за комплетно тумачење изградње и функционисање Уније неопходно је применити функционалистички приступ. Наиме, политика „малих корака“ у стварању европских организација фаворизовала је функционалистички принцип европске интеграције.¹⁸⁷ Европска унија се истовремено гради и одоздо, на горе, путем удруживања држава чланица у заједницу, као и одозго на доле, од институција заједнице према државама чланицама, регионима и другим заједницама.

Конфедерализам

Конфедерација је назив за начин уједињавања држава које је уређено различитим правним проседеима. Основна разлика између федерације и конфедерације је у томе што је федерација политички и правно створена у једну међународну суверену државу чији делови нису међународне суверене државе, док је конфедерација, супротно томе, плурализам држава које постоје, посебно, и на међународном плану. Према раду Џорџа Шварценбергера (Georg Schwarzenberger),¹⁸⁸ у другој половини п.в., за стварање конфедерације основна су три предуслова: први, у области јурисдикције њених федералних органа мора да постоји директан приступ за индивидуалне грађане држава чланица; други, морају постојати неки федерални органи који нису субјекти управе из земаља чланица као такви и трећи, федерални органи морају имати компетенције које имају чисто ослобађајући и консултативни карактер. Морају имати истинску моћ у доношењу одлука. Такође, и у радовима савремених аутора ставови о конфедерацији нису измењени, истиче се да за разлику од федерације која има поделу надлежности између централне, регионалне и локалне власти, чланице конфедерације међусобним уговором уређују своје односе. Конфедерација не настаје ради удруживања у некој

¹⁸⁷ Видети, Christian Lequesne, „The European Union“, in *The New International Relations*, Ed. Marie-Claude Smouts, Hurst and Company, London, 1998, pp. 55-72.

¹⁸⁸ Georg Schwarzenberger, „Federalism and Supranationalism in the European Common Market“, in *English Law and Common Market*, Stevens and Sons, London, 1963, p. 17.

маргиналној области, већ ради сарадње на значајним пољима – одбране, спољне политике, царинске уније, заједничког тржишта, монетарне и фискалне политике. Све области сарадње не морају да буду део конфедералног уговора, нити да степен сарадње у свим областима буде исти. Веома је значајно да у конфедерацији чланице задржавају национални суверенитет и идентитет.¹⁸⁹

Често је конфедерација „припремна етапа“, међустање, између облика мултинационалне државе и независних држава које је сачињавају. Пример у међународним односима је Комонвелт на почетку свог деловања, када су његови чланови одржавали јаке везе са британском круном, као и конвенционална заједница створена између Француске и њених старих афричких колонија након што су оне постале суверене земље шездесетих година прошлог века; али, то није био случај и са Француском унијом из 1946. Понекад је конфедерација представљала и припремну фазу при груписању суверених држава након чега су се одлучивале да напусте тај квалитет заједништва како би се ујединиле у федерални тип државе. (Америчка конфедерација 1776–1787, Немачка конфедерација 1814-1866. и Швајцарска конфедерација пре 1848. године).

На различите начине се, у политичкој теорији и политичкој пракси, говори о конфедералној еволуцији да би се означио однос држава између којих сарадања постаје све шири, зависно од ширине области њихових активности. Кроз историју су конфедерације стваране већином на бази сарадње у области безбедности и спољне политике, док данас та реч евоцира најпре на облик сарадње држава чланица у најразличитијим областима уз допуштање широке економске уније. Конфедерација омогућава узајамно корисну сарадњу држава чланица, без губитка националног суверенитета.

Интернационализам

Под интернационалним федерализмом се подразумевају интеграциони облици појединих земаља ради остваривања различитих заједничких интереса и циљева. Поред овог, у основи „плурационалистичког“ федерализма у савременим

¹⁸⁹ Мирослав Прокопијевић, *Европска унија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 148.

међународним односима постоји и „наднационални“ федерализам. Неопходно је истаћи да је међународни федерализам један веома широко схваћен појам, јер он обухвата бројне примере непосредне сарадње између држава.¹⁹⁰

У свим епохама, нарочито након стварања модерних држава у XVI веку, развијале су се идеје, везане за интернационализам (пацифизам, мондијализам) – о стварању разних регионалних унија, стварању европске федерације, па и светске федерације, али кроз историју најчешће је то било кроз силом стварене империје. Треба поменути, пре свих, Дантеа, Еразма Ротердамског, Емерика Крисеа, Сиља, Де Сен Пијера и, посебно, Имануела Канта, који је у свом раду „За вечни мир“ изнео идеју о неопходности кретања човечанства ка формирању „светске републике“ или, ако то није могуће, ка светској федерацији народа која ће заувек уклонити рат.¹⁹¹ Космополитско право код Канта се заснива на идеји о слободној трговини и своди се на право о гостољубивости, односно право да се не буде непријатељски третиран од стране појединца или стране држава. Наилази се на аналогна мишљења изражена код америчког аутора П.Ц. Џесапа (P.C. Jessup) и енглеског теоретичара Г. Шварценбергера.¹⁹² Такође, велики број интернационалиста су на линији идеје која је развијена око америчког пројекта „The Federalist“, 1789, А. Хамилтона (A. Hamilton) и Џ. Медисона (J. Madison). У том погледу су и напори групе научника окупљених око теоретичара Р. Хачинса (R. Hutchins) и Г.А. Боргеса (G.A. Borges) и часописа којег су објављивали од 1947. до 1951. године, а који се бавио светским федрализмом.¹⁹³

У оквиру теорије о светској влади постоји и правац који поред једног броја теоретичара («светских федералиста») заступају и неке невладине организације, о стварању светске државе која не би била истоветна ни са једном постојећом државом, већ би била производ добровољног уједињења. Главни разлог, према заговорницима идеје о светској влади и светској држави, за њено оснивање је избегавање рата који је по њима последица система суверених држава. Поред

¹⁹⁰ Видети, Hayward R, Alker, Jr., „Supranationalism in the United Nations“, in: *International Politics and Foreign Policy*, Ed. James N. Rosenau, The Free Press, New York, 1969, pp. 687-710; Mari-Claude Smouts, »International Cooperation from Coexistence to World Governance“, in *The New International Relations*, Ed. Mari-Claude Smouts, Hurst and Company, London, 1998, pp. 73-87.

¹⁹¹ David Boucher, *Political Theories of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1998, pp. 268-270.

¹⁹² P.-F. Gonidec, *Relations Internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977, p. 69.

¹⁹³ H. Brugmans, P. Duclos, *Le Fédéralisme Contemporain*, Op. cit p. 161.

очувања мира наводи се и обезбеђивање услова материјалног благостања и друштвене правде за сваког појединог човека и за све народе, очувањем и управљањем људском околином. Таква држава би имала централне демократске установе оформљене према политичком нахођењу предлагача, те би се на тај начин избегле опасности да једна нација наметне своју власт осталим нацијама, а власт би била у рукама изабраних представника. Један од главних фактора који негативно делују је заштита суверенитета националних држава, што се према овим теоретичарима, манифестује кроз политику силе, равнотежу снага и сл., а то је главна заблуда јер државе не поштују своје обавезе, или изазивају сукобе зато што су суверене.¹⁹⁴

Не могу се увек лако одредити *разлике између федерализма и интернационализма*, поготово што у интернационализму многи теоретичари федерализма често виде пропозицију за врсту интернационалне интеграције. Сам федерализам има такође нормативна ограничења и многи федералисти акценат стављају на нормативни дискурс, а не на научну разраду. У основи, интернационализам је близак интернационалној организацији, а федерализам је близак политичким организацијама које имају два или више нивоа полуаутономних власти. Такође, федерализму се придаје значај и заснован је на званичној теорији, док интернационализму недостаје теоријска основа.

За разлику од интернационализма чије корене треба тражити, колико у стоицизму, толико и у црквеном учењу, федерализам је као феномен у међународним односима много млађи и у почетку је *de facto* релативизовао концепт националне државе. У савременим концепцијама федерализма распрострањено је схватање да је савремена држава застарела, или је у фази застаревања и сама федералистичка теорија показује већи степен разумевања за постојеће проблеме него традиционални интернационализам. Међутим, када се федералисти баве специфичним чиниоцима или варијаблама чине то произвољно и не увек у оквирима теоријских модела и, самим тим, федералисти мало користе нове поставке савремених интеграционих теорија.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Обрад Рачић, Војин Димитријевић, *Међународне организације*, четврто издање, Савремена администрација, Београд, 1988, стр. 76.

¹⁹⁵ Johan K. de Vree, *Political Integration: The Formation of Theory and its Problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972, pp. 27-37.

У XX веку два пута је дошло до формирања светских организација, Друштва народа и Уједињених нација, које су имале конфедерални карактер. Између ове две институције постоје велике разлике, али обе организације су у својој основи имале идеје међународног федерализма. Имале су исте циљеве - универзализацију мира, залагање за непотчињеност народа, за дипломатију, признавање међународног права, респектованог и интерпретираног од стране заједничких органа; имале су идеје правде, слободе, демократије и достојанства човека. Најпре Друштво народа, а затим и Уједињене нације су означиле, по својој суштини, континуирано укрштање са међународним федерализмом. Упркос неуспеха Друштва народа, државе које су биле његове чланице су поново окупљене 1945. године - имале су главну потребу за институционализацијом међународних односа. Захваљујући ефекту универзалног значаја и деловања Друштва народа и Уједињених нација, међународни федерализам је остао универзалан.¹⁹⁶ Ширење међународног федерализма је ишло преко светске организације, чији је она инструмент - не само преко њених главних органа, него и њених специјализованих агенција. Неопходно је напоменути да се овде дотиче посебна научна област, област међународних организација и разрада овог питања захтева више простора, а тада бисмо изашли из зацртаних оквира овог рада. Исто тако, неопходно је напоменути да *extra-étatique*, вандржавни, међународни етатизам обухвата организације међународног удруживања, али које нису састављене од држава и та је област све раширенија. На пример, постоје аутори који разликују четири категорије институција: врсте где постоји интернационализам интереса, религиозни интернационализам, политички интернационализам, као и синдикалне интернационале.

Интересантно је да колонијални феномен, доминантан и унитаран по својој природи представља изванредан пробој међународног федерализма. Он успоставља везу међу земљама обухватајући у исту структуру различите територије и народе чије су економије и цивилизације мање или више комплементарне - Комонвелт, Француска заједница итд.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Barrie Axford, Gary K. Browning, Richard Huggins, Ben Rosamond, John Turner, *Politics an Introduction*, Routledge, London and New York, 1997, p. 437.

¹⁹⁷ P.-F. Gonidec, *Relations Internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977, p. 69.

Европа региона – другачија Европа

Различити федералистички и регионални покрети су почетком 60-их година прошлог века допринели разумевању феномена регионализма у Европи и развијању идеје о Европи региона. На почетку су то били облици борбе за локалну самоуправу и аутономију, да би се покрети за регионализацију касније све више супротстављали и дихотомној оси центар–периферија, карактеристичној за модерне државе. Међутим, у том наступању против државе, у борби за очување специјалних економских, културних и историјских регионалних идентитета, најчешће се препознају тенденције појединих актера да и сами постану држава.

Идеју о Европи региона је најјасније изнела група научника из Европског центра за културу и Института за европске студије у Женеви, између 1965. и 1967. године, на челу са Дени де Ружмоном (Denis de Rougemont).

У основи идеје Дени де Ружмона је став да Европљане уједињује заједничка култура, која није јединствена, него је плуралистичка, а уједињење Европе је могуће само на културној основи.¹⁹⁸ Пошто је плурализам основа европске свести и европског духа, федерализам се намеће као начин уједињења у различитостима. Дени де Ружмон предлаже идеју европског федерализма у чијој основи би биле регије (не националне државе), а као циљ би имале равнотежу трију вечно неуравнотежених сила: Човека, Града и Природе, или слободу особа и група (не моћ националне државе). „Против Европе држава-нација постоји само једно решење: федерализам, то јест јединство у разликама, јединство чак због самог очувања разлика.“¹⁹⁹

У суштини федерализам према Ружмону је негирање хегемоније, односно унитарности јер удружити се значи ујединити неједнаке елементе. Федерализам је на

¹⁹⁸ Видети радове Д. де Ружмона у којима износи своје ставове о Европи регија: „Orientations vers une Europe fédérale“, Paris, *Bulletin SEDEIS*, supplément ИИ, 10 mai 1963, 34 p.; „Vers une Fédération des régions“, Genève, *Bulletin du Centre Européen de la Culture*, 2, hiver 1967-68, p. 35-57.; „La region n' est pas un mini Etat-nation“, Genève, *Bulletin du Centre Européen de la Culture*, 5-6 hiver 1969-70, p. 31-40.; „Lettre Ouverte aux Européens“, Albin Michel, Paris, 1970, p. 224; „Pourquoi des régions?“, *Les régions transfrontalières de l'Europe*, Genève, Association Instituts d' Etudes Européennes, printemps-été 1975, p. 9-17.; „L'Avenir est Notre Affaire“, Paris, Stock, 1977, p. 375; „Ecologie, régions, Europe fédérée, meme avenir“, Genève, *Cadmos*, 5, printemps 1979, p. 5-12.

¹⁹⁹ Denis de Rougemont, *Zapadna pustolovina čoveka*, NIRO Književne novine, Beograd, 1983, str. 210.

тај начин истовремено и став према другима и друштву, и метод, односно приступ стварности, стил друштвене организације. Према Ружмону, не постоји проблем мањина јер управо очување квалитета сваке мањине је циљ федерације, исто као и очување квалитета нације, или удружених држава, или регија.²⁰⁰

Идеје Де Ружмона су супротне идејама о централизованом националној држави, моделу политичке организације који је постављен у Европи у XIX и XX веку. Није, по Ружмону, држава осонов европског јединства јер је она препрека идеји уједињења у различитостима. База уједињења европске федерације треба да буде нови ентитет, регион. Наиме, према Ружмону, федерализам заснован на региону представља једину праву алтернативу. У Европи региона државе неће имати одлучујућу улогу - сувише су мале, или сувише велике да би ефикасно удовољавале захтевима модерног света. Зато је приоритетан задатак савремене епохе да се превазиђе национална држава, највише захваљујући европској федерацији, односно регионима.

У Ружмоновим радовима није довољно утврђено учешће регија које би требало да чине основ европске федерације – указивано је на циљ, док у исто време није довољно указивано на средства за његово остваривање. У том смислу се предлаже оснивање Савета регија. Сам регион се не ствара од врха, него од основе, од момента када заједница узме иницијативу за удруживање - у почетку тражећи заједнички интерес у мањем обиму, да би касније решавали веће проблеме који су им заједнички. Насупрот држави нацији регион се развија одоздо, организује се око „центра“ и шири ка „врху“ на бази мреже – између појединаца, удружења и институција. Према овој идеји региони би морали постати места где се елаборира нови друштвени модел у Европи који није основан на моћи, него на слободи и самосталности личности и заједница. Наиме, федерализам по Ружмону почива на љубави према сложености; то је супротно тоталитарном поједностављивању, униформности коју намеће централна власт. Мора постојати у простору слободе, демократије и плурализма; у мноштву идеја, култура, партија и регија; у сложеним и разноликим друштвеним условима. Регија, према овом предлогу може да оснује изборне округе, Народне коморе и може да буде прикључена у процесу одлучивања у самој федерацији преко држава чланица, или преко представника који представљају заједницу у Савету регија, или уз помоћ других облика учешћа.

²⁰⁰ Душан Сиђански, *Федералистичка будућност Европе*, Оп. cit. стр. 267.

Према дефиницији Дени де Ружмона регију не одређује географска хомогеност, хомогеност пољопривредне или индустријске производње, језика или друштвених статуса, него често, напротив, разнолоност друштвених структура, тла и култура, што придонеси стварању једног правог „предела“. По Ружмону, важан је национализам аутономних области, али оне нису првенствено регије, јер мањинске народности нису још и сама регије, али нису ни националне државе; »њихов антицентрализам отвара пут ка регијама заједница и делује у прилог њиховог оснивања«.²⁰¹ Саставни чиниоци регије су: географски, етнички, економски и еколошки чиниоци. Хијерархија чиниоца који окупљају регион према Дени де Ружмону су: етнички или лингвистички мотиви, понекад послуже као детонатори, међутим економски мотиви су се показали свугде делотворним и нужним, али не и довољним и трајним. То је дакле потреба за новом заједницом, структурираном кроз грађанску партиципацију, али и ради грађанске партиципације, која се открива као најозбиљнији и најопштији мотив стварања регије.²⁰² Основна мана регија проистиче из њихове величине, али од те опасности је по овом теоретичару, брана самоуправљање регија. Де Ружмон идентификује три велике категорије региона: а) етнички региони; б) прекогранични региони и ц) региони као простори грађанске партиципације. Узимајући основне идеје Монеа и Шумана, Ружмон афирмише конституисање региона кроз сарадњу. За Ружмона, као и за Монеа, отелотворење федералистичког принципа је уједињење у различитостима. „Димензије“ региона се различито схватају у зависности од проблема – транспорта, образовања, заштите човекове околине, економске сарадње, проблема запошљавања, територијалног уређења и сл.

Ови принципи произилазе из „Духа закона“ Монтескијеа – поштовање малог, насупрот обожавања гигантизма у централизованим државама. Друга врлина је толеранција, тј. прихватање различитости других, познавање личности другог, врлина која обезбеђује развој појединаца. Два су централна елемента код Ружмона – принцип супсидијарности и регија. Компетенције једне заједнице треба дефинисати према величини задатака које треба да обавља.

Схватања о Европској заједници Дени де Ружмона, који истиче да културно јединство гради темље европске федерације и Жана Монеа, који се залаже за

²⁰¹ Дени де Ружмон, *Будућност је наша ствар*, НИРО Књижевне новине, Београд, 1989, стр. 88-118.

²⁰² Дени де Ружмон, *Будућност је наша ствар*, Оп.цит., стр. 282-295.

изградњу уније сектор по сектор (од угља и челика до целокупне економије, да би се дошло до политичке уније) се супротстављају као што се супротстављају схватања федералисте и функционалисте. Разлика између Ружмона и Монеа није у различитим циљевима већ у начину да се они остваре. Ружмон тежи ка квалитативном скоку стварањем федералне Европе, а Моне, визионар и федералиста, али и човек од практичне акције, оцењује стварне препреке овог глобалног и тренутног приступа. Слично Роберту Шуману он предлаже постепеност у стварању европске заједнице, по етапама и областима; ослања се на два главна упоришта обнове европске економије, на немачки угаљ и француски челик.²⁰³ Упркос сагласности у погледу циља, Моне се показао обазрив у погледу регија за које се залагао Ружмон – претпостављао је да би у још увек слабој Европској заједници јаке „привлачне“ силе регија и нација могле да коче, па чак и да спрече стварање Уније. Ружмон је заговарао регије, насупрот држава-нација, о чему се више расправљало у поглављу посвећеном теорији европских интеграција.

Унутар заједнице европских земаља појављује се Европска унија и Европа регија – паралелни и истовремени покрети од којих један има за циљ да створи европску федерацију, а други да се на површини појаве регионални потенцијали и локална богатства унутар Европске уније и њених држава чланица. Националну државу у западној Европи оспоравају европски федералисти који теже да Европска унија функционише попут надржаве, али такође, и регионалисти који не желе да своја привредна богатства деле са другима. Регионалисти заговарају Европу регија у којој ће регије бити директно заступљене, без посредовања националних држава и њихових администрација – интегративне јединице политички уједињене Европе би били региони чији би идентитет био у терминима етнокултурних и лингвистичких својстава. Доказује се да је одвајање регије у економском интересу и да регија има своју аутохтону историју. Своје референце они налазе у премодерном добу које је предходило просветитељству и формирању националних држава пре три века. Зато регионализам многи научници класификују као постмодерну политичку творевину.

С друге стране, идеја о Европи региона своје референце налази и у феномену економске глобализације чија је последица укидање царинских баријера, једног од

²⁰³ Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 721.

симбола савремене националне државе и она није више неопходан посредник економског просперитета богатих регија.²⁰⁴

Током последње две деценије имамо званично признавање регионализма у ЕУ и потврђивање еволуције регионализма у многобројним државама.²⁰⁵ Региони су посебно од 1982. и усвајања »Јединственог европског акта« показали све јаче аспирације да учествују у стварању наднационалних институција. Како је управљање постајало све више регионално и европско, националне државе се имале мањи значај у општем европском интегрисању. Европски парламент је 18. новембра 1988. донео одлуку о регионалној политици и о улози регија.²⁰⁶ Уз ову одлуку постоји Заједничка повеља о регионализацији у којој се, што је значајно, даје дефиниција, начин институционализовања и граница регије. У Савету Европе основан је Конгрес општина и региона Европе.²⁰⁷ У Европској унији је основана 1985. Скупштина европских регија, највећа надређена органозација регија (мада ограниченог политичког дејства) а затим, Комитет региона, на основу Мастрихтског уговора из 1993, у којем је регионима и локалним институцијама омогућено да саветодавно учествују у законодавству ЕУ. »Уговор о Европској унији« из Мастрихта, од 7. фебруара 1992, се држи принципа супсидијарности и у члану 198а се уводи саветодавни Одбор регија. Према ставу Европске уније, регија, сматрајући је политички створеном јединицом, није у супротности европском уједињењу, него она представља један од фактора обликовања европске интеграције.²⁰⁸

На почетку свог формулисања, шездесетих година п.в. идеја о Европи региона представља супротстављање државама нацијама, док током своје афирмације, сматрајући се носиоцем алтернативних вредности, понекад стаје и наспрам држава нација и Европе држава.²⁰⁹ »Европа региона« је теоретски систем, али у пракси

²⁰⁴ Видети, Andrés Rodríguez-Pose, *Dynamics of Regional Growth in Europe*, O.U.P., Oxford, 1998, p. 256.

²⁰⁵ Michael Keating, Liesbet Hooghe, "Bypassing the nation-state? Regions and the EU policy process", in *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, Ed. John Mc Cormick, The European Union Series, Palgrave Macmillan, London, 2002, pp. 240-255.

²⁰⁶ Службени лист ЕЗ С 326, од 19. XII 1988.

²⁰⁷ Волфганг Шмеле, *Историја европске идеје*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 297.

²⁰⁸ Мада развијање односа регионалног и континенталног карактера (у оквиру Европске уније) временски припада периоду постбиопларизма, неопходно је навести да Комитет регија не окупља само представнике регија него и комуне. Чланови су распоређени пропорционално величини земаља чланица. Број представника регија и комуна је приближно уравнотежен.

²⁰⁹ Paul Taylor, "The European Community and the state; assumptions, theories and propositions", *Review of International Studies*, No. 17, 1991, pp. 109-125.

настаје тзв. »Европа са регионима« која с државама и другим политичким и економским институцијама постаје систем. Постоји могућност утицаја европских региона на доношење одлука у ЕУ, а самим тим и на обликовање процеса европских интеграција. Доношење одлука у ЕУ све више сублимира један сложен процес који у себе, осим држава и саме европске организације, укључује и разне друге формалне и неформалне чиниоце. Негативно је што имамо, с једне стране, регионе који све више траже начине да се умешају у обликовање наднационалних оквира, а с друге стране, значајан је висок степен несразмере између утицаја процеса европске интеграције на регионе и могућности региона да учествују у обликовању тог процеса.

Гиј Еро истиче да услед принципа супсидијарности, или принципа „егзактне адекватности“, сваки ниво располаже моћ да реши питања, која било због своје природе, или својих димензија, могу бити ефикасније и боље решена на том нивоу. Оцењујући да принцип супсидијарности представља основни облик одбране аутономије, замишљен на идеји да се федерација изграђује од основа, Гиј Еро га замењује појмом „егзактна адекватност“ који одговара процесу уније, тј. федерацији коју, по њему, треба оформити. Опште узев, овај принцип који гарантује одређену аутономију, као и одговорност држава чланица, или регија, надопуњује „принцип учешћа“.

Двадесет година после периода хладног рата који се у раду обрађује, »Европа региона« има два главна значења: једно везано за регионалне политике и друго везано за тендеције унитаризма. Програм у ЕУ »Европа региона« је између центристички структуриране ЕУ и федералног модела. У Европској унији се, наиме, настоји да се етатизам с националног нивоа делимично спусти на регионални ниво, а делимично подигне на ниво европске организације. Подстицаји Европи региона су најчешће постојали у наглашавању постојећих регионалних специфичности, а не у наметању униформног модела. Данас, поред отпора израженог управо у периоду до деведесетих година п.в. у ЕУ постоје бројни локални регионални пројекти који нису део јединственог модела него решења за неку одређену регионалну сарадњу. Оно што је значајно за некадашње тзв. источноевропске социјалистичке земље, Европска унија је након распада источног блока усвојила програм Еврорегиона (карпатски еврорегион, балкански еврорегион итд) ради омогућавања сарадње на бази економске размене, развоја инфраструктуре, пруга, путева и телекомуникација. Међутим, због низа тешкоћа – страх од манипулација, финансијских тешкоћа,

имиграције итд. – програм Еврорегиона није дао довољно задовољавајућих резултата.

Теорија функционализма и теорија неофункционализма

Функционализам

Насупрот теорији о међународном федерализму је, може се сматрати, теорија функционализма као теорија међународних интеграција јер, уместо стављања акцента на политику, као што су га стављале присталице „светског федерализма“, акценат се ставља на технику интеграције и институционализацију надајући се да ће се створити, на тај начин, хоризонтална повезаност између народа и држава, за разлику од повезивања првенствено структурама вертикалног типа као што је случај у федералним системима тако да се ниже институције власти субсумирају под више, односно више инстанце укључују ниже, а хоризонтално се уређују у оквиру федерације која је носилац суверенитета. Суштина функционалног интегрисања суверених држава је интеграција по секторима, тј. различитим областима заједничког деловања и заједничког интереса. При томе, процес функционалне интеграције се одвија постепено, а крајњи циљ је повезивање свих сектора заједничких активности у једну целину. У оквиру функционалистичког приступа, концепција међународних интеграција је наглашавала жељу за функционалним виђењем власти и пренебрегавањем њеног заснивања на територијалним основама, односно жељу за заједничким задовољавањем потреба на наднационалним основама проширивањем области међународне сарадње и осигурањем мира кроз превазилажење традиционалног суверенитета.

Функционалисти настоје да утврде значење међународног система, дефинишући га као скуп односа између одређеног броја функција који врши један број међународних актера. Међутим, функционализам је широко повезан са концептуализацијом глобалне политике засноване на све већем степену међузависности између актера чији се интереси и активности не подударају са државним органима. Постоји гледиште да функционализам није стриктно теорија, ни прецизан истраживачки поступак, већ, првенствено, низ разматрања практичне природе којима се тражи најадекватнији начин за превазилажење међународних подела и на тој основи превазилажење сукоба између држава.²¹⁰

Концепција функционалне теорије се јавља у XVIII веку, када се проширила доктрина о „природној хармонији интереса“ која је разматрала посебне интересе држава као саставног елемента светског друштва, налазећи да су у „хармоничној међузависности“. Као последица те доктрине, у чију се основу и уткала, произашла је тзв. теорија функционалног плурализма, као и идеја створена под утицајем формирања међународних организација – „транснационални савез интереса“.²¹¹ Ову функционалистичку теорију међународних организација развио је двадесетих година прошлог века енглески научник Џ. Селтер (J. Salter) („Allied Shipping Control“, 1921) који је покушао заснивање теорије „међувладиног узајамног прожимања“ на различитим нивоима која предвиђа јачање међународних веза међу специјализованим техничким владиним службама.²¹²

Развој теорије функционализма поспешило је бржи развој међународних организација које су половином XIX века настале на подручјима где је била евидентна потреба усклађивања ставова и интереса народа без обзира на државне границе. Светски поштански савез, Геодетски савез, затим организације за регулисање пловидбе рекама (Дунавом и Рајном) итд. су биле прве институције међународног заједничког деловања и након тога је започео значајан процес настанка низа нових међународних организација.

²¹⁰ Johan K. De Vree, *Political integration: The formation of theory and its problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972, pp. 37-46; Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 265-271.

²¹¹ *THE POLITICS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS*, New York, 1970, p. 16.

²¹² Videti, G.I. Morozov, *Meždunarodnye organizacii. Nekotarie voprosy teorii*, Mysl', Moskva, 1974, s. 68-89.

Претече теорије функционализма између два светска рата били су Паул Рајнш (Paul Reinsch), Леонард Вулф (Leonard Woolf), Питман Потер (Pitman Potter), Едгар Севени (Edgar Saveney), Џ.Д.Х. Коул (G.D.H. Cole) и др.²¹³ Сама теорија функционализма у међународним политичким интеграцијама обухвата теорију Деивида Митранија (Davida Mitranya) и теорије његових сарадника - теорије психолошко функционалне анализе Ф. Џекоба (Ph. Jacob), А. Алертона (A. Allerton) и др. После Д. Митранија, у теорији међународних односа је дошло до развоја функционалистичких теза које су довеле до развијања савремене функционалистичке теорије. Већи број аутора, Ернест Хас (Ernest Haas), Леон Линдберг (Leon Lindberg), Џејмс П. Сјуел (James P. Sewell) и већи број представника структурног функционализма, Селезник и др, су узимали у својим радовима за основу тезе Д. Митранија да би изградили теорију функционализма на примеру међународних односа, за разлику од аутора који су се бавили функционализмом у социолошким или антрополошким студијама као што су били Алфред Ределиф Браун (Alfred Raddeliffe-Brown), Р.Кинг Мертон (R.King Merton), Бронислав Малиновски (Bronislaw Malinowski) итд. Треба поменути и ауторе који су такође следили правац функционализма у политичким наукама као што су Инис Клод (Inis Claude), Јохан Галтунг (Johan Galtung) и др. Код свих ових аутора наилазимо на став о превише уском оквиру државе као такве, те да је она у немогућности да тачно разлучи и решава економске, социјалне и техничке проблеме. Закључују да треба да пређе у међународну организацију техничког карактера функционисања које сама држава не може да врши. На тај начин, у краћем или дужем временском периоду, достићиће се „потпуна држава“. Реч је о једној врсти „прикривеног“ федерализма јер се тај процес одвија јединственом политиком под руководством међународних технократа.²¹⁴

Код Деивида Митранија не постоји један истраживачки метод, већ серија посматрања практичног карактера; не постоје претензије да се открије сама природа међународних односа и не покушавајући да се они затворе у мрежу зависности, већ он тражи начин за ублажавање међународних подела. Природно, тражи га у функционалном методу који, по њему, није метод спекулативног сазнавања, ни емпиријско истраживање, већ је метод акције путем кога се може, ако се жели, доћи

²¹³ E. Haas, *Beyond the Nation-State*. Universsitz of Illionois Press, Urbana (III)/London, 1966, p. 8, 19; James Patrick Sewell, *Functionalisme and World politics – a studz based on United Nations programs financing economic development*, Princeton University Press, Princeton, 1966, p. 4.

²¹⁴ P.-F. Gonidec, *RELATIONS INTERNATIONALES*, Éditions Montchrestien, Paris, 1977, p. 71.

до практичних сазнања.²¹⁵ Овај метод обухвата један број ставова који, према Митранију, имају корене првенствено у антрополошкој и врло сличној физиолошкој визији друштвених односа већег броја мислилаца XVIII века (Лока, Русоа и др.)²¹⁶

Износећи своју „функционалну визију“, Митрани је пошао од става да је неопходно, на место система односа који су довели човечанство до светског сукоба, успоставити нови међународни систем, одбацујући федерализам као неодговарајући пут за остварење новог међународног поретка, неспособан да савлада снаге национализма и идеологије. Према Митранијевој идеји о развоју међународних односа, решења која би омогућила мирне промене нису превазилажење и разбијање државних граница, већ се конвергентни и кохезиони фактори виде у неполитичким везама које се успостављају путем функционалне сарадње, пре свега у економској и социјалној области. Стабилан светски мир се може на најбољи начин одржавати и унапређивати уколико се државе ангажују око функционалних потреба које су заједничке и, већ самим тим, оне ће излазити изван омеђених простора.²¹⁷

За Деивида Митранија и функционалисте, федерализам је узак и помоћу њега није могуће остварити нови међународни систем јер се уз помоћ федерализма не могу превладати снаге различитих национализма и идеологија. При стварању већих јединица не би се могла решавати питања јединственог деловања јер би међу федералним јединицама врло брзо дошло до такмичења и супарништва. То би требало превладати помоћу тзв. функционалне алтернативе. Питања саобраћаја, здравства, научне сарадње, културних активности и трговине су подручја на којима је Митрани видео могућности око којих се релативно лако могу окупити бројне државе и ангажовати у правцу заједничке сарадње. У сваком од подручја људске делатности, према Митранију, треба успоставити одговарајућу специјализовану међународну организацију и то, не регионалног већ, универзалног карактера, која би настојала окупити, на добровољној основи, што већи број држава чланица. Основни став функционализма је да се даје предност сарадњи над конфликтима у друштвеним односима и да људи могу да контролишу своје судбине кроз еволуитивне кораке који

²¹⁵ Jean Meynaud, *Introduction a la science politique*, Cahier de la Fondation nationale de sciences politiques 100, Colin, Paris, 1965, p. 16.

²¹⁶ Philippe Braillard, *Philosophie et relations internationales*, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Genève, 1974, p. 26

²¹⁷ Philippe Braillard, *Philosophie et relations internationales*, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Genève, 1974, p. 125.

ће водити ка уређеном свету. Концепт функционалне међународне интеграције која се односи на интеграцију техничких или неконтроверзних активности народа чини тај концепт део ширег концепта о међународним организацијама. За функционалисте, оно што је техничко и економско, истовремено је, и политичко²¹⁸

Реализација такве сарадње, првенствено, има за циљ остваривање одређених задатака у специјалним областима. Функционално јединство у остваривању, на пример, саобраћајних, здравствених, трговинских и других циљева поступно би водило, без постојања посебне политичке надвласти, ка савлађивању циљева у низу подручја, а резултати те сарадње би ојачали напоре за одржавање општег мира. Томе у прилог требало би да говори и жеља свих држава да унапреде свој положај и да путем сарадње прате токове светског развоја. Требало би ту сарадњу поставити изван политичких импликација и од ње би непосредну корист морале имати све државе. На тај начин ће стално расти њихова жеља за заједничким решавањем питања која немају политичка обележја, а саставни су део основног функционисања држава.

Временом, јачањем сарадње у низу области требало би да државе све више овлашћења преносе на координаторе и носиоце те сарадње – специјализоване међународне организације – чиме би се не само јачао светски мир, већ би се стварали и основи за боље међусобно разумевање и евентуалну реализацију виших облика међународне сарадње. Решавањем основних питања светског развоја - неразвијености, сиромаштва и неједнакости међу народима створило би се потпуно функционално међународно друштво у коме би се основне јединице формирале око функција, а не територија. У сложенем процесу функционалног деловања различитих агенција омогућило би се и специјално профилирање те идеје међу службеницима који би исто тако требало да постану лојалнији међународним функционалним телима, а мање својој националној држави. На крају, веће слагање међу експертима око функционалних проблема водило би и већем слагању међу политичарима, односно политикама држава чланица.²¹⁹

Основна теза у читавом Митранијевом делу је начело према коме форма следи функцију што дозвољава сву слободу практичних примена у организовању

²¹⁸ Видети, Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, Оп. цит., стр. 7-24.

²¹⁹ Paul R. Viotti, Mark U. Kauppi, *International Relations Theory*, (4th Edition), Allyn and Bacon, London, 2009, pp. 212-215.

неополитичког, односно функционалног карактера сарадње.²²⁰ Митрани иде корак напред предлажући да се ове организације групишу према „функционалном снопу“ и тако створе везе између различитих група институционалне сарадње у једној области деловања.²²¹ (Друштвене активности он дели на политичке и неполитичке, или техничке.)

Ставови да „облик прати функцију“, да „организација постоји да би задовољила функционалне потребе“ били су презентовани веома рано од стране Девида Митранија, а касније и од осталих теоретичара интеграционог функционализма. Митрани је пошао у својим анализама од поставке о важности економије и њезином примату над свим осталим аспектима људског деловања. У његовој теорији економска сарадња доводи до жељених, позитивних односа, много чешће него политичка сарадња, а односи међу државама могу се остварити једино кроз међународну организацију. Трансфер функције на међународну организацију води ка трансформацији националног у супранационални ентитет, што коначно води стварању политичке заједнице.²²²

Утемиљавачи интеграционог функционализма сматрају да политичке интеграције треба аутоматски да проистекну из економског уједињења. Имајући у виду да се кроз економско повезивање развија већа блискост ставова у сарадњи држава, оно треба да предходи политичкој интеграцији. Постепени пренос државних овлашћења на заједничке органе међународне организације, креће се у смеру њеног формирања у међународни ентитет, односно политичку заједницу парадржавног уређења.²²³

Према једном броју аутора Митрани нема претензије да осветли природу међународних односа, већ настоји да нађе најподеснији метод којим би се премостиле међународне поделе.²²⁴ По њему, то би био функционални метод, који

²²⁰ David Mitrany, *A WORKING PEACE SYSTEM. AN ARGUMENT FOR THE FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL ORGANIZATION*, National Peace Council, London, 1946, p. 18.

²²¹ Ibidem, p. 14.

²²² David Mitrany, “The Functional Approach to World Organization”, *International Affairs*, Vol. XXIV, July 1948.

²²³ Војин Димитријевић, Обрад Рачић, *Међународне организације*, Савремена администрација, Београд, 1988, стр. 325.

²²⁴ Philippe Braillard, *Philosophie et relations internationales*, Op.cit., p. 26.

пре свега, није метод спекулативног сазнања, нити емпиријско истраживање, већ метод акције или практичног сазнања.²²⁵

После Другог светског рата, савезништво, заједничка идеологија западног света и жеља да се одржи тесни савез с главним лидером, Сједињеним Америчким Државама које су, такође, подупрле западноевропска инеграциона кретања (о чему је било речи у претходном поглављу) помагали су релативно брзом развоју нижих облика заједничког деловања, па чак и преношењу једног дела функција на међународне институције.

Теорија функционализма примењена у међународним односима има негативне и позитивне одлике - тешко је претпоставити да би јачање сарадање око појединих функција могло уклонити све разлике које постоје међу државама, или да би развијање сарадње у неким областима аутоматски морало водити развијању опште сарадње на свим пољима. Посебно је питање меродавности покушаја да се теоријом функционализма изврши подела на тзв. функционална подручја (друштвено-економски развој) и на она, нефункционалног карактера (идеолошко-политичко подручје). У савременим међународним односима се не може више замислити одвајање политичке од економске сфере, тим пре што су политички проблеми апсолутно присутни у свим областима људског деловања. Исто тако, није сасвим извесна теза о стварању јединства међу експертима различитих држава и њиховој све већој оданости међународним организацијама које развијају сарадњу око појединих функција.

Несумњиво, функционистички приступ подразумева следеће:

Прво, утврђује одређене аналитичке категорије (као што су функција и потреба) путем којих политика може бити повезана са другим аспектима људског живота, као и са другим друштвеним процесима.

Друго, функционистичка анализа, преко категорија које користи, води ка много општијој студији политике.²²⁶

Закључујући, може се истаћи да је функционализам примамљивији, уколико мање задире у суверенитет држава. С теоријског гледишта, у функционистичкој

²²⁵ Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима. Теорије и истражубачки правци*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 265-271.

²²⁶ Johan K. De Vree, *Political integration: The formation of theory and its problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972, p. 37.

анализи се налазе исти недостаци као и у неким другим теоријама: непознавање закона тзв. јединственог феномена. Искуство показује да ако активност међународних организација фаворизује активност државе, за исто толико организација нема ефекат да аутоматски ослаби суверенитет државе. Супротно, техничка сарадња не дозвољава аутоматски прелазак на политичку сарадњу, чак и ако она олакшава прихватање те сарадње. Оно што се са сигурношћу може рећи је то да су међународне организације фактор трансформације међународног друштва.²²⁷

Особеност теорије функционализма, посебно теорије Девида Митранија је у томе што је потпуно запоставила политички аспект, као постојећи важан елемент међународног система. Несумњиви допринос ове теорије међународних односа је уочавање настајања посебних система међународних односа унутар којих настају својеврсне правилности по којима се развијају односи у оваквим системима. Успешно је указано на значај ових система за међународне односе, њихов утицај на политичке субјекте, као и на узајамно деловање актера и система. Међутим, недостаци су у томе што је у одређеном систему тешко издвојити процес који је, од свих појава, најзначајанији за међународне односе, наиме долази до „нагомилавања“ чињеница те је неопходна арбитража - утолико већа, уколико функционализам не продире у суштину односа.

Функционализам, односно неофункционализам је заснован првенствено на анализи економског развоја – веома поједностављено се посматра однос политичких и економских чинилаца, као сталан и бивалентан, не узимајући у обзир националне и, посебно у периоду биполаризма, идеолошке утицаје, спољнополитичко окружење итд. Без обзира колико биле значајне функције око којих се остварује нека сарадња, уколико остале друштвено политичке претпоставке не подстичу њен развој не може се очекивати њено јачање нити велико проширење, а посебно је тешко претпоставити да би те функције прекриле потпуно политичку сферу националног одлучивања.

Међутим, функционализам у домену изучавања интеграционих процеса представља реаговање на карактеристике савремених појава и настојање да се на практичном плану траже одговори - он пружа концептуални оквир за описивање, објашњавање и предвиђање даљег развоја међународне сарадње, посебно ако се интеграција не схвати само као процес стварања регионалних и ширих националних

²²⁷ P.-F. Gonidec, *RELATIONS INTERNATIONALES*, Éditions Montchrestien, Paris, 1977, p. 74.

целина, тј. политичких заједница, већ као процес међународног повезивања, с елементима наднационалног, условљеног економским и техничким развојем, који би истовремено поспешивао стабилизовање међународних односа и јачање мира и безбедности.

Ни функционалисти, ни неофункционалисти нису дали модел интеграције који би могао бити адекватно применљив на земље у развоју. Покушаји да се истим средствима истражују интеграционе целине у земљама у развоју показали су се неадекватним, па је теорија самим тим ограничена у свом просторном домену - лишена општих теоријских ставова. У овим земљама, без обзира што процес националне интеграције није потпуно довршен, а хтења иду далеко испред могућности деловања, ипак долази до интеграционих процеса. Самим тим, јасно је да функционализам не може бити схваћен искључиво на примеру земаља развијеног дела света и да у савременим међународним односима, када постоје интеграције у разним регионима, њега је неопходно га је вишестрано анализирати.

Интересовање²²⁸ за функционалну теорију и интеграцију уопште, било је подстакнуто успешним формирањем Европске заједнице за угљ и челик 1952. и Европске економске заједнице или Заједничког тржишта 1956. на основу Римских споразума из 1956. Било је јасно да Европска економска заједница пружа наду за евентуалну политичку интеграцију Западне Европе. Овакав приступ је утицао на политику Сједињених Америчких Држава после Другог светског рата према западноевропским интеграцијама - Маршалов план, НАТО, стварање многобројних међународних организација итд. Наиме, функционалистички аспект међународних интеграција је либералан, односно неолибералан што води касније до развијања теорије глобализације, али то обухвата период постбиполаризма и излази из оквира рада. Без сумње, значај функционалне теорије интеграције је у томе што су функционалне теорије интеграције у оквиру либералне и неолибералне теорије утицале на западне интеграционе процесе, па и на процес глобализације.

²²⁸ Paul R. Viotti, Mark U. Kauppi, *International Relations Theory*, (4th Edition), Allyn and Bacon, London, 2009, pp. 212-215.

Неофункционализам

Неофункционалисти су група теоретичара који су следили функционалистичке тезе Деивида Митранија, супротстављајући им се, подвргавајући их критици и даље их проширујући, Ернест Хас (Ernst Haas), Леон Линдберг (Leon Lindberg), Џозеф Нај (Joseph Nye), Џејмс Сјуел (James Sewell), Лоренс Шајнеман (Lawrence Scheinman), Филип Шмитер (Philippe Schmitter), Роберт Кохејн (Robert Keohane) и др. Оно што их битно разликује од функционалиста су њихова настојања да тезе функционализма подвргну емпиријској провери на примерима међународних организација, односно институција за регионалну и ширу, међународну сарадњу. За разлику од функционалиста који придају првенствени значај лабавије повезаним заједницама (сам Митрани се супротстављао сваком јасном плану који предвиђа усклађивање различитих функција), неофункционалисти стављају тежиште, првенствено, на наднационалне институције.²²⁹ Затим, оно што их разликује од функционалиста је и различита разрада и провера теза о интеграцији – по њима, нереално је веровање да ће се од неполитичких организација развити међународне интеграције.²³⁰

Педесетих година прошлог века *Ернест Хас* (Ernst Haas) је модификовао верзију функционализма.²³¹ Анализирајући рад Европске заједнице за угаљ и челик

²²⁹ J.P. Sewell је изучавао Међународну банку за реконструкцију и развој (*Functionalism and World Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1960); Leon Lindberg се бавио феноменом регионалне интеграције у случају ССЕ (*The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford, 1963); Bruce M. Russett (*International Regions and the International System*, Raud Mac Nally, Chicago, 1967.)

²³⁰ Видети, Е.В. Хаас, *Beyond the Nation-state. Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford, 1968, p. 505; Leon Lindberg, S.A. Schengold; *Europe's World Be Polity*, Prentice-Hall, IMC., Englewood Cliffs, New Jersey, 1970, p. 314.

²³¹ Е.В. Хаас, "Regional Integration and National Policy", *International Conciliation*, No. 513, May 1957, pp. 381-442; Е.В. Хаас, "The Study of Regional Integration", *International Organization*, Vol.XXIV, No. 4, Autumn 1970, pp. 607-623; Е.В. Хаас, Е.Т. Роуе, "Regional Organizations in the United Nations",

дошао је до закључка да економске одлуке и интереси постепено постају значајнији од политичких. Хасово одређивање политике и њених функција – економског просперитета, образовања, спољне политике, одбране уставног система - је јединствено и нема неких елемената који би раздвајали поједине сфере акције. У том процесу, за задовољавање својих интереса поједине групе за притисак почињу деловати преко властитих националних граница у настојању да утичу на стварање нове политике која није више искључиви национални монопол државе.

По Хасу, постепена политизација учесника интеграције се јавља као пресудна за саму интеграцију. Прихватајући да разматрају спектар средстава која помажу остваривању тих циљева, учесници интеграције се политизују. У свом истраживању Хас је ставио акценат на функционалистичке методе интеграције схваћене као процес у којем су политички актери у различитим националним условима мотивисани на померање лојалности и политичке активности у правцу новог центра, а институције тог центра владају или захтевају јурисдикцију над националним државама које су предходно постојале. У свом раду „Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization“²³² он разматра интеграцију искључиво као процес који повезује дати међународни систем са једва различитим будућим системом. Оно што је „функционално“ је погодно за процес интеграције, према Хасу. Значење појма „функционално“ се не односи на намере чланова међународних организација или за специфичне циљеве везане за међународне организације, већ се односи на последице акције.²³³

Затим, неофункционалисти највише пажње посвећују условима при успону или паду организације, а не подацима о степену њене активности.²³⁴ Хас је при проучавању интеграције у Западној Европи, обратио већу пажњу на саме процесе који воде ка интеграцији, како би утврдио могућност настанка међународног система

International Studies Quarterly, Vol. 17, No.1, March 1973; E.B. Haas, “Turbulent field and the theory of regional integration”, *International Organization*, Vol. 30, No.2, Spring 1976; E.B. Haas, “The Challenge of Regionalism”, *International Organization*, Vol.XII, No.4, Autumn 1958; E.B. Haas, “International Integration: The European and the Universal Process”, *International Organization*, Vol.XV, No.3, Summer 1961; E.B. Haas, *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford, 1968, p.505.

²³² Ernst B. Haas, *Beyond the Nation-state. Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford, 1968, p. 505.

²³³ *The Politics of International Organizations*, Ed. Robert W. Cox, Praeger Publishers, New York, Washington, 1970, p. 23.

²³⁴ Ernst Haas, *The Uniting of Europe: Economic, Social and Political Forces, 1950-1957*, Stanford University Press, Stanford, 1958.

који би се могао контролисати.²³⁵ Зато је за њега важнија оцена правца кретања процеса него оцена функционалне улоге интеграције која већ постоји у неком облику. То значи да се у први план ставља деловање у самом процесу интеграције, а онда се разматрају постигнути резултати. Пратећи развој интеграционих процеса након Другог светског рата Хас је изменио Митранијеву тезу о универзалним вредностима функционализма, односно о могућностима решавања појединих проблема на светском плану.²³⁶ Зато, он сматра важним изучавање интеграције у регионалним, а не у глобалним размерама. Исто тако, Хас разматра заједништво интереса што може водити предузимању одређених корака који касније воде интеграцији.

Такође, Хас је изменио једноставно функционалистичко схватање улоге неполитичке, тј. економско социјалне сфере интеграције, настојећи да успостави равнотежу између политичке и економске сфере у процесу интеграције. Неофункционалисти, уопште, коригују Митранија у односу на његов економско-социјални аутоматизам и запостављање политичког фактора интеграције.²³⁷

За разлику од Митранија, Хас не заступа мишљење да техничка сарадња превазилази, или мимоилази политичку сарадњу, већ сматра да захтеви за механичким функционализмом воде ка новим феноменима политичке акције. Наиме, за интеграцију је битна „постепена политизација“ циљева учесника, који су у почетку сматрани „техничким“ или „неконтроверзним“. Разматра се питање аутоматизма повлачења једно за другим економске интеграције и политичког уједињења. Интеграција може бити замишљена, према Хасу, као „постепена политизација“ наручена од аутора циљева који су иницијативни и та интеграција се сматра као „техничка“ или „неконтроверзна“. То конституише један од елемената интеграције – интервентну варијаблу између политичке и економске уније – упоредо са развојем нових очекивања и лојалности група учесника укључених у интеграционе организме у земљама чланицама. Хас и Шмитер дефинишу успешну

²³⁵ У „Уједињењу Европе: политичке, социјалне и економске силе 1950-1957.г.“ Хас је изложио своју основну концепцију „неофункционалне интеграције“.

²³⁶ Видети, *Razvivajuščiesja strany v sovremenyh meždunarodnyh ekonomičeskih otnošenijah*, Redak. I.O. Farizova, Institut stran Azii i Afriki, Moskva, 1986.

²³⁷ Ernst Haas, *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*, Op. cit., pp. 23-25.

политичку унију као регионални ентитет на основу чега учесници остављају „означени део њихове лојалности“.²³⁸

Неофункционалистичка и функционалистичка критика других теорија међународног система се састоји у оспоравању вредности пропозиција карактеристичних за тзв. реалистичну школу мишљења. Верује се да ће се, доводећи у питање те претпоставке, доћи до сасвим другачије концепције светског поретка. Пошто се Хасова критика односи на посебна гледишта која се према реалистима сматрају јединственим, он им прилази као низу посебних предлога, односно пропозиција и његово „рафинирање“ функционализма полази од четири претпоставке:

1. да функционализам раздваја моћ од добробити;
2. да се, према функционалистима, током времена различите владине акције усмерене у правцу моћи, усмеравају у правцу акције ка добробити;
3. да се прихватање оријентације ка добробити најбрже остварује препуштањем рада на међународној интеграцији стручњацима или добровољним групама и
4. најзад, политичка лојалност је резултат задовољства људи вршењем основних функција и функционалисти настоје да успоставе реалнију везу између политичке и економско-социјалне сфере на плану интеграције.²³⁹

Концепција Хаса почива на централној основи коју Митрани назива „рвачање“ а коју је сам Хас назначио као „преливање“ или „распростирање“. Хас разматра „преливање“ као „распростирућу логику секторне интеграције“. На примеру Европске заједнице за угљ и челик (ЕОУС) он показује ту „распростирућу“ логику која се преноси путем „преливања“ из једног сектора у други. На основу концепције „преливања“ посматра развој међународних организација - посебно издваја наднационалне установе. Постепено, економске одлуке постају супериорне у односу на кључне политичке изборе и, у крајњем исходу, доводе до нових наднационалних власти, односно установа, без обзира на жеље индивидуалних учесника. (У том контексту Хас види и еволуциони процес европске интеграције.) Међутим, он наглашава да притом нема економског детерминизма и да економска

²³⁸ Roger D. Hansen, „Regional Integration. Reflections on a Decad of Theoretical Efforts“, *World Politics*, Vol. XXI, January 1969, No. 2, pp. 243-247.

²³⁹ E.V. Haas, *Beyond the Nation-State*, Op.cit. pp.19-22.

интеграција не води аутоматски политчкој унији (финални елемент у Хас-Шмитеровом моделу је означен као концепт „функционалног еквивалента“).

Наиме, за остваривање процеса „преливања“ интеграције у сферу политике неопходно је постојање низа услова које су Хас и Шмитер формулисали 1964. године у виду три групе променљивих чинилаца: 1. група чинилаца који делују до формирања економског савеза (степен употребљивости учесника по величини и снази; ниво размене међу њима; плуралистички карактер структуре држава учесника итд.); 2. група чинилаца који делују у периоду стварања економског савеза (степен подударности специјалних циљева учесника, постојање институционалне форме интеграције и сл.) и 3. група променљивих чинилаца који делују и након неког времена на путу ка формирању политичке интеграције (начин доношења одлука; примена нивоа размене; способност учесника процеса да се прилагоди спровођењу интеграционе политике и сл.). Уколико групе променљивих имају већу важност, веће су могућности да се економски савез „прелије“ у политичку интеграцију, сматрају Хас и Шмитер.

Искуство западноевропске интеграције шездесетих година прошлог века је подстакло Хаса да у извесној мери измени своју концепцију „преливања“ – дошао је до закључка да су интереси засновани на прагматичним разлозима (очекивању економске користи) споредни ако нису поткрепљени дубоким идеолошким и филозофским обавезама. Хас је *de facto* суштински ограничио и ослабио социјално-економску детерминисаност својих поставки интеграције до којих је дошао у ранијим радовима.

Развитак Европске економске заједнице (ЕЕЗ), данас Европске уније (ЕУ), дао је Хасу подстрек за измену логике функционалне интеграције. Његова нова концепција још више настоји представити интеграцију као процес у којем он одређује цео прелазни период од момента образовања економског удружења до његовог преобраћања у политички савез. Он разматра у том правцу све периоде, постепену политизацију, премештање интереса и стремљења, као и оспособљавање делујућих лица. Хас подвлачи да је економска интеграција крхки процес и да је могуће да се у одређеном моменту преокрене у дезинтеграцију.²⁴⁰

²⁴⁰ Roger D. Hansen, “Regional Integration. Reflections on a Decad of Theoretcal Efforts”, *World Politics*, Vol. XXI, January 1969, No. 2, pp. 241-271.

Неофункционалистичка школа истиче свој феноменолошки карактер и настоји да избегне нормативистичке тврдње или, системска уопштавања. Међу неофункционалистима не постоји сагласност о оцени стадија процеса које посматрају као достигнуту интеграцију, а ни о оцени уопштениости самог процеса интеграције. Неофункционализам је преко анализе процеса одлучивања и, истовремено, преко разноврсности функција истакао учеснике ових процеса, као и њихову лојалност.

Интересантно је да је, према Хасу, снага теорије комуникације у општем и системском карактеру, док је снага неофункционализма у његовој непосредној блискости и везаности за учеснике процеса.²⁴¹ У својим анализама Европске економске заједнице и процеса који се у њој одвијају Хас није одвајао политику од економије.

Један од узрока ограничености неофункционалистичке теорије по мишљењу самог Хаса је у томе што се она ослања само на искуства плуралистичке-индустријске привреде у другој половини XX века. Неофункционалистички модел интеграције саздан је на основу искуства земаља Западне Европе и зато његова примена на земље тзв. трећег света није дала добре резултате. Хас се пре свега бавио Западном Европом, али је покушавао да то искуство примени приликом анализе интеграционих кретања у земаљама у развоју (арапски свет, Латинска Америка, Источна Африка ...) и показало се да се државе са специфичним социјално-економским, па и историјско-културним условима суочавају са другим тешкоћама и да једноставна примена функционалне, односно неофункционалне теорије интеграционих облика на основу европског искуства у тим деловима света није једноставна.²⁴² Модели европских интеграција се не могу брзо трансформисати у контексту других регионалних услова. Могуће су генерализације за арапски и латиноамерички свет, али то није довољно за чврсту теоретску потврду.

У недовољно развијеним подручјима интеграциони фактори су друкчији и не тако снажно изражени као у Западној Европи у годинама након Другог светског рата. Хас разматра три области, односно групе земаља где се развијају интеграциони процеси: европске чланице тадашњег совјетског блока, арапски свет и земље западне

²⁴¹ John J. Weltman, *Ernst Haas, Integrative Systems*, in: *Systems Theory in International Relations*, Lexington Books, Lexington, 1973, pp. 35-48.

²⁴² Видети, Ernst B. Haas, „International Integration: The European and the Universal Process”, *International Organization*, , Vol. XV, No. 3, Summer 1961, pp. 367-392.

хемисфере. Сваки од ових процеса више унифицира карактеристике средине у одређеним аспектима, него што је случај за ове карактеристике у Западној Европи. Арапски и латиноамерички свет су, уважавајући језичке референце, релативно хомогени, али истина је да оне суделују мање уједињавајуће од економске неразвијености и зависности од монокултурних привреда. По мишљењу Хаса, требало би установити функционалне еквиваленте за европске особености, као што су националне бирократије, прагматичне интересне групе, парламентарне владе и наднационалне технократије.²⁴³

Други узрок ограничености неофункционалистичке теорије, по мишљењу Хаса је неодређеност коначног састава интегрисаног удружења. Неофункционалисти различито одређују тај стадиј процеса који је могућ као достигнут ниво интеграције. Они се разилазе и у оцени успешности тог процеса. Према Хасу, теорија неофункционализма објашњава, оцењује и предвиђа појединачне, специфичне процесе и тенденције и различите аспекте интеграције. Остаје нејасно колико сви ти елементи заједно доводе до стварања интегрисаног друштва.²⁴⁴ Хас истражује како могу бити измењене државе чланице у једном систему као што је, на пример, међународна организација.

Замерка која се може дати изучавањима Хаса је да функционализам, односно неофункционализам не може бити схваћен искључиво на примеру Западне Европе и да данас када постоји неколико, више или мање интеграционих целина у западном свету, на истоку или у мање развијеним земљама, нема могућности за јединствено посматрање свих њих заједно. Свака интеграциона целина, настала у специфичним условима, је резултат деловања различитих снага и део је различитих политичких и економских фактора, те их се једино и тако може анализирати. Различити су и њихови циљеви.

Неофункционалистички приступ Ернеста Хаса је имао низ следбеника који су прихватили могућност еластичнијег праћења интеграционог процеса у Западној Европи. Најпре треба поменути *Леона Линдберга* (Leon Lindberg) и *Џозефа Наја* (Joseph Nye). Млађи следбеници неофункционализма су настојали, уз критичке ставове, да прилагоде Хасове идеје развоју европске интеграције, усавршавајући

²⁴³ E.B. Haas, „International Integration: The European and the Universal Process“, *International Organization*, Vol. XV, No. 3, Summer 1961, pp. 367-392.

²⁴⁴ E.B. Haas, „International Integration: The European and the Universal Process“, *International Organization*, Vol. XV, No. 3, Summer 1961, pp. 367-392.

његове прилазе. Према Линдбергу, једна од најозбиљнијих мана у теоријама Хаса и Наја је то што нису успели постићи концептуалну јасноћу свог виђења независних варијабли, а то је наводно објекат анализе.²⁴⁵ Линдберг је делимично, на основу Хасове методологије, покушао да разради проблеме механизма доношења одлука. Разматрао је политичку интеграцију као развој система и нових процеса, који омогућавају доношење одлука на друкчији начин од националних влада. Ставови Линдберга се разликују од Хасових ставова по томе што Линдберг сматра да је остварење процедуре колективног доношења одлука на нивоу политичке интеграције могуће до момента до ког се слаже „политичко друштво“ о његовом крајњем виду.²⁴⁶

Леон Линдберг²⁴⁷ је разрадио неофункционалистичку теорију у области доношења одлука, односно ослањајући се на идеју *Карла Фридриха* (Carl Friedrich) о прелажењу интеграције из подручја економије у сферу политике и ставља тежиште на политичке аспекте интеграције.²⁴⁸ Сматра да политичка интеграција зависи првенствено од тога у којој је мери право одлучивања, у појединим областима, пренето са националног на наднационални ниво.

Имајући у виду да *политичку интеграцију* неки аутори дефинишу као *услов*, а неки као *процес*, Линдберга су његова истраживања навела да прихвати опрезнију концепцију политичке интеграције која је ограничена на развој процеса за долазак до колективних одлука другачијим вредностима од аутономних акција националних влада. Политичка интеграција може бити дефинисана као процес, али без референци за крајњи ниво тог процеса. У одређеним условима политичка интеграција је (1) процес којим нације одустају од жеље и способности да спроводе спољну и кључну унутрашњу политику независно једне од других, тражећи уместо тога да начине заједничке одлуке, или да делегирају процес доношења одлука у новим централним органима, као и (2) процес којим су политички учесници у неколико посебних

²⁴⁵ Leon Lindberg, „Political Integration as a Multidimensional Phenomen Requiring Multivariate Measurement”, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970.

²⁴⁶ *Sovremennie buržuaznie teorii međunarodnih otnošenij*, V.I. Gantman, otv.red., Nauka, Moskva, 1976, s. 283.

²⁴⁷ Leon N. Lindberg, Stuart A. Scheingold, *Europe's Woold-Be Polity. Patterns of Change in the European Community*, Prentice-Hall, IMC., Englewood Cliffs, New Jersey, 1970, p. 314; L. Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford, 1963, pp. 3-13; L. Lindberg, „Political Integration as a Multidimensional Phenomen Requiring Multivariate Measurement”, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970.

²⁴⁸ Видети, Carl J. Friedrich, *Europe: An Emergent Nation?*, Harper and Row, Publishers, New York, 1969, p. 269.

оквира наговорени да преусмере своја очекивања и политичке активности ка новом центру. Први део дефиниције се може односити на два начина одлучивања који су уско повезани, а други, постојање делегирања у доношењу одлука је основни предуслов за напредовање у расподели доношења одлука.

Процес расподеле и делегирања доношења одлука, без сумње, утиче на структуру владе у свакој држави чланици, стварајући нов унутрашњи проблем координације и политичке управе, посебно, између министарства иностраних послова и специјализованих министарстава као што су, на пример, за економска питања, агрикултуру, рад итд. Други део дефиниције се односи на узор понашања политичких учесника у свакој од држава чланица.

Наиме, надовезујући се на Хасова истраживања (у Западној Европи), Линдберг сугерише да процес политичке интеграције изискује праћење следећих услова: (1) да централне институције имају највише развијену централну политику; (2) да дужности одређене за ове институције морају бити довољно важне и довољно специфичне за активирање социјално економских процеса за које конвенционалне међународне организације немају приступ; (3) да ови задаци морају знатно напредовати и (4) да земље чланице морају сагледавати заједничке интересе.²⁴⁹

Леон Линдберг је предложио модел од пет компоненти; разрадио концепцију ресурса и начин на који се свака компонента може разрађивати, а то су: (1) ранији споразуми о којима се може колективно одлучивати (постојећи ниво), (2) правила процедуре доношења одлука, (3) наднационалне структуре: а) раст наднационалне структуре, б) ресурси наднационалне структуре, ц) национално-наднационалне трансакције, (4) финансијски ресурси, (5) ресурси подршке: а) очекивање будуће добити, б) веровање у законитост, ц) веровање у заједнички интерес, д) осећај обостране политичке идентификације.²⁵⁰

Према овом моделу „политичке интеграције“, као крајњи циљ организације се дефинише креирање процеса колективног доношења одлука, који временом није ограничен, а остварује се у политичким институцијама на које државе чланице преносе своја овлашћења доношења одлука, или унутар којих државе чланице, заједнички одлучују путем преговора.

²⁴⁹ L. Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Op. cit., pp. 3-9.

²⁵⁰ Leon N. Lindberg, *Political Integration as a Multidimensional Phenomenon on Requiring Multivariate Measurement*, Op.cit., p. 683.

Леон Линдберг од седамдесетих година п.в. своје студије о интеграцији, односно анализе онога што он назива „вишеструка својства колективног система одлучивања“, заснива на теорији система и теорији одлучивања. Овај теоретичар неофункционализма поставља програм којим означава варијабилна својства која указују на степен до којег је једна група држава ангажована у колективном одлучивању. Она су: 1. функционални обим колективног одлучивања; или простор који обухвата већи или мањи број одговарајућих области; 2. стадијум одлучивања у којем је укључен колективни процес – рачунајући избор опција и њихову примену; 3. значај колективног одлучивања у одређивању јавних алокација за кључна или маргинална питања; 4. обим у којем су захтеви упућени на колективно одлучивање; 5. степен у којем колективни одлучиоци имају доступна средства, адекватна њиховим потребама; 6. континуитет и снага вођства на нивоу колектива; 7. мера у којој модалитети погађања датог степена служе за задовољење појединачних интереса држава, у којима служе унапређењу интереса заједнице; 8. дејство колективних одлука на понашање појединаца – мањих или већих група; 9. степен у којем колективне одлуке наилазе на прихватање, незаинтересованост или одбијање и 10. ефекти значајних или маргиналних колективних одлука на конституивне системе и њихове актере.²⁵¹

Линдберг тврди да што је веће рангирање ових својстава, виши је ниво политичке интеграције и, супротно томе, ако се већина рангираних својстава смањује, онда се може уочити процес дезинтеграције²⁵²

Теоријски приступ интеграцији *Џозеф Нај*²⁵³ разлаже на три компоненте – економску, социјалну и политичку јер на тај начин функционализам и неофункционализам би се показали подеснијим да у потпуности одговоре сложености међународних односа.²⁵⁴ При томе, истиче дисконтинуитет између

²⁵¹ Leon N. Lindberg, “Political Integration as a Multidimensional Phenomenon Requiring Multivariate Measurement”, in: *Regional Integration. Theory and Research*, Eds. Leon N. Lindberg and Stuart A. Scheingold, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971, pp. 45-127.

²⁵² J.E. Doughertz, R.L.Jr. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations*, Op.cit., pp.443-445.

²⁵³ J. Nye, *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*. Little Brown, Boston 1971; J. Nye, *Pan-Africanism and East-African Integration*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1965; J. Nye, „Comparative Regional Integration: Concept and Measurement“, *International Organization*, Vol. XXII, No.4, Autumn 1968; J. Nye, „Comparing Common Markets: A Revised Neo-Funkcionalist Model“, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970.

²⁵⁴ Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима. Теорија и истраживачки правци*, Оп. цит., с. 268-271.

економске и политичке интеграције и за сваку компоненту одређује одговарајуће показатеље којима би се могла мерити остварена интеграција. На тај начин, би било могуће посматрати и ситуације у којима је интеграција у једној области, праћена дезинтеграцијом у другој. (Примењујући концепт трансакције Џозеф Нај се приближава Карлу Дојчу.)

Радове Митранија, Хаса и других теоретичара функционализма, односно неофункционализма неки аутори анализирају и *de facto* покушавају да рафинирају њихов неофункционалистички приступ интеграцији. Нај развија неофункционалистички модел базиран на »процесним механизмима« као теоретским оквирима основаних на неофункционалистичком приступу који у целости, за разлику од Хасовог и Митранијевог, није еуроцентричан. Стога, Нај заснива свој приступ на анализи услова интеграције и модификује појмове „аутоматска политизација“ и „преливање“. Наиме, теоријски модел Џозефа Наја се заснива на два концепта, концепт „процесног механизма“ и „интеграционог потенцијала“.

Нај сугерише да у оквиру неофункционалистичког приступа постоји седам „процесних механизма« око којих је он кориговао и преформулисао функционалистичку теорију: 1. *Повезаност задатака или концепт преливања* - Нај претпоставља да дебаланс стваран од независних функционалних или битних веза задатака, може бити снага притиска политичких актера за редефинисање њихових заједничких задатака. Међутим, такво редефинисање није неопходно уводити за извесно »побољшавање заједничких циљева«. Искуство може, такође, производити преливање. 2. *Растуће трансакције* - Уколико постоји повећање трансакција укључујући трговину, проток капитала, комуникације, проток људи и идеја итд. политички актери су у оквиру регионалне интеграције суочени са већим захтевима на плану заједничких институција. 3. *Свесна повезивања или „образовање савеза“* - Нај се концентрише на преливање, или што он означава „истакнуто преливање“ у ком су приспели проблеми заједно повезани у „пакету“. 4. *Социјализација елита* - Образовање елита које имају активно учешће у интеграционом процесу. 5. *Регионална груписања* - Формалне и неформалне невладине групе или транснационалне асоцијације стимулишу регионалне интеграције. 6. *Осећај идеолошког идентитета* - Осећај идентитета претставља утицајну снагу у подршци регионалном интегрисању; јачањем осећања идентитета сузбијају се опозициона стремљења и оспоравање интеграционих планова. 7. *Укључивање спољних актера у*

процес интеграције - Истиче се важност способности међународних организација, на нивоу влада и невладиних организација, као катализатора у процесима регионалне и шире интеграције.²⁵⁵

Окосницу Најовог теоријског модела представља „интеграциони потенцијал“, тј. интеграциони услови стимулирани „процесним механизмом“.²⁵⁶ Нај наводи четири услова који утичу и на природу интеграције и на развој интеграционог процеса: 1. симетрију или економску једнакост јединица (посебно је важна као компатибилни олакшавајући фактор за регионалну интеграцију); 2. комплементарност вредности елита унутар интеграционих ентитета (уколико је ниво комплементарности већи, вероватнији су изгледи одрживог *импетуса* ка регионалном интегрисању); 3. постојање плурализма (што је већи плурализам у свим државама чланицама, већа је њихова спремност за интеграцију) и 4. способност држава чланица да се прилагоде и да одговоре захтевима интеграције.

Неофункционалистички теоријски оквир Џозефа Наја је омогућавао поређење интеграционих процеса у развијеним и мање развијеним деловима света. Нај је настојао да пружи теоријске поставке које су битне за разумевање граница и могућности ове теоријске гране како у објашњавању интеграције, тако и у развијању стратегије за унапређење интеграционог процеса, посебно, колико функционално специфичне економске организације имају способност за даље развијање.²⁵⁷

Анализирајући покушаје „политичке унификације“ (стварања истих институција) са теоријских позиција, *Амитаи Етциони* (Amitai Etzioni) ствара социолошку концепцију међународних односа – хибридује комуникационе концепције Карла Дојча и функционалистичку, односно неофункционалистичку теорију Ернеста Хаса.²⁵⁸ (Унификација је процес у којем се повећава интегрисаност система, а сам процес тежи да прати повећавање деловања система у смислу, скоро, јединствене контроле.) Овај научник који је истраживао примере политичког

²⁵⁵ James E. Dougherty, Robert L. Pfalzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations*, Harper and Row, New York, 1981, pp. 439-445.

²⁵⁶ Ibidem, p. 441.

²⁵⁷ Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима. Теорије и истраживачки правци*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 268-271.

²⁵⁸ Amitai Etzioni: *Political Unification. A Comparative Study of Leaders and Forces*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York 1965, p. 346; Amitai Etzioni, “The Epigenesis of Political Communities at the International Level”, in: James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press, New York, 1969, pp. 346-356.

интегрисања у другој половини XX века (Уједињену Арапску Републику, 1958–1961; Западноиндијску Федерацију, 1958–1962; Нордијску сарадњу, 1953–1964 и Европску економску заједницу, 1958–1964)²⁵⁹ – за разлику од аутора који су анализирали примере из даље прошлости – користи израз „унификација“ којим означава процес интеграције и простор интеграције, као и интеграцију – стање. Слично Карлу Дојчу, односно Норберту Винеру, Етциони наглашава улогу комуникације у настајању интеграционих целина. При томе закључује да земље заостале у друштвеном и економском развоју имају мање изгледа да успеју у покушајима унификације у поређењу са индустријски развијеним земљама. Разлог овоме он налази у неписмености народа тих земаља, њиховом скученом погледу на свет и недостатку организационих и политичких способности неопходних за савладавање проблема регионалног уједињавања.

Амитаи Етциони полази од тога да настале интеграције нису увек надржавне јер у стварности многе чланице интеграције нису, до тренутка интегрисања, биле државе. Зато наглашава интересовање за заједнице политичких актера који су пре интеграције имали незнатне, или никакве везе. Етциони посматра насталу реалност као политичку заједницу, а и сам процес унификације као процес уједињавања. Термин савез, с његове тачке гледишта, се односи на реалности које се развијају у правцу политичке заједнице, али нису достигле тако висок ниво интегрисаности. Тај процес Етциони изучава с позиција социолошке теорије промена. Према овом теоретичару у оквиру „политичког удруживања“ постоје три типа интеграције: а) постоји контрола над употребом средстава насиља, б) постоји центар одлучивања и ц) само удружење је доминантан фокус идентификације за велику већину пунолетних грађана.

Етциони је највеће интересовање показао за динамику унификационог процеса, односно за еволуцију процеса политичке унификације, од њене почетне тачке до врхунца процеса, да би се показало под каквим условима се врши унификација и какви су фактори определили њено развијање. На томе он покушава да начини свој модел интеграције издвајајући три стадијума уједињења: 1) стање пре уједињења, 2) сам процес уједињења и 3) крајње стање. По Етциониу, за стварање интеграције је неопходна узајамна зависност актера. У првом стадијуму процес се постепено шири на нивоу интеграционих јединица. Несумњиво, културна хомогеност,

²⁵⁹ Amitai Etzioni, *Political Unification. A Comparative Study of Leaders and Forces*, Op. cit., pp. 97-284.

економска повезаност и географска близина могу знатно утицати на процес унификације у овом стадијуму. Други стадијум карактерише интеграциона сила која је створена од стране елита унутар система. Интеграциона сила укључује принудну силу – војску, полицију затим, утилитарну силу, економски фактор, техничке и административне способности и сл. Трећи стадијум је процес којим се успоставља контрола над јединицама интеграције од стране унутрашње елите и он га назива „интернализација“.²⁶⁰

Етциони настоји да посматра савремени свет као субглобални систем који се разликује од предходних међународних поредака, посебно колонијалних империја. Он је разматрао унификацију на глобалном плану као процес у току кога се формирају три стадијума субдружења које се састоји од хетерогених „унификационих“ јединица. Радови Амитаи Етциони су оставили, несумњиво, значајан траг у општој теорији интеграције у западној научној литератури међутим, социолошки прилаз није довео до већег утицаја на изучавање реалних друштвено економских и политичких односа који леже у основи процеса интеграције. Његова теорија унификације садржи апстрактно-априорни прилаз, донекле одвојен од стварности.

Дело Амитаи Етциони о регионалној интеграцији је истакло важност спољних елита у процесу интеграције, што је неопходно за разматрање интеграционог региона, не само за означавање његовог међународног окружења, већ и као система на кога утичу спољне силе.²⁶¹ Такође је важан његов став о националној држави јер визија замене националне државе са регионалним владама и, ултимативно, са светском владом, је „нормативно дубиозно“ и опасно јер појмови национализма и националних држава не морају бити компатибилни.²⁶²

Неофункционализам одликује ненормативизам – покушава да објасни процес регионалних интеграција емпиријским чињеницама. Интеграција се сагледава као неизбежни процес. Он је супротан интергавернализму, алтернативној теорији политичке интеграције која је важећа у већини међународних организација где је моћ у „рукама чланица“. Такође, то је теорија о европским интеграцијама која

²⁶⁰ Amitai Etzioni, *Political Unification. A Comparative Study of Leaders and Forces*, Op. cit., pp. 37-40.

²⁶¹ Johan K. De Vree, *Political integration: The formation of theory and its problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972, pp. 229-245.

²⁶² Amitai Etzioni, “Ending Nacionalism, not the Nation State”, *Internationale Politik und Gesellschaft, Internacional Politics and Society*, No. 2, 2001, pp. 144-153.

одбацује неофункционализам. Теорија постављена од стране Стенлија Хофмана (Stanley Hoffman) и Андереја Моравског (Andrew Moravcski) истиче владину контролу степена и брзине одвијања европске интеграције.

Неофункционалистичка теорија се заснива на три основна елемента процеса интеграције: прво, тзв. позитивно преливање – наиме то је концепт интегрисаности држава у економском сектору који ствара подршку у даљем интегрисању у другим секторима. Друго, механизам „трансфера послушности“ – неофункционализам истиче да процес интеграције који окупи интересне групе и асоцијације унутар плуралистичког друштва састављеног од националних институција према супранационалној/европској интеграцији. Треће, технократски аутоматизам – начин који ће јачати интегрисаност унутар супранационалне институције те ће на тај начин интеграциони процеси сами преузети вођство у помагању даље интеграције која ће постати моћнија од националних држава.

Разматрајући неофункционалистичку теорију, могуће је закључити да неофункционалисти, односно Хас запостављају друштвени и економски систем и њихове последице на односе међу државама и не уносе у анализу односе и збивања на међународној сцени. Међутим, теоретичари федерализма су у неофункционализму нашли нове идеје и прилазе за утврђивање својих ставова и о томе најбоље говоре концепције Карла Фридриха²⁶³ које су пример зближавања „федерализма“ и „неофункционализма“ уколико се прихвате идеје „преливања“ интеграције у области економије и политике.

Теоретичари некадашњег источноевропског социјалистичког света су истицали да су подједнако, и концепција Хаса и његових следбеника засноване на резултатима идеолошких, политичких и методолошких позиција западне интеграције.²⁶⁴ Према њиховом ставу, аутори функционалистичке и неофункционалистичке теорије занемарују историјске и друштвене особености ових процеса и не продиру дубље у суштину међународних односа, као у специфичну врсту друштвених односа. Неофункционализам и функционализам су засновани првенствено на анализи економског развоја и посматрају однос политичких и економских чинилаца веома поједностављено, као сталан и

²⁶³ Видети, Carl J. Friedrich, *Europe: An Emergent Nation?*, Harper and Row, New York 1969, p. 269.

²⁶⁴ *Sovremennie buržuažnie teorij meždunarodnih otnošenij*, V.I. Gantman, otv.red., Nauka, Moskva, 1976, s. 279-284.

бивалентан, не узимајући у обзир националне и политичке утицаје, спољнополитичко окружење итд. Без обзира колико биле значајне функције око којих се остварује нека сарадња, према ставу ових аутора, уколико остале друштвено политичке претпоставке не подстичу њен развој, не може се очекивати њено јачање, нити велико проширење, а посебно је немогуће претпоставити да би те функције прекриле политичку сферу националног одлучивања.

Проблем истраживања интеграционих целина у земљама у развоју указује да су теорије интеграције засноване на западном моделу организације неадекватне, ограничене и лишене општости. Разлике у нивоима развоја у латиноамеричким, афричким и азијским²⁶⁵ регионалним економским интеграцијама ограничавају примену Хас-Шмитеровог модела у тим деловима света (према Нају, интеграција која обухвата мање развијене земље, не производи „постојећу политизацију“, већ „над политизацију“).

Случајеви источноафричког и централноамеричког региона јасно сугеришу да, за земље у развоју, економска интеграција је боље концептуализована у случају високе политике, него у одговарајућим процесима у Западној Европи. Источноафричко и централноамеричко искуство потврђују разматрање те „инстант политизације“ карактеристичне у економским интеграцијама у мање развијеном свету. “Традиционалисти” у теорији међународних односа увек наглашавају то језгро високе политике која се налази у области спољне политике и одбране. Али, јасно је да се у међународном систему где су јаке везе између индустријских лобија и политике, индустријска моћ сматра као предуслов сваке значајније улоге у политици. „Ограничава се значај Хас-Шмитеровог модела који нас усмерава да посматрамо економску и политичку унију као континуум, и постепену политизацију као начин кретања према том континууму ... Меду тим, такав закључак је изведен из правца расуђивања који нема буквално никакве везе са Хас-Шмитеровим моделом који се тешко може усвојити у свом садашњем облику индустријског развоја, поменутог у оквиру Источноафричке и Централноамеричке интеграције.”²⁶⁶

²⁶⁵ R.D Hansen, “Regional Integration. Reflection on a Decade of Theoretical Efforts”, *World Politics*, Vol. XXI, No. 2, January 1969, pp. 242-271.

²⁶⁶ *Ibidem*, pp. 242-271.

Теорија комуникације

У оквиру теорија о интеграцији неопходно је обрадити и теорију комуникације (или плуралистичку теорију) чија је основна вредност могућност сагледавања сложености једне одређене ситуације. Полазна претпоставка овог рада је да се разматрају само радови који су посвећени феномену интеграције у међународним политичким односима, као процесу настајања и одржања политичких заједница, за које је у највећој мери везана примена теорије комуникације у међународним односима. Наиме, овај рад се бави теоријом комуникације, односно комуникацијама као инструментом и фактором интеграције и међузависности у међународним политичким односима.²⁶⁷

Историјски посматрано, теорија комуникације се јавља после Другог светског рата под утицајем бихејвиоризма. Њена најизраженија развојна фаза је била у педесетим и, посебно, шездесетим годинама прошлог века. Праве почетке теорије комуникације треба тражити у појави кибернетике и њезиној примени у политичким наукама, али као њену прелиминарну фазу можемо узети радове посвећене феномену пропаганде између два светска рата, пре свега радове Харолда Ласвела (Harold Lasswell) у којима се он првенствено бави сарадњом и симболима који се користе у ратној пропаганди, како на унутрашњем тако и на међународном плану.²⁶⁸

Појам комуникације укључује *de facto* концепт кибернетике (управљања) који је развио Норберт Винер (Norbert Wiener),²⁶⁹ а затим В. Рос Есхби (W. Ross Ashby)²⁷⁰

²⁶⁷ Видети: Чарлс В. Кегли јр, Јудин Р. Виткоф, *Светска политика. Тренд и трансформација*, Београд, Центар за студије ЈИЕ, ФПН, Дипломатска академија МИП, 2004; David Boucher, *Political Theories of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1998; Radovan Vukadinović, *Teorije vanjske politike*, Politička kultura, Zagreb, 2005; *Multiculturalism and political theory*, Ed. by Anthony Simon Laden and David Owen, C.U.P., Cambridge, 2007.

²⁶⁸ Harold D. Lasswell, *Propaganda Techniques in the World War*, Knopf, New York, 1972.

²⁶⁹ Норберт Виенер, *Кибернетика и друштво: људака употреба*, Нолит, Београд, 1972, стр. 244.

који су се позивали на кибернетику као на проучавање свих могућих „машина“ при чему се реч машина тумачи тако да она укључује људе и животиње, као и непокретне системе, али најеминентнији применилац тог концепта у области теорије комуникације у међународним односима је био, несумњиво, Карл Дојч (Karl Deutsch) (са сарадницима Сиднием Барелом (Sidney Burrell), Х. Олкером (H. Alker), Доналдом Пухалом (Donald Puchala) и др.²⁷¹ Наиме, постоје различити приступи и оријентације у области теорије комуникације, али су свакако најзначајнији они који се заснивају на кибернетици (израз кибернетика је прихваћен од старогрчких мислилаца - *kybernáo* значи управљам, владам). Комуникације се у функционалном смислу веома често сматрају битним чиниоцима интеграције, односно формирања и одржавања једне заједнице.

Комуникациона теорија се заснива на бројчаном изражавању, односно мерењу посматраних појава и у том циљу тежи новим концепцијама у социологији, психологији, политикологији и другим наукама и усмерена је на израду модела понашања. Међутим, она сама, као теорија међународних односа није довољна (велики број научника је и не сматра теоријом) и тек у садејству са теоријама које процесе у међународним односима посматрају у историјском и политичком контексту, она се може појавити као значајна допуна вредносних анализа.²⁷²

Дело Карла Дојча је прилаз теорији интеграције са правно политиколошког становишта и бави се процесом политичке интеграције - остваривањем заједничке безбедности, усредсређујући пажњу на анализу друштвених комуникација јер оне, по њему, показују степен међународне интеграције. У оквиру теорија међународних односа, Дојч је дао допринос на теоријском плану, али, несумњиво, и у области подручних истраживања и процесно усмерених истраживања. Посебно је допринео теорији безбедности, плуралне безбедносне заједнице и амалгамиране безбедносне заједнице на којој се темељи политика транс националних односа, тј. НАТО. Комуникациона теорија полази од претпоставке да је могуће мерити степен кохезије јединица интеграције те да показатељи таквих трансакција између појединих

²⁷⁰ W. Ross Ashby, *Design for a Brain*, Wiley, New York, 1960.

²⁷¹ Robert C. North, *The Analytical Prospects of Communications Theory*, u: James C. Charlesworth, Ed.: *Contemporary Political Analysis*, The Free Press, Collier – Macmillan Limited, New York, London, 1967, pp. 300-316.

²⁷² Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима. Теорија и истраживачки правци*, Научна књига, Београд, 1987, стр. 271-276.

јединица могу послужити као најбољи индикатори постојања оствареног степена интегрисаности. Те мере се сматрају објективним и оне би требало да олакшају доношење закључака о фазама појединих интеграција. Као конкретни показатељи степена интеграције се узимају следећи индикатори – проток поштанских (интернет) пошиљки између две или више држава, телефонски (интернет) промет, подаци о обиму трговинске размене, показатељи научне, културне и студенске размене и сл.²⁷³

Дојчова комуникациона теорија полази од става да је политика најважнија сфера друштва и зато централно место у друштвеном систему поседује политичка власт. Она представља облик организације, те се може подвргнути комуникационој, односно кибернетичкој методи која истиче степен коришћења комуникације као мерило за функционисање власти. Применом комуникационе методе на друштвени систем, Дојч идентификује националну државу као субјекат који „у апсолутном износу“ поседује највећу количину политичке моћи. Концепт моћи је преузет од Харолда Ласвела и не своди се само на силу и принуду.²⁷⁴ Дојч разрађује комуникациони вид моћи, која њеном носиоцу омогућава прилагођавање у односу на постојеће стање датог система, који се схвата као одређени кибернетички модел (национална држава се истиче као основни субјекат политике).

Један од кључних концепата схватања интеграције Карла Дојча је концепт политичке заједнице. У раду „Политичка заједница и северноатланско подручје“ аутор даје следеће одређење: „*Политичка заједница* представља друштвену групу коју карактерише процес политичког комуницирања, машинерија принуде и неке раширене навике поковања“. Касније он даје нешто потпуније одређење засновано на међузависности као објективном интеграционом фактору: „Политичка заједница

²⁷³ Karl Deutsch, “Transaction Flows as Indicators of Political Cohesion”, in: Jacob and Toscano, *The Integration of Political Communities*, p. 80, cit. prema Robert J. Lieber: *Theory and World Politics*, Winthrop Publisher, Inc., Cambridge, Massachusetts, 1972, pp. 50-59.

²⁷⁴ Карл Дојч се несумњиво у свом раду ослања и на дела, из теорије комуникације, К. Мориса (C. Morris), Џ. Милера (George Miller), Д. Хеба (D. Hebb), из културне антропологије, социологије и социјалне психологије, Т. Адорна (T. Adorno), Џ. Алпорта (G. Allport), Е. Фрома (E. Fromm), П. Лазарсвелд (P. Lazarsfeld), Х. Мехда (H. Mehd), Т. Парсонса (T. Parsons), из лингвистике, Ф. Лејбаха (F. Laubach), Х. Менкена (H. Mencken), Ф. Бодмера (F. Bodmer), из историје, А. Тојнбија (A. Toynbee), Х. Кона (H. Kohn), економије, Р. Хилфердинга (R. Hilferding), Џ. М. Кејнзија (J. M. Keynes) и др. Посебно видети рад Карла Дојча “Национализам и друштвена комуникација” (“Nationalism and Social Communication”).

је скуп политичких субјеката чија је међузависност довољна да направи суштинску разлику у исходу било чије важне одлуке.²⁷⁵

Узимајући као аналитичке параметре сагласности вредности доносилаца одлука политичких јединица које треба да се уједине, узајамну комуникативност, као и географско подручје интеграције, њен домен, затим домет, степен кохезивности итд., Карл Дојч разликује две врсте политичких, односно безбедносних заједница: *амалгамиране* (у којима су раније независне политичке јединице формирале јединствену јединицу са заједничком, унитарном или федералном, владом) и *плуралистичке* (у којима посебне владе задржавају правну независност). Под појмом *безбедносне заједнице* Дојч подразумева она подручја у којима се однос између независних и интегрисаних политичких јединица заснива на миру и решавању сукоба уз помоћ компромиса, а не једностраном применом силе и он је истакао веома велики значај утицаја одређене групе предуслова за успешни развој дате интеграционе целине као што је, на пример, постепено стварање заједничких вредности, висока стопа економских и социјалних трансакција и сл.

Како сматра Дојч, плуралистичке безбедносне заједнице је лакше учврстити и сачувати због чега се оне јављају ефикаснијим средствима очувања мира међу њиховим члановима. За њихово остваривање неопходна су само три услова: 1. подударност главних политичких вредности, 2. способност влада и политички активних слојева друштва земаља учесница и 3. њихова могућност да одговоре на потребе и активности партнера (различитих аспеката – политичких, економских и социјалних).

Карл Дојч и Сидни Барел (Sidney Burrell) су у свом раду „Политичка заједница и северноатланско подручје“ оспорили тезу да је живот после Другог светског рата у комуникацијском смислу (трговина, интеграцијски трендови, пошта) интернационалнији од раздобља између два светска рата. За заснивање своје концепције Дојч и Барел се користе методом упоређивања савремених проблема са искуствима из прошлости у северно-атланском региону.²⁷⁶ Према овим ауторима, ово подручје подразумева све државе које се граниче са северним Атлантиком или

²⁷⁵ Karl W. Deutsch, et al., “Some Essential Requirements for The Establishment of Amalgamated Security-Communities”, in: Robert L. Phaltzgraff, Jr. Ed., *Politics and the International system*, Lippincott, Philadelphia, 1969, p. 480-489.

²⁷⁶ Karl W. Deutsch, Sidney A. Burrell, *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968, p. 227.

Северним морем, укључујући, непосредно, копнено залеђе у Европи, изузимајући земље које су тада биле под совјетском доминацијом – обухвата САД, Канаду и државе које су смештене у подручју западне и јужне Европе, Аустрију, Белгију, Финску, Француску, некадашњу Западну Немачку, Исланд, Ирску, Италију, Луксенбург, Холандију, Норвешку, Португалију, Шпанију, Шведску, Швајцарску и Велику Британију.²⁷⁷ Рад је пример групног истраживања које укључује комбиновање методологије друштвених наука и историјско знање ради операционалног дефинисања заједнице као посебног типа која има два подтипа: амалгамирану заједницу и плуралистичку заједницу. Нагласак је на одређивању минималног услова за стварање мирне политичке заједнице у којој су елиминисани насилни конфликтни проблеми. Општи налази ове студије су јасније истакли услове под којима се безбедносне заједнице и интеграције развијају или пропадају.²⁷⁸ Док је плуралистичка безбедносна заједница мање интегрисана од амалгамиране заједнице, аутори истичу да је плуралистичка безбедносна заједница сигурнија у обезбеђивању мира и може бити безбеднији начин у одговору на нове технологије наоружавања. При томе, њене могућности су: а) моћ – могућност деловања, укључујући и административну ефикасност и б) реаговање – могућност контроле и преусмеравања деловања. Већа интегрисаност смањује могућност деловања у политичкој амалгамираној заједници због тога што се одлуке за већа подручја и већу популацију морају доносити од стране мањег броја централних институција – брзина увећавања захтева и тешкоћа у заједници је већа него брзина доношења одлука.²⁷⁹ Дојч и његови сарадници су истраживали конкретне случајеве интеграције и дезинтеграције на националном нивоу и уз помоћ статистичке методе дошли до закључка да постоји дванаест историјских случајева узајамно амалгамираних заједница сигурности у северно-атланском подручју и то: САД од 1877, Енглеска од XVII века, Енглеска – Велс од 1542, Енглеска – Шкотска од 1707, Немачка од 1871, Италија од 1859, Француска од краја XIX века, Канада од 1867, Холандија од 1831, Белгија од 1831, Шведска од 1815 и Швајцарска од 1948. године. Постоји такође, према овим

²⁷⁷ Ibidem, p. 5.

²⁷⁸ Richard C. Snyder, *Some Recent Trends in Theory and Research Focussed in International Relations*, International Political Science Association Conference, The University of Michigan, Ann Arbor, September 12-16, 1960, pp. 65-67.

²⁷⁹ Karl W. Detsch, "Toward an Inventory of Basic Trends and Patterns in Comparative and International Politics", in James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press, New York, 1969, pp. 498-505.

ауторима, дванаест историјских случајева успешних плуралних заједница – САД између 1781-1789; Енглеска - Шкотска између краја 1560 и 1707, Прусија и Немачке државе, изузев Аустрије, између 1815 и 1866-71, Норвешка - Шведска од 1907, Швајцарска између 1291 и 1847, САД и Канада од 1870, САД – Мексико од 1837, САД – Велика Британија од 1871, Велика Британија и Холандија од отприлике 1815, Данска – Шведска од краја XIX и почетка XX века, у исто време Данска и Норвешка и Француска – Белгија од XIX века.

Истраживања су показала надмоћ плуралних заједница безбедности – пронађен је само један историјски пример неуспеле плуралне заједнице, у односу Аустрије и Пруске унутар Немачке конфедерације од 1815. (1866. је избио рат између ових држава).

По мишљењу Дојча и његових сарадника, без обзира на то што је у тим историјским примерима изражено формирање политичких удружења на националном нивоу, они представљају основ за разумевање интеграције на међународном плану. Дошли су до закључка да није тачна тврдња да интеграциона целина стално расте што су посебно поткрепили на примеру Аустроугарске и Велике Британије. Војну силу истичу као најнеефикаснији фактор и метод интегрисања и одржавања интеграције. Такође, оспоравају тезу да су етнички и лингвистички фактори довољна подлога политичке интеграције. Најзначајнији фактор интеграције је економски фактор и уколико су у некој интеграционој целини успешно решена економска питања већа је извесност за одржававање интеграције те се и евентуалне кризне ситуације у таквим условима могу лакше решавати. То је, према овим ауторима, и најбоља гаранција даљег успешног одржавања саме интеграције. Истиче се да уз интеграцијске тенденције иду и дезинтеграциони процеси.

Може се нагласити да је *позитиван приступ* комуникацијске теорије тај што приказује комплексност ситуација; указује на вредност економских показатеља, даје критеријуме за предлагање решења и истиче предност економских захтева у односу на политичке и војне. *Негативни приступ* би био тај што је она као теорија међународних односа сама по себи недовољна. Издвојени показатељи интеграције не дају довољно података о интеграцији и тек посматрани у политичком и међународном контексту развоја одређене интеграционе целине, они се могу јавити као значајна допуна вредносних анализа.

Појам интеграције у теорији комуникације

Дефиницију интеграције Карл Дојч је дао у раду „Анализа међународних односа“ као однос између делова, у којем су они узајамно међузвисни и заједно производе системска својства која одвојено не би поседовали или, даље, аутор је образложио да интегрисати уопштено значи направити целину из делова – то јест спојити претходно одвојене делове у компоненте целовитог система.²⁸⁰ Ово је системски приступ јер системска својства одређују да систем као целина поседује својства којих нема у било којем делу одвојено узетом, а међузависност, та битна карактеристика било ког система је значајан степен међузависности између делова. Међузависност између било која два дела или целине састоји се у вероватноћи да ће промена у једном од њих – или операција која се дешава – произвести предвидљиву промену у другом делу. У раду „Политичка заједница и северноатланско подручје“ је приметљивији социјално-психолошки приступ и дата дефиниција да је „интеграција постигнуће унутар одређене територије“, осећај заједништва, као и институција и пракса довољно јаким јединки да обезбеде, за дуго времена, поуздана очекивања мирних промена међу својим становништвом.²⁸¹ Осећај заједништва се одређује као уверење дела појединаца у групи да су дошли до споразума у најмање једној тачки: да заједнички друштвени проблеми морају и могу бити решени преко процеса мирне промене; мирна промена се одређује као решавање друштвених проблема преко институционалне процедуре, без прибегавања физичкој сили у већој мери.²⁸²

Под интеграцијом се не подразумева нужно стапање јединица власти, већ се тај процес означава појмом амалгамације.²⁸³ Амалгамирана безбедносна заједница представља такав тип заједнице у коме главни циљ интеграције није само очување мира између интегрисаних политичких јединица, већ исто тако, и стицање више

²⁸⁰ Karl Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Printice-Holl, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1968, pp. 193-201.

²⁸¹ Karl W. Deutsch, Sidney A. Burrell, *Political Community and North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968, p. 5.

²⁸² Karl Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Op.cit. pp. 193-201.

²⁸³ Karl W. Deutsch, et al., “Some Essential Requirements For The Establishment Of Amalgamated Security-Communitis”, in. Robert L. Phaltzgraft. Jr. Ed.: *Politics and the International system*, Lippincott, Philadelphia, 1969, pp. 480-489.

моћи за опште и посебне сврхе, или за стицање заједничких улога, и нека комбинација свега овога, док је плурална безбедносна заједница такав тип заједнице у коме је главни циљ постизање и одржавање мира.

Дојч настоји да дефинише интеграцију с два аспекта, један, везан за теорију комуникације и, други, за теорију система. Он види у интеграцији „узајамни однос међу јединкама у којима оне узајамно и заједно производе системске институције, којима одељено не би оваладале“, „Политичка интеграција“ је интеграција политичких дејствујућих лица или политичких јединица, таквих као што су индивидуалне групе, општине, региони или државе у односима њиховог политичког понашања.²⁸⁴

Важно је истаћи да се под доменом интеграције подразумева популација на географском простору који је интегрисан. Под пољем интеграције се подразумева скуп разних видова понашања која су везана за дати интеграциони однос. Под дометом интеграције се подразумева величина политичких добитака и/или губитака за њене учеснике, која, зависно од конкретне ситуације, може бити мања или већа. Снагу интегрисаног система представља њена кохезија или кохезивност тако да ће интегрисани систем бити кохезиван ако се до одређеног степена одупире дезинтеграционим чиниоцима. На тај начин би се „кохезија, или кохезиона снага, могла такође мерити преко сталних промена које систем производи према вероватноћама понашања његових делова“. Кохезија система биће већа, уколико је више могућности да он преживи утицај дезинтеграционих чинилаца.

Приступ у комуникацијској теорији међународних односа која полази од кибернетике је најзанимљивији и најприменљивији међутим, он се може примењивати само на део питања која се тичу самих међународних односа. Међутим, због својих приступа и техника комуникацијска теорија може бити корисно помоћно средство. Према Норберту Виенеру друштвене науке имају способност третирања социјалне групе и организације, а комуникације се у њима постављају као елементи који стварају организацију.

Увођењем појма комуникације и контроле, Дојч је био уверен да се ствара таква основа која ће уз помоћ кибернетике створити специфичан модел. Он је изградио своју стратегију повратне везе у којој је поставио три модела деловања:

²⁸⁴ Johan K. De Vree, *Political integration: The formation of theory and its problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972, pp. 167-224.

модел акомодирања, изолације и покушаја управљања средином која окружује државу.

Придржавајући се кибернетских категорија он посебно води рачуна о корелацији између терета тј. количине информација и способности система да савлада тај терет. Тзв. трансакцију кретања узимају у обзир пре свега комуникације и то оне из домена унутрашње политике, као и из домена спољне политике (узима се индекс релативне прихватљивости као мера односа између две државе).²⁸⁵

Врсте интеграције у теорији комуникације

На основу димензије интеграције можемо разликовати, према Дојчу, следеће типове интегрисаних политичких заједница: а) *на основу домена* разликујемо *универзалне заједнице са општим доменом и посебне заједнице са ужим доменом*; б) *према пољу интеграције*, разликујемо *дифузне заједнице* које покривају више делатности, и *специфичне заједнице* које покривају неке посебне делатности.

Фактори инеграције – објективни и субјективни

Факторе интеграције Дојч разматра, такође, у раду „Политичка заједница и северноатланско подручје“.²⁸⁶ Прво, са брзим транспортом, масовним комуникацијама и научним образовањем, савремени живот тежи да буде више интернационализован него у прошлости и тако погоднији за раст међународних или супранационалних институција.²⁸⁷

²⁸⁵ Robert C. North, “The Analitical Prospects of Communications Theory”, in James C. Charlesworth, Ed.; *Contemporary Political Analysis*, The Free Press, Collier – Macmillan Limited, New York, London, 1967, pp. 300-316.

²⁸⁶ Karl W. Deutsch, Sidney A. Burrell, *Political Community and North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968, pp. 22-43.

²⁸⁷ Ibidem, p. 22.

Друго, „да раст државе, односно проширење њене територије личи на *snowballing* процес, или да га карактерише нека врста *banwagon* ефекта тако да би успешан раст у прошлости требало да убрза степен раста или експанзије амалгамиране политичке заједнице „у будућности“.²⁸⁸

Треће, уврежено схватање представља став да су потребна јака средства принуде под контролом и управљањем централне власти (централно законодавство, судови, полиција и војска) са циљем да се спречи избијање сукоба међу учесницима. Међутим, истраживање овог аутора показује да овај чинилац нема толики значај, посебно у почетку амалгамације.

Четврто, неопходна је равнотежа снага између држава чланица амалгамираних заједница да би се могла заједница успешно одржати. Дојчево схватање је да овај став није тачан јер „не само амалгамација, него, такође, и одговорност и интеграција могу у целости бити постизане и успешно одржаване без икакве равнотеже снага између земаља учесница или политичких јединица“.²⁸⁹

Дојч истиче своја схватања која се тичу:

- односа плурализам-амалгамација;
- предуслова интеграције;
- комуникације у ширем смислу;
- концепта равнотеже снага;
- посебних интереса учесника;
- односа могућности и оптерећења интеграције и он овим проблемима даје сопствено тумачење.

Разматрајући однос плуралистичке и амалгамиране безбедносне заједнице, пре формирања коначне оцене о квалитету једног и другог процеса, аутор уз помоћ статистичке методе долази до следећег закључка: постоји дванаест историјских случајева узајамно амалгамираних заједница безбедности и дванаест историјских случајева успешних плуралних заједница, а истраживања су показала надмоћ плуралних заједница безбедности.

²⁸⁸ Ibidem, p. 24.

²⁸⁹ Ibidem, p. 27.

Предуслови интеграције су основни услови за изградњу било ког од два типа интеграције и то је постојање или непостојање безбедносне заједнице. Стање безбедносне заједнице се мери преко *два теста*, и то, *прво*, методом истраживања јавног мњења, и *друго*, преко препознавања и вредновања извора неопходних за међусобне сукобе. Ако добијемо позитиван резултат не може се говорити о присуству безбедносне заједнице у одређеном односу учесника.

У оквиру разаматрања комуникације у ширем смислу, Дојч истиче континуитет процеса интеграције за који везује појам „осећаја заједништва“ који означава широк спектар политичког и друштвеног понашања а, када је у питању интеграција добија форму групне припадности - поверење, узајамно уважавање, делимична идентификација у контексту властитих представа и интереса; узајамно успешно предвиђање понашања и акције сарадње у вези са тиме. Укратко, то је ствар непрекидног динамичног процеса узајамне пажње, комуникације, опажања потреба и одговорности у процесу доношења одлука.

Затим, политичке јединице које су поседовале највећу количину комуникационе моћи у свим димензијама, чиниле су интегративна језгра око којих је, у великом броју случајева како показује статистика, започињао процес интеграције, што се углавном односи на амалгамативни тип интеграције (Енгласка, Пијемонт, Пруска и Шведска, као интегративна језгра).

Одређени потенцијални обим растућих интегративних могућности које поседују потенцијалне учеснице интегративног процеса је врло значајан чинилац за његов даљи ток. Исто тако, веома је важно сазнање самих учесника да им је у изгледу даљи раст сопствених могућности што се више крећу према амалгамацији.

Код односа могућности и оптерећења интеграције, нарочито код амалгамационог типа интеграције, централне јединице одлучивања такве заједнице су изложене великом оптерећењу протока информација, административних могућности одлучивања, утицаја политичких елита и самог бирачког тела. Амалгамациона безбедносна заједница тежи да повећа оптеречења над изворима којима управља централна власт, као и над њеним могућностима одлучивања. Успех или неуспех амалгамације зависи у највећем делу од односа два променљива

чиниоца: растућих захтева и ограничења над централном владом, наспрот раста могућности владиних институција у амалгамираним политичким заједницама.²⁹⁰

Дојч наводи четири групе фактора неопходних за интеграцију - *за успостављање заједнице безбедности*:

- међународно уважавање,
- сагласност основних вредности,
- међусобна одговорност и
- одређени степен општег заједничког идентитета или лојалности.²⁹¹

Све ове групе чинилаца се међусобно преплићу, али се може свака посебно истраживати. Тако се међусобно уважавање међу јединицама може истраживати преко „обима и тежине трансакција међу њима, као што је трговина, путовања, пошта и друге комуникације; преко степена до кога те трансакције прелазе очекивани ниво“.²⁹²

Под појмом међусобне одговорности подразумева се присуство значајних капацитета за комуникацију, контролу и управљање и међусобна одговорност се испољава преко брзине, довољности и вероватноће одговорног понашања.

Степен општег заједничког идентитета и лојалности може бити показан и преко присуства или одсуства представа заједничких интереса.

Чиниоци успостављања амалгамиране заједнице сигурности су:

1. Усаглашеност и очекивања које поседује политички значајни слој субјеката који улазе у процес. По Дојчу, од посебне је важности подударност основних вредности, док се политичким методама умањују последице несагласних вредности.

2. Карактеристичан и привлачан начин живота, тј. »скуп друштвено прихватљивих вредности и институционалних средстава за њихово вршење и постизање, и скуп установљених или новонасталих навика понашања у вези са њиме«.

²⁹⁰ Драган Божовић, *Комуникациона теорија Карла Дојча и међународни односи*, Факултет политичких наука, Београд, 1993, стр. 121.

²⁹¹ Karl Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Prentice – Hall, Englewood Cliffs, New Yerssy, 1978, p. 241.

²⁹² Ibidem, p. 241.

3.Очекивање заједничке користи од јачих економских веза – под економским везама Дојч подразумева трговинске односе и разгранату поделу рада.

4.Значајан пораст политичких и административних способности учесника у процесу.

5.Изразита разлика у брзини економског раста, најмање, једног дела учесника у поређењу са суседним територијама ван подручја амалгамације.

6.Добре комуникације између учесника, посебно између њихових политички значајних слојева, као и између тих слојева унутар самих учесника.

7.Ширење политичке елите унутар, најмање, једног дела политичких јединица.

8.Релативно висока географска и друштвена покретљивост људи, нарочито у оквиру политички значајних слојева.

9.Вишеструкост и распон узајамних комуникација и трансакција.

10.Равнотежа у току комуникација и трансакција између учесничких јединица.

11.Могућност међусобних промена групних улога.

12.Узајамна предвидљивост понашања.

Имајући у виду дезинтеграционе чиниоце, према Дојчу успех или неуспех интеграције се види у зависности од односа између политичких оптерећења над централном владом амалгамиране заједнице и њене способности да управљањем и контролом одржи интеграцију.

Полазећи од овога става Дојч дели дезинтеграционе чиниоце на *две групе*: *прва* група чинилаца који повећавају оптерећења над централном владом, и то су претерана војна оптерећења (он сматра да заједничка војна сила која је рационално организована, па чак и кратки ратови са јасно дефинисаним циљевима, могу да делују позитивно на интеграцију, али по њему тешка војна оптерећења на чланице интеграције имају сасвим супротно дејство), повећана политичка партиципација претходно политички пасивних група; пораст етичке и лингвистичке различитости (јавља се као последица предходног процеса) и *друга* група чинилаца који ограничавају способност управљања и контроле, као и затвореност политичких елита (јер оне саме по себи теже да изграде фрустриране контра елите, које по сваку цену

желе политичку афирмацију) или пропаст започетих реформи (посебно оних од којих се очекивало да успеју) што снажно утиче на дезинтеграцију заједнице.

Ако узмемо у обзир политички процес, Карл Дојч истиче, као најважније факторе амалгамације, вишеструкост обима друштвених комуникација и шире трансакције, а сам процес одређује као брзо увећавање и стварање нових облика ових комуникација и трансакција. Такође, важан фактор амалгамације је и равнотежа између учесника у току трансакције. Политички процес интеграције по Дојчу почиње од времена када покрети са малом политичком моћи прерастају у веће и политички ефикасно усмерене покрете. Главне групе чинилаца који су неопходни за почетак политичког процеса интеграције су:

Прва група чинилаца - за обезбеђивање мирних промена између учесника,

Друга група чинилаца - састоји се у способности централних власти учесника да управљају и држе под контролом евентулане сукобе између њих.

Политички процес постаје јак ако функционишу три „подпроцеса“:

1. нови и привлачан начин живота,
2. спољни изазов и
3. појава нове генерације у политици.

По временском критеријуму „трећи“ је највише вероватан и дешава се сваких 15. година, „други“ који укључује глобалне политичке и неополитичке изазове, дешава се одприлике сваких 20, до 25. год., а »први« је процес дугорочног карактера и дешава се једном у неколико генерација.

Као следећи битан чинилац се истиче политичко вођство чији је циљ постизање политичке интеграције. У последњој фази интеграције, по правилу, политичко вођство ужива подршку више друштвених класа, али политичка интеграција у почетној фази напредује не само уз помоћ подршке класе, већ и уз помоћ политичких коалиција, чији је циљ пролазни политички консензус.

Политичко прилагођавање претпоставља и проток одређеног времена и могу се уочити три стадијума:

1. *стадијум* у коме се образује интелектуално вођство; (разматрајући улогу интелигенције у процесу амалгамације, Дојч истиче њену маргиналну позицију у оквиру елита - интелигенција преузима улогу тумача традиције, или учесника, или потенцијалне амалгамиране заједнице);

2. *стадијум* у коме се појављују велики политичари и

3. *стадијум* у коме се појављују масовни политички покрети и/или утицајна елитна политика – овај стадијум долази у тренутку кад проблем интеграције обухвата практична питања.

По Дојчу, да би интеграциона политика остварила своје циљеве мора да се ослони на широки политички покрет и то тако што ће се раније маргинализоване и пасивне групе, уз помоћ делотворних политичких фраза укључити у процес.

Скреће се пажњ на још једно сазнање – мотивација ширих слојева је везана за неке спорадичне случајеве или притиске који се дешавају у њиховој учесничкој јединици, а највише погађају интересе управо тог слоја (глад, економске кризе и сл.).

Дојч разликује *пет* типова амалгамационог покрета:

1. концепти за очување или одбрану постојеће заједнице;
2. концепти за већу друштвену и политичку једнакост;
3. концепти којима се обећава већа количина политичке моћи;
4. концепти којима се обећавају додатна права и слободе за одређене групе;
5. концепти којима се обећава одбрана неких постојећих привилегија или привилеговане позиције за одређене друштвене групе (први се јавља са највећом учестаношћу, а затим она опада до петог концепта).

Методe промовисања амалгамације – Дојч такође користи критеријум учестаности код вредновања методе за промовисање амалгамације – износи 15 врста метода (поређаних по значају) а, од тога 9 су биле употребљаване у више од половине ситуација које су биле изучаване:

1. стварање организације и политичких институција;
2. коришћење политичких симбола;
3. законодавство;
4. супротстављање непопуларним институцијама;
5. политичка пропаганда;
6. истицање потребе за свеопштом амалгамацијом;
7. истицање предности функционалне амалгамације;

8. истицање самосталности и обећање о поштовању независности и суверенитета учесника у процесу;

9. именовање оних појединаца који се уклапају у циљеве покрета, који добијају политичке функције од утицаја и моћи.

(мање учестани)

10. директно укључивање становништва у амалгамациони покрет или стварање амалгамационих институција;

11. политичке или административне аутономије;

12. потпуно војно освајање;

13. склапање војних савеза;

14. монопол над легитимном употребом физичке силе на одређеном подручју;

15. разоружање носилаца војне моћи у амалгамираном подручју са изузетком централне владе.

Интересантно је да према Дојчу главни извори противљења процесу амалгамације у њеном раном стадијуму су били сеоско становништво и на друго место долазе привилеговане групе, класе или области, које су се плашиле губитка разних повластица током процеса интеграције.

Концепт креативности представља један од централних елемената модела управљања и контроле у комуникационој теорији. Зато је логично да га Дојч користи и у разради теоријског концепта спољне политике и међународних односа. Политички одлукиоци на тај начин не делују руковођени начелом детерминизма, већ у складу с концептом креативности узимају у разматрање све могуће предлоге и алтернативе. Истиче да су тако многе одлуке централних институција успешно амалгамисаних заједница сигурности биле оргиналне и релативно могуће у времену и месту на коме су усвојене. Обрнуто, неколико амалгамисаних заједница сигурности пропало је због рутинских политика и погледа, иако су све биле веома могуће, али неодговарајуће у времену и месту на коме су се десиле. Као пример креативности у случају САД наводи америчко федерално законодавство, а као пример крутости Дојч наводи неуспели покушај британске администрације да подвргне америчке колоније под своју контролу.

Циљеви интеграције према теорији комуникације

Према Карлу Дојчу постоје четири врсте циљева интеграције: одржавање мира, постизање веће вишеструке способности; испуњење неких специфичних задатака и стицање новог идентитета на међународном плану.

Закључујући, може се рећи да је Дојч сматрао да је функционални проблем политичке међународне организације стварање услова за сталне мирољубиве односе међу државама. Закупио се процесима интеграције и стварањем заједичке безбедности, усресређујући своју пажњу на анализу друштвених комуникација. По његовом мишљењу, та анализа која показује степен међународне интеграције је веома важна. Зато је Дојч покушао да у науци унапреди један нови модел међународних односа, разликујући га од „*power model*“-а, инспиришући се теоријом комуникације и кибернетиком. Дојч даје песимистичку перспективу за савремену државу, затим интеграцију на светском и регионалном плану која по њему не напредује у тренутку кад нарасте интеграција унутар више националних држава. Његова истраживања су усмерена на опште погледе, како због ширине предмета тако и због целовите интелектуалне перспективе. Зато он спада у групу оних аутора који су трасирали посебне правце у оквиру системске теорије. За разлику од аутора »традиционалне« усмерености у истраживању међународних односа Дојч своје научне закључке заснива на веома бројним истраживањима, самостално, или пак у оквиру истраживачких тимова. Зато је и разумљив строги методолошки захтев да свако теоријско разматрање спољне политике и међународних односа треба да има потпору у стриктно изведеним емпиријским поступцима провере, а развио је и одговарајуће методолошке поступке тзв. системску анализу тока трансакција.

У оквиру Дојчовог теоријског приступа спољној политици, значајно је питање одговорности и зато је потребно да политички одлучиоци једне државе поседују довољан број информација о друштвеним, економским и политичким приликама у другој земљи и о њеним животним интересима и потребама (уз присуство слободних комуникација и одсуства крутих представа и традиционално непријатељских ставова). Умножавање узајамних веза, њихово продубљивање и преплитање, у оквиру таквог модела, јача узајамну одговорност.

О месту и значају *кибернетике* у теорији комуникације (у проучавању међународних односа) су различита мишљења – постоје и тврдње да је она у међународним односима потпуно непримењива. Али, кибернетика је скуп међузависних предлога који захватају међународне односе као целину, а с друге стране она није ни ограничена, ни делимична теорија, која би могла захватити само делове тог подручја. Исто тако, неки њени показатељи су променљиви у међународним односима, док други то нису.²⁹³ За разлику од неких других приступа кибернетски је отворен и поставља комуникацијске могућности као неисцрпно спољно окружење сваке политике и отвара могућности за предвиђање кретања комуникационих процеса. Кибернетика се може дефинисати као системско изучавање комуникације и контроле у организацијама свих врста.²⁹⁴

Неопходно је напоменути да је ова врста анализе веома општа и апстрактна, да њена примена у било којој посебној околности као што је друштвени живот у целини, или политика, изискује кибернетску интерпретацију у погледу домена у коме се користи.²⁹⁵ Према томе, концепти као: „систем“, „комуникације“ и „информације“, „околина“, „импут“, „оутпут“ итд. требало би да приме адекватно значење у области за коју је њихова употреба намењена.

Постоји одређена веза између концепта „комуникације“ и „информације“, слично везама које се јављају у кибернетици и оних из свакодневног живота. У извесној мери границе тих веза Дојч приписује као разлог за важност тих концепата и то је један од разлога због чега он сматра кибернетику тако атрактивном. Међутим, таква интерпретација интеграције и уз помоћ њених обичних значења у друштвеном животу, има висок степен апстракције и генерализације. Ова интерпретација информације и комуникације је сувише широка и уопштена да би имале највећу корист у стварном истраживању.

У критици комуникацијског приступа Карла Дојча од стране аутора некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља (што је важно за овај рад који се бави упоредном анализом), истиче се да је немогуће Дојчов кибернетски

²⁹³ Видети, Норберт Винер, *Кибернетика и друштво: људска употреба*, Полит, Београд, 1972, стр. 244.

²⁹⁴ Karl. W. Deutsch, *The Nerves of Government. Model of Political Communication and control*, The Free Press, New York, 1966, pp. 73-142.

²⁹⁵ Johan K. De Vree, *Political integration: The formation of theory and its problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1971, pp. 167-224.

приступ схватити као неку врсту теорије нити на тој основи створити целовиту теорију међународних односа; указује се и на његове несумњиве позитивне стране - откривање информационих веза унутар система и поствљање акцената на могућности управљања организацијом и адаптацијом, што се може извести и у квантитативним категоријама.

Према совјетским ауторима, Карл Дојч је први амерички политиколог који је покушао анализирати процес капиталистичке интеграције. По њиховом мишљењу он је искористио теорију система, ослањајући се на кибернетске поставке Норберта Виенера и конструкције Талкота Парсона (Talcott Parsons) и ујединивши их с уобичајеним идеолошким и политичким „клишеима“ капиталистичке интеграције. Његов комуникацијски прилаз је заснован на принципу „изоморфизма“ - он полази од претпоставке да се сви социјални процеси, укључујући и односе међу појединим групама људи, па чак и више народа, подчињавају идентичним закономерностима логички изведених из кибернетике и он је одредио да је главни показатељ тих узајамних односа удео размене међу земљама учесницама. У истраживању у раду „Анализи међународних односа“ он, по мишљењу совјетских аутора, истиче идеју да су све невоље које прате човечанство везане за постојање и делатност националних држава. По Дојчу националне државе су постале опасније него икад раније – изазивачи међународних сукоба, овладавајући могућностима ширења сукоба, све до узајамног уништења и он као једини излаз из овакве ситуације створене националним државама, види у образовању удружења безбедности.

Прилаз са позиција теорије комуникације претпоставља, али сасвим не доказује, према руским научницима, да развитак везе међу државама води ка образовању тесно повезаног друштва - фактори као што су пријатељство, поверење, узајамно допуњавање, способност за узајамне контакте, играју подстицајну улогу. Дојч посматра *народ* као велику групу јединки обједињених могућностима обавештавања, повезаних навикама и могућностима комуникације, а *државе* као скупине насеља обједињених мрежама комуникације и транспарентних система, раздвојених слабо насељеним или скоро пустим територијама. Народи, примећује Дојч, су интегрисани у оноликој мери у којој су узајамно везани и, по њему, узајамне везе међу народима брже слабе него везе унутар једне нације.

Критичари теорије истичу да је „амалгамирано друштво“ рањиво и било који од следећих услова може водити ка његовој *дезинтеграцији*: 1. оштро израстање

тешкоћа (у економској, политичкој или војној области) за целу интеграцију, или било којег њеног дела; 2. нагли раст социјалне и политичке активности, посебно у раном стадију, бржи него процес грађанске асимилације, односно процес опште политичке и културе заједнице; 3. регионалне диференцијације (економске, социјалне, културне, језичке, етничке итд.); 4. озбиљан пад политичких или административних могућности владе или политичких елита, 5. оштро оспоравање прилива нових чланова и идеја, као и допринос расту непријатељски настројених контра елита, као и 6. пропаст владе и елите у току вршења неопходних реформи итд.

Такође, важно је да Дојч сматра да функционализам означава делимичну амалгамизацију. За процес интеграције је неопходно да сви елементи буду узети у обзир, сабрани. По Дојчу процес интеграције настаје често око језгра које се састоји од једне или неколико политичких јединица – најјачих, најразвијенијих, напредних и најприлагодљивијих, што је веома значајно. Државе и политичке елите таквих центара су перспективни лидери настајућег интеграционог система. За Дојча време плурализма и, у бољем случају, „плуралистичког друштва безбедности“ је у блиској будућности.

Модел западне политичке интеграције („Анализа међународних односа“) подвлачи везу међу социјалном асимилацијом и политичком интеграцијом при чему та веза постоји и као неопходан услов и као саставни део процеса интеграције.

Дело Дојча су наставили његови ученици *Хејворд Олкер* (Hayward Alker) и *Доналд Пухала* (Donald Puchala). Они су разматрали међународну размену од 1928. до 1953. и нашли да су нивои економског узајамног дејства међу државама представљали стварни показатељ њихових политичких интеграција. Доналд Пухала је кибернетском методом посматрао политичку и економску интеграцију између Француске и Западне Немачке, 1954-1965, и залагао се за француско-немачку сарадњу.²⁹⁶ По њему, међународне друштвене формације нису директно повезане са међународним политичким амалгамацијама.²⁹⁷

²⁹⁶ Donald J. Puchala, "Integration and disintegration in Franco-German relations 1954-1965", *International Organization*, 24 (Spring), 1970, pp. 183-208.

²⁹⁷ Barry B. Hughes, John E. Schwarz, "Dimension of Political Integration and the Experience of the European Community", *International Studies Quarterly*, Vol. 16, No. 3, Sept., 1972, pp. 263-294.

Полазна претпоставка је да интеграција између две или више држава ствара дипломатски систем одлучивања. Када су способности система веће од »терета«, систем функционише у правцу постизања циља – реализације интеграције, у овом случају Европске заједнице (касније Европске уније).

Према ставу критичара комуникацијска концепција и Дојчов модел обилују многим озбиљним недостацима на *теоретском* и *методолошком* плану. Не може се свестрано и прецизно окарактерисати процес интеграције у уским и еклектички одабраним показатељима што су „потка комуникације“ коју анализира Дојч. Они не откривају и нису способни да открију социјалну и политичку природу, садржаје и противречности који леже у основи западних интеграција. Просто набрајање променљивих, које Дојч разматра, потврђује одсуство економске, политичке и социјалне анализе у његовом разматрању категорија које анализира.

Комуникациона теорија обухвата у целини спољну политику и међународне односе, са циљем да пружи практичну алтернативу за постизање мирног и хармоничног развоја светске заједнице. Пошто мир у свету није могуће остварити само свеопштим разоружањем или стварањем неког облика светске владе, неопходно је проучавање понашања основних јединица, националних држава тј. њихове спољне политике. Према ставовима Дојча, потребно је постојећи такмичарски модел заменити пожељним моделом сарадње. Да би се покренуо овај процес треба строго емпиријски, уз примену одговарајућих мерних скала, обрадити могућу еластичност, односно прилагодљивост спољно-политичких одлучилаца, која, без обзира на степен сложености ситуационе варијабле, отвара могућност рационалне формулације сопственог политичког интереса. Исто тако, треба обрадити и скуп чинилаца који ограничавају маневарску способност спољно-политичког одлучивања, као и регулативне механизме којима се отклања њихово негативно дејство.

Оно што је заједничко теоретичарима међународних односа који се баве комуникацијама, чији су приступи иначе разноврсни је: фиксирање датог система и на тој основи стварање слике конкретних токова информација (односно трансакција); установљавање поступка и правила који управљају комуникацијама у оквиру система комуникационих инструмената, врсти информација или поретка итд., као и претпостављање да ова истраживања захтевају и описивање састава и карактеристика средине у којој се одређени комуникациони системи налазе.

Остале теорије интеграције у западној политикологији

Поред основних теорија политичке интеграције - теорије федерализма, функционалне теорије, неофункционалне и теорије комуникације, у западној политичкој литератури, паралелно са совјетском доктрином интеграције, до краја осамдесетих година прошлог века постоје и друге теорије, истраживачки поступци, или само идеје које се односе на процесе интеграције, али ове теорије су *де фацто* разрађене и допуњене основне теорије, или се искључиво баве регионализмом што излази из оквира овог рада. Оне нису међусобно сродних карактеристика да би сачињавале јединствену теоријску школу, тако да се зависно од перцепције појединих научника на њих различито указује и различито се разврставају те их је могуће назвати »остале теорије интеграције«. Такође, многи истраживачки правци и идеје се нису развили у теорије, или групе теорија које би се разматрале.

1. Пре свега, треба поменути концепцију континенталне интеграције *Андре Маршала* (André Marchal), прилажење интеграционом уједињењу као политичком систему Панајотиса Солдатоса, биорегионалну теорију, као и структуралну теорију Јохана Галтунга (Johan Galtung). Андре Маршал је своју *концепцију континенталне интеграције* изложио у радовима *Територијалне интеграције* (1965) и *Солидарна Европа* (1964. први том, 1970. други том). Националне, међудржавне интеграције, карактерише стварање сарадње на глобалном, међудржавном плану.²⁹⁸ Могуће су и континенталне интеграције унутар континента (где међунационалне интеграције представљају средње форме), односно могуће су тамо где постоје велике географске, економске, политичке или етничке сличности. У својој дефиницији, Маршал међународну заједницу карактерише као „солидарно подручје“ које се осећа и

²⁹⁸ André Marchal, *L'Europe solidaire*, Т. 1-2 (Т. 1. *Doctrines – Methodes*; Т. 2. *Les Problemes*), Cujas, Paris, 1964 – 1970, p. И 192.

спознаје у свим деловима те целине.²⁹⁹ Солидарност постоји онда када сваки члан интегрисане заједнице (индивидуа или група) схвати општи интерес као свој сопствени и може свој интерес жртвовати општем - услов истинске солидарности је тај да прогрес једне чланице одговара свим другим. Према мишљењу Маршала, то је апстрактни идеал јер пуна и свеопшта интеграција је практично недостижна и ограничена природом њеног сопственог деловања. Значи, по Маршалу „солидарно подручје“ у апсолутном значењу не постоји. То је пре тенденција, тачније различити степени њеног испољавања, него стање – „динамичан процес који води ка већем степену јединства“.³⁰⁰ Имајући у виду комплексност друштвеног живота, уједињена заједница не може, а да нема сличних саставних делова који одговарају разним аспектима друштвеног живота – економском, социјалном и политичком. У складу с тим особинама, Маршал спроводи унутрашње расчлањивање интеграције на економску, политичку и социјалну које, у најширем смислу, одговарају конституисању економских, политичких и социјалних веза солидарности.

Економска интеграција је везана за токове производње; политичка интеграција ће произићи ако је постигнуто јединствено решење без којег не може бити савршене интеграције. Међутим, Маршал социјални аспект истиче као најважнији и тешко достижан. Интеграција је савршена само ако постоји у сва три облика, економском, политичком и социјалном, али ни једном не треба давати предност.

Низ фактора који су у једном периоду поспешивали интеграцију локалних јединица у регионалне и регионалних јединица у националну државу, по Маршалу, имају супротно дејство на процес интеграције држава које се удружују на међународном плану (постојаност правних структура и суверенитет државе, тј. правни фактори, приврженост својој држави и нацији, разлике етничких и психолошких услова итд.) Као критерији закономерности неопходног стварања наднационалних институција служе, по мишљењу овог научника, подударност политичких и економских граница. (На тај начин, по њему, економска Европа се јавља као предуслов политичке Европе, а не обратно).

²⁹⁹ André Marchale, *L'Europe solidaire*, T. 1-2 (T. 1. *Doctrines – Methodes*; T. 2. *Les Problemes*), Op.cit p. 1 123.

³⁰⁰ André Marchal, *L' integration territoriale*, PUF, Paris, 1965, p. 26.

Разматрајући покретачке факторе интеграције, истиче се да они имају много општих елемената, како у међудржавној интеграцији тако и унутар националне интеграције. *Национална интеграција* је резултат двојног дејства: одозго, од стране државе, и одоздо, у виду приватне, односно локалне иницијативе. *Међудржавна интеграција* се развија такође под двојним дејством: одозго, од стране привредника (приватна средства) и одозго, од стране државе и друштвених институција (јавна средства). Према Маршалу, неопходна је политичка корелација стихијских тенденција економске интеграције - наиме, еволуција економских и политичко-правних организација је паралелна. Он се супротставља представи о могућности стварања наднационалне власти с таквим овлашћењима која би јој омогућила да предузме све остале кораке на путу ка интеграцији, а што он сматра нереалним. Државе могу понекад пристати на жртву у општем интересу, у мери у којој су ти општи интереси и њихови сопствени, али се никад неће сагласити о томе у интересу других држава. Одрицање од суверенитета у корист наднационалне власти је најјаче, према Маршалу, само до тренутка стварања „солидарности“ као последице већ завршене или, у крајњем случају, интеграције која се завршава.

Са становишта саме интеграције, овај научник издваја делимичну интеграцију (савез сектора – типа Европске организације за угаљ и челик) и пуну интеграцију (савез држава – Европска економска заједница, данас Европска унија). Делимична интеграција може на одређеној етапи развоја играти значајну улогу као предходница тоталне, или пуне интеграције. Посебно су значајне историјске анализе интеграционих процеса које је начинио Андре Маршал.³⁰¹

2. Прилаз интеграционом удруживању као политичком систему се јавља у западним теоријама током седамдесетих година прошлог века, посебно у разматрању европских интеграција. У том циљу је створен и модел системске анализе политичког живота који је разрадио *Дејвид Истон* (David Easton).³⁰² Први пут такав прилаз је изложен у чланку Л. Линдберга,³⁰³ односно у његовој књизи написаној у

³⁰¹ *Sovremennye buržuažnye teorii mezhdunarodnyh otnošenij*, Red. V. I. Gantman, Nauka, Moskva, 1976, s. 286-292.

³⁰² D. Easton, "The New Revolution in Political Science", *American Political Science Review*, Vol. 63, December, 1969.

³⁰³ Leon Lindberg, "The European Community as a Political System. Notes Toward the Construction of a Model", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 5, No. 4. 1967.

сарадњи са С. Шајнголдом (S. Scheingold), „Будућа државност Европе“.³⁰⁴ Разрађена системска анализа Европске економске заједнице, ЕЕЗ, и интеграције уопште, налази се и у чланцима Панајотиса Солдатоса и у његовој књизи „На путу ка социологији организације европске заједнице: Искуство опште системске теорије“,³⁰⁵ затим код А. Спинелиа, Стивена Ворнена, Чарлса Петланда итд.

За разлику од Линдберга, који је анализирао ЕЕЗ уз помоћ делимично измењеног Истоновог модела, Солдатос чини одређене модификације у тој шеми и уноси допуне. Према овом аутору сваки политички систем укључује у себе четири основне компоненте: 1. заједницу; 2. режим; 3. власт и 4. политички пројекат.

1. Политичка заједница је, према Истону, група лица повезаних расподелом политичког рада, док Солдатос подвлачи елитистички карактер политичког удруживања у ЕЕЗ – еволуција интеграције је резултат деловања, углавном, „дела политичке елите“, односно технократских кругова који делују на комунитарном плану и зато је било неопходно формулисати „колективно дејствујућа лица“ (политичке партије, економске организације итд.), а индивидуе ретко учествују у политичком животу ЕЕЗ.

2. Политички режим ЕЕЗ Солдатос анализира на три нивоа:

а) Први ниво вредности – основни карактер политичког режима западноевропских интеграција је, с једне стране, „материјално богатство“ и, с друге стране, „политичко-економски принципи“. б) Други ниво норми политичког режима ЕЕЗ се састоји, како од званично заведеног „организационог кода“ који одређује функционисање интеграционог опредељивања, тако и из свеукупности неформалних правила, разрађених у току практичног рада интеграционих органа који регулишу понашање учесника. Међутим, те норме нису непроменљиве. ц) Трећи ниво структуре власти интеграционог система укључио је у себе под један, органе власти националних подсистема (углавном владе) који учествују у ауторитарној подели вредности на заједничком нивоу и под два, органе заједнице који располажу правом доношења самосталних и ауторитарних одлука.

³⁰⁴ L. Lindberg, S. Scheingold, *Europe's Would – Be Policy. Patterns of Change in the European Community*, Prentice-Hall, IMC., Englewood Cliffs, New Jersey, 1970.

³⁰⁵ P. Soldatos, "Le role de la science politique dans l'analyse du processus d'intégration européenne", *Revue de droit international, de sciences diplomatiques et politiques*, Genève, 1970; *Vers une sociologie de l'intégration communautaire européenne. Essais de théorie générale systématique*, Louvain, 1973.

3. У категорији власти политичког система ЕЕЗ се налазе „индивидуални носиоци“ функција које остварују органи заједнице. Улога власти у интеграционом политичком систему, истиче Солдатос, је веома велика; она је објекат подршке од стране политичке заједнице, формулише „унутарње импулсе“ утичући на еволуцију система, и од ње у значајној мери зависи могућност утврђивања нових, наднационалних стереотипа мишљења и понашања.

4. Политички пројект интеграционог обједињавања има за циљ материјализацију задатака и укључивање свих проблема који се решавају на нивоу органа интеграционог удруживања. Садржина политичког пројекта се мења с временом и зависи од захтева који произилазе из политичке заједнице - од спремности и способности интеграционих органа да реализују те захтеве. Оцена проблема укључених у политички пројекат даје представу о размери интеграције. (Прво „мерење“ ЕЕЗ на основу тог показатеља је спровео Леон Линдберг.)³⁰⁶

Солдатос издваја три извора „системских стресова« (или »напрегнутости«), који могу угрозити постојаност политичког интеграционог система. *Први* извор кризе је недостатак подршке режиму, самој власти, или политичком пројекту, од стране политичке заједнице (тј. подршка кроз норме, структуру власти итд.). *Други* извор напрегнутости система може бити претеран број захтева од стране политичке заједнице. Међутим, с друге стране, неудовољавање потреба политичке заједнице у довољној мери представља *трећи* могући узрок кризе.

Анализирајући генезу политичког система ЕЕЗ, Солдатос одређује две групе променљивих вредности и за разлику од Карла Дојча и његових сарадника, Солдатос не рачуна те променљиве условима у детерминантном смислу. У првој групи промена су „стресни“ услови који су утицали на политичке системе шест западноевропских држава (Француску, Велику Британију, Немачку, Белгију, Холандију и Италију). Ти „стресови“ су довели до појаве политичких пројеката који су предвиђали стварање интернационалног система и јавили се општим излазом за шест држава. Солдатос набраја четири такве промене: „одсуство војне безбедности“; тешкоће економске природе; бригу о чувању и развоју основних вредности свих шест држава и развој наднационалних елемената на европском простору. Другу групу променљивих карактеришу, према Солдатосу, неки аспекти стварања ЕЕЗ –

³⁰⁶ Leon Lindberg, “The European Community as a Political System. Notes Toward the Construction of a Model”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 5, No. 4, 1967.

појава интеграционог обједињавања је имала елитистички карактер; оно није било последица деловања неке политичке струје и, у том смислу, се може сматрати нестраначким, или непартијским; један од националних подсистема (Француска) је играо улогу лидера, док је други подсистем (Велика Британија) деловао у својству супротстављеног система.

Системски прилаз анализи политичке интеграције који предлаже Солдатос има неке предности у односу на друге западне интеграционе теорије јер он нуди разрађенији сазнајни апарат, пружа могућност јасних односа између различитих аспеката интеграционог развоја, праћење веза између функционисања интеграционе заједнице и процеса који се одвијају, како на нивоу националних држава, тако и на нивоу међународних односа у целини. Међутим, Солдатосова анализа пати и од низа суштинских методолошких слабости. Солдатосу није успело да превлада формализам Истонове методологије, мада је он примењује на конкретном примеру као што је ЕЕЗ. Критика упућена Солдатосовој анализи је била због недостатка социјалних елемената, такође важних у интеграционим процесима.³⁰⁷

3. У оквиру *структуралне теорије интеграције Јохана Галтунга*³⁰⁸ интеграција се разматра као процес у којем две или више јединица стварају трећу јединицу.³⁰⁹ Галтунг повезује интеграцију и структурално решење. Пошто постоји велики број начина помоћу којих то може бити остварено, сам процес интеграције може повлачити за собом мноштво различитих последица. Такође, не треба мешати последице са опредељењем. За Галтунга постоји: а. Интеграција као интеграција-корист, коју чине 1. егалитаран модел, најчешће заснован на теоријама међународних односа и 2. хијерархијски модел, у чијој основи су психолошке и социолошке теорије; затим, б. интеграција као интеграција-учесник, коју чине 1. модел сличности и 2. модел међузависности и, најзад, ц. интеграција као размена између делова и целине која може бити попут 1. модела привржености и 2. расподељујућег модела.

³⁰⁷ Johan Galtung, *Mirnim sredstvima do mira: mir i skob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 392; *Sovremennye buržuažnye teorii meždunarodnyh otnošenij*, V.I. Gantman, Red., Nauka, Moskva, 1976, s. 292-295.

³⁰⁸ Драган Симић, *Позитиван мир: Схватања Јохана Галтунга*, Академија Нова, Београд, 1993, стр. 129.

³⁰⁹ Johan Galtung, "A Structural Theory of Integration", *Journal of Peace Research*, Vol. 5, No. 4, 1968, pp. 75-95.

Према Галтунгу, постоје разлике између три типа интеграције: *територијалне, организационе и обједињујуће*. *Територијална* интеграција уједињује нације на основу географске близине, које су заједно смештене на одређеном географском простору и назива се регионализам; *организациона* или вертикална интеграција уједињује нације на принципу поделе рада у независном систему и означава се као нео-колонијализам и *обједињујућа* интеграција или хоризонтална интеграција која сједињује нације на принципу сличности и обично се означава као функционализам. Та три типа интеграције се могу појављивати у више различитих комбинација и државе чланице се могу анализирати на основу тога како ти процеси интеграције делују унутар држава. Одговарајућа полазна тачка може бити искоришћена и при анализи саме светске организације, Уједињених нација. Ови типови интеграција се разматрају у односу на задовољавање основних људских, односно социјалних потреба. Показује се да се организационе и обједињујуће интеграције јављају као допуњујуће и да задовољавају неке људске потребе, док је територијална интеграција у већем степену зависна од комуникација и показује тенденцију ишчезавања са повећавањем комуникација. Међутим, организациона интеграција води ка кризи која може бити створена уз помоћ обједињујуће интеграције, и обратно. Из тога произилази да је општа тенденција у свету ка слабљењу територијалне интеграције и да је предодређен образац дијалектичког преласка од организационе ка обједињујућој организацији, а од обједињујуће интеграције поново ка организационој. Фундаментално питање о проналажењу замене за врло важну, али све слабију територијалну организацију, остаје нерешено.

4. *Концепт биорегионализма* је теоријски повезан с хипотезом која се у екологији зове геохипотеза а, коју је 1979. формулисао британски теоретичар еколога Џејмс Левелук. На читаву планету Земљу се, условно речено, гледа као на један организам, односно сматра се да је читав живи и неживи свет повезан у један хомеостатички организам у коме планета нија само околина, односно средина, „environment“, него је директно зависна од живог света и део је тог живог света. Исто тако, биодиверзитет је свеукупна различитост живота на земљи. Разноврсност облика, појава и процеса свих организама који су постојали, нестали или још увек постоје на Земљи од њеног постанка до данас. Биодиверзитет настаје током развоја Земље и еволуције живог света на њој – дефинише се као целина генетског

богатства, специфичности и екосистема; његова важност је кључна за будућност привредног система. Биолошки разноврсна жива бића су настајала од најранијих времена успостављања живота на планети, опстајала и мењала се током еволуције, у просторном и временском континууму - истовремено на генетичком и специјском и екосистемском нивоу. У различитим делатностима људи, као и у њиховом свакодневном животу, биодиверзитет може имати практични, економски, научни, естетски, етички, као и културни значај. У суштини, биодиверзитет је биолошки ресурс Земље од виталног значаја за економски и цивилизацијски опстанак и развој човечанства.³¹⁰

Када је реч о еколошком критеријуму или приступу, идеја биорегионализма је ипак релативно нова или, може се рећи, сасвим нова. Њена кључна идеја је да економски, политички и културни живот треба да буде организован по регионима који се дефинишу природним, тј. еколошким карактеристикама.

Идеја биорегионализма се јавља веома јасно и у раду Дени де Ружмона где он истиче да:

1. Никакво загађење никада није било заустављено националним границама.

2. Међутим, примена економских мера је нужно локална и, у великом броју случајева, регионална.

3. Еколошки проблеми су огромни и њихов ред величине се изражава у континенталним, или планетарним размерама.

4. Немоћ националне државе у животној борби против загађења копна, мора и ваздуха је од битног значаја: условљена је, према Дени де Ружмону, самом претензијом држава на апсолутни суверенитет.³¹¹

Биорегион је географски простор који формира хомогену природну заједницу, што се може односити на земљиште, хидрографију, климу, фауну или флору.³¹² Становништво подједнако чини део биорегиона, али у мери у којој оно живи у хармонији са својим природним богатством. С друге стране, уколико становништво нарушава природну равнотежу, оно не може бити битан део биорегиона. То је „ré-habitation“ (реинхабитатион) која постоји у односу међузависности и размене са

³¹⁰ Енциклопедија *Животна средина и одрживи развој*. Ecolibri, Београд, 2003, с. 47-55; Jacques Weber, "Biodiversité et mondialisation: Défi global réponses local", *Politique étrangère*, No. 2, 2003.

³¹¹ Дени де Ружмон, *Будућност је наша ствар*, Оп.цит., с. 88-118.

³¹² Peter Berg, « Aux sources du biorégionalisme », *Elements*, No. 100, Mars 2001.

екосистемом биорегиона. „Рехабитација“ је начин живота који осигурава дуготрајност еколошког система дугорочним развојем, чувајући његову неразрушивост због потреба у храни, води, енергији и очувању културних корена.³¹³

5. За конструисање *Геиталт модела* за регионалне организације је важно:

1. Интеграција је интердисциплинарни феномен „предтеоретског“ стања и незавршена парадигма која још увек није до краја пронађена, укључивање и/или идентификовање свих (зависних и независних) варијабли, као и решавање непознатих узрока који их изазивају.

2. Знања у друштвеним наукама се шире као резултат реципрочног кумулативног процеса, редефинишу се концепти, тестирају се хипотезе и критикују поставке других школа унутар одређених области.

3. Студије регионалног политичког интегрисања се усмеравају на Европску економску заједницу, односно Европску унију као један од најважнијих интеграционих процеса.

Интеграција (регионална, политичка) је, у оквиру оваквог приступа, комплекс дијалектичких процеса, вишезначно укључених, независних сектора интеракција између различитих социјалних група ангажованих у постепеном, међунационално сагласно формираној процедури у вези с интеграцијом и с политичким циљевима ка стварању заједничке политичке заједнице.

Према овом концепту интеграциони процес је комплексан јер је његова прогресија нелинерана; он је вишедимензионалан јер утиче на све нивое друштва - индивидуалне (кроз мешовите бракове, миграције итд.), групне (партије и заинтересоване групације), на приватне и јавне организације (укључујући владине организације); он је мултисекторски јер укључује сва четири сектора, политички, економски, социјални и културни. Усаглашене форме интеграције подразумевају ултимативни договор око заједничког институционалног оквира (узимајући у обзир и процедурални закон) и укључују заједничку политику око основних питања. Заједнички циљ учесника је стварање нове надструктуре (политичка заједница) у прогресивним ступњевима.

³¹³ Видети, Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land. The Bioregional Vision*, Michael Vincent Mc Ginnis, Philadelphia; Bioregionalism, Londres, 1999.

Исто тако, политичка заједница, као производ интеграционог процеса, је плуралистичка, социополитичка јединка коју карактерише опште поштовање, међусобно разумевање, подударни циљеви, знатне трансакције и лојалност према заједничким институцијама власти. На тај начин, политичка заједница, стваралац интеграционих процеса, је зависна варијабла. *De facto* „Гештлт модел“ је један од социолошких праваца и интеграција је комплексни узајамно зависни однос различитих социолошких група које су укључене у процес креирања политике која за циљ има стварање јединствене политичке заједнице.³¹⁴ Могуће је указати на неке карактеристике овако схваћене регионалне организације, са политиколошког аспекта:

- 1) Производи интеграције (политичке заједнице) према овом моделу су:
 - а. конфедерација,
 - б. националне заједнице и
 - ц. федерација затим,
- 2) на основу мерења нивоа интеграције постоје следеће организације:
 - а. институције с правним надлежностима,
 - б. институције с политичком контролом и,
 - ц. институције с надлежностима доношења буџета и функцијом планирања.

6. Постојале су и идеје Шарла де Гола (Charle De Gaulle) о *Европи од Атлантика до Урала*“ и *Конфедералној Европи* на коју се посебно освртао Франсоа Митеран (François Mitterrand).³¹⁵ Средином шездесетих година прошлог века Де Гол је лансирао идеју о „попуштању, разумевању и сарадњи“ са Истоком Европе (*la detante, l'entente et la cooperation*) и поставио „источну спољну политику“ засновану на поштовању народа и превазилажењу постојећих идеолошких подела.³¹⁶

Француска спољна политика под де Голом је била обојена отпором интегрисању унутар НАТО, али и унутар ЕЕЗ (супротстављање Француске пријему

³¹⁴ G. Mally, *The European Community in Perspective*, Lexington Books, 1974, p. 42-49, С. Сиришки, *Национални карактер Европске економске заједнице*, ИМПП, Београд, 1993, стр. 27.

³¹⁵ Видети, Hubert Védrine, *Les mondes de François Mitterrand*, Fayard, Paris, 1996, p. 784; Charles Zorgbibe, *Histoire de l'Union Européenne*, Fondation Robert Schuman, Paris, 2005, pp. 384 – 385.

³¹⁶ General de Gaulle speaks in *World in Crisis*, Ed. F.H. Hartman, The Macmillan Company, New York, 1967.

Велике Британије) делимично заснованом на де Головом страховању да би уједињеном Европом Америка могле лакше да манипулишу у оквиру НАТО. Када говоримо о идеји Европа од Атлантика до Урала, сам израз се појављује још пре отопљавања француско-совјетских односа, 1964. године. (на пр. генерал Маршал, творац тзв. Маршаловог плана у говору 1947. на Харварду је говорио о потреби сарадње европских земаља све до Урала и прављењу заједничког програма послератне обнове). Када је Де Гол кренуо на пут у СССР јуна 1966, пошто је претходно напустио заједничку команду НАТО марта те године, и захтевао одлазак шефова организације, као и америчких трупа стационираних у Француској.³¹⁷ Његове дугорочне концепције су биле: постављање међународног безбедносног система, с којим би Американци били у вези, али не би били његов део, и одлазак њихових трупа из Европе.³¹⁸ Два стуба његовог система би били Француска и некадашњи Совјетски Савез, поседници нуклеарног оружја, и систем би био евентуално ојачан са оним што би могло да се развије између „шесторице“. Често се истиче гледиште по коме су Де Голе концепције из 1966. поводом Европе од Атлантика до Урала биле пророчанске.³¹⁹

Сукоб са Америком је почео још раније – марта 1959. Де Гол је дао налог да се из Међународне команде Атланског пакта повуку све француске поморске јединице које су јој биле додељене. Због сумње у вођство Америке, због неистовестности америчких и европских интереса, Де Гол је био против америчког плана за одбрану Европе. По њему, у Европу спадају и источноевропске и западноевропске земље које имају више заједничког међу собом него са Америком или Русијом. Сматрао је да је превише рано за »наднационалну власт« јер је суверена држава била и даље основна јединица међународних односа.³²⁰ Посебно је инсистирао на француском нуклеарном програму.

³¹⁷ Имамо у виду негативан став генерала Де Гола према америчким плановима шездесетих година п.в. – Француска је 1965. напустила СЕАТО пакт, затим престала да учествује у европским маневрима НАТО, а марта 1965. Де Гол је објавио повлачење француских снага из НАТО, а седиште организације је из Париза пресељено у Брисел.

³¹⁸ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Istoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Arman Colin, Paris, 2002, p. 291-295.

³¹⁹ Жорж-Анри Суту, *Неизвестан савез. Историја Европске заједнице*, СЛЮ, Београд, 2001, стр. 257 – 258.

³²⁰ Видети, Charle De Gaulle, *Mémoires de guerre*, Plon, Paris, 1959, (*Le Salut*, p. 502).

Наиме, Де Голова европска политика се заснивала на сарадњи са Немачком која је обележена тзв. Јелисејским споразумом, јануара 1963. Споразум је предвиђао редовне сусрете француског председника и немачког канцелара, министара иностраних послова, одбране, образовања, као и председника влада. Де Гол је рачунао на немачку подршку у вези стварања европске политичке уније која би поштовала суверенитет својих земаља чланица, као и на подршку у настојањима да Западној Европи буде дато више самосталности у НАТО-у, као и у сложеним француско-совјетским односима.³²¹

Идеја Франсоа Митерана о европској конфедерацији није била прецизно разрађена – залагао се за конфедерацију јер би то представљало „минимум правног континуитета“. Залагао се за врло лабаве структуре, ограничења, избегавање сваке бирократије која би могла да угуши саму заједницу. Залагао се за заједницу држава која би им обезбеђивала безбедност и интегритет, заједницу држава уједињених слободно заснованим везама, на бази једнакости и реципроцитета. Таква заједница би обезбеђивала пуна права грађана, њихов развој, а мањине би уживале све гаранције и заштиту. Био би то јединствен простор јер све „демократске државе имају склоност да припадају истој заједници“.³²² Европа, износи Франсоа Митеран, има потребу за „хоризонтима“, методом рада, мобилизирајућим амбицијама и акцијама. Истичући да се Европа ослања на различите стубове, на бројне структуре без којих би била веома крхка, Митеран тежи економском, монетарном и политичком јединству.

7. Промене у свету у последњој деценији XX и почетком XXI века, које су суштински измениле дотадашњи биполарни поредак политичке и војне равнотеже моћи везане су за процес који данас представља значајан феномен међународних односа (о чему је било речи у уводном делу рада). Данас је теоријско и политичко разматрање феномена глобализације у многоме различито од оног деведесетих година прошлог века. У последњим деценијама XX века глобализација се јавља упоредо с либерализацијом тржишта што је представљало главну одлику привредног поретка. Настојало се да се западном капиталу што више отворе светска тржишта;

³²¹ Жорж-Анри Суту, *Неизвестан савез. Историја Европске заједнице*, Оп. цит. стр. 5-25.

³²² Charles Zorgbibe, *Histoire de l'Union Européenne*, Fondation Robert Schuman, Paris, 2005, p. 384–385.

развој високих технологија је подстицао настојања за што већим профитом.³²³ Глобализација је у свом економском значењу добила контроверзну политичку конотацију; наиме, током деведесетих година п.в. прерасла је од економске у опште националну тежњу. Упоредна појава, с једне стране, међусобно повезане светске заједнице и, с друге стране, политичког, војног и економског јачања једне земље, Америке, довело је до појаве повезивања глобализације са феноменом американизације. Глобализација је постала доктрина политичке и привредне елите, дефинисала је америчку улогу у свету и постала изједначавање Америке и користи коју доноси ново време. Био је то статус Америке као једине супер силе и “глобализација је представљала идеалну... ..доктрину за глобалну хегемонију”.³²⁴ Такође, паралелно са процесом глобализације, отвара се питање државног суверенитета и националне идентичности.³²⁵

Несумњиво, поставља се питање да ли је теорија о глобализацији кохерентна и коегзистентна теорија. Међутим, јединствена општеприхваћена дефиниција глобализације за сада не постоји. Оно што је значајно, нове друштвене повезаности мењају појам суверености модерне националне државе.³²⁶

Постоји велики број дефиниција глобализације које показују, у основи, различит однос према овој појави – указује се само на неке димензије глобализације које се истичу, или негирају, док се друге њене димензије превиђају. Дефинисање глобализације се, првенствено, везује за идеје Ф. Фукујаме (F. Fukuyama)³²⁷ о победи либералне демократије и С. Хантингтона (S.P. Huntington),³²⁸ односно за његову теорију о сукобу цивилизација. За теоретичаре међународних односа појам глобализације је најчешће представљао само синоним за интернационализацију. А. Гидинс (E. Giddens) је почетком деведесетих година п.в. истицао глобализацију, да би је крајем деведесетих оспоравао. Он је дефинише као интензивирање широких

³²³ Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire de relations internationales de 1945 à nos jours*, T.2., Armand Colin, Paris, 2002, p. 588-604.

³²⁴ Zbigniew Brzezinski, *Američki izbor. Globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, CID. Zagreb, 2004, str. 98-105.

³²⁵ Sergej Kortunov, “Globalizacija i nacional’naja identičnost”, *Vesnik Analitiki*, No.1 (27), 2007, s. 109-123.

³²⁶ Pierre de Senarclens, “Théories et pratiques des relations internationales depuis la fin de la guerre froide”, *Politique étrangère*, No. 4, 2006.

³²⁷ Francis Fukuyama, “The End of History”, *National Interest*, Summer 1989; Francis Fukuyama, “La fin de l’histoire dix ans après”, *Le Monde*, 17 juin 1999.

³²⁸ Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Summer, 1993.

друштвених односа који повезују удаљене крајеве света на такав начин којим су локална дешавања истовремено присутна на најудаљенијим просторима и обрнуто.³²⁹ По њему, неслућен развој технологије, експанзија светског тржишта, слободна циркулација роба, капитала и идеја, несумњиво чине историјске и објективне светске процесе који стварају мрежу све гушће међузависности друштава, а то доводи до интензивирања друштвених односа на општем плану. Све тешње повезивање света настаје као производ а) технолошко-информационе револуције и последничне компресије времена и простора, односно смањивања географске раздаљине услед убрзавања комуникације; б) спровођења глобалног тржишта и универзалне културне, политичке и војне повезаности, ц) све већег утицаја догађања у једном делу света на живот појединаца и заједница у другом делу и најзад, д) услед развоја саме свести о повећаној међузависности држава и народа. Р. Кокс (R. Cox) сматра да је за глобализацију карактеристично то што обухвата интернационализацију производње, нову међународну поделу рада, премештање становништва са Југа на Север, надметање које убрзава ове процесе и интернационализацију држава ... претварајући их у агенције глобализованог света.³³⁰ Џ. Стиглиц (J. Stiglitz) наводи да је глобализација у основи чвршћа интеграција земаља и народа света до које се долази огромним смањивањем трошкова транспорта и комуникација, као и рушењем вештачких баријера за проток роба, услуга, капитала, знања и (у мањој мери) људи преко граница.³³¹ Прихватамо дефиницију Ч.В. Кеглија (Ch.W. Kegley) и Е.Р. Виткофа (E.R. Wittkopf) “да је глобализација интеграција држава кроз све веће контакте, комуникацију и трговину, чиме се ствара холистички јединствен глобални систем у коме процес промена све више повезује људе у заједничкој судбини.”³³²

Као што смо нагласили, од двехиљадитих година се мења теоријска перцепција процеса глобализације. С једне стране, антиглобализацијски покрети су узели маха и постали озбиљна политичка снага, ојачали су, а оно што је ново, носе са собом таласе протеста и у развијеним земљама, јер у мање развијеном свету већ

³²⁹ John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 24.

³³⁰ Robert W. Cox, “Social forces, states and world orders”, u *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986, p. 204-254.

³³¹ Џозеф Е. Стиглиц, *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2004, стр. 19-35.

³³² Чарлс В. Кегли јр.; Јуџин Р. Виткоф, *Светска политика. Тренд и трансформација*, Центар за студије ЈЕ, ФПН, Дипломатска академија МИП, Београд, 2004, стр. 64.

деценијама настају нереди услед незадовољства глобализацијом, али скоро да се нису могла чути у западним земљама. С друге стране, број радова који се критички односе према глобализацији је порастао и отвориле су се расправе о кључним питањима везаним за појаву глобализације, што је у великој мери била последица супротних приступа у поимању и анализи те појаве. Т. Фридман (Т. Friedman) данас се о глобализацији говори као о идеолошком миту. Не само да има аутора који споре чињеницу да је глобализација уопште чиниоц међународних односа, него има и оних, мада су у мањини, који говоре о крају глобализације (сам Фукујама).

Одређујући појам глобализације, научници наилазе на проблем развијености саме теорије глобализације, односно на разлике теорије и гледишта, као и на дилему да ли овај појам означава историјски процес или стање, или означава, као што неки теоретичари наводе, идеолошку мисаону конструкцију. Постоји група аутора која глобализацију разматра као неолиберални пројекат “утицајних група” са озбиљним последицама на целокупно друштво. Такође, међу научницима који заступају гледиште о глобализацији као о објективном процесу, постоји недоумица око дужине трајања тог процеса.³³³

Глобализација је у оквирима научног разматрања у последњој деценији ХХ века излазила из строго омеђених научних подручја друштвених и хуманистичких наука. Могуће је дати њено теоријско одређење набрајањем њених особености и на тај начин је теоријски повезати са међународним политичким односима. Глобализација се схвата као процес постајања света глобалним, као време које је одређено превлашћу простора над временом и као политичко-економска идеологија неолиберализма с идејама јединственог светског тржишта, либералне демократије и одлучујуће улоге транснационалних корпорација, односно остваривање циљева глобалног капитализма.

Теоретичари глобализације истичу заједничке корене и вишеструка преклапања савремене глобализације са либерализмом 60-их и 70-их година прошлог века, нарочито на примеру теорије модернизације. Истражујући нагли раст индустријализације на почетку друге половине ХХ века, указује се да су њене последице међузависност односа држава и корпорација широм света. Било је значајно либералистичко тумачење одређених феномена у међународним односима

³³³ Vladimir Vuletić, “Rivalski pristup u izučavanju globalizacije”, u *Aspekti globalizacije*, priređivači Vladimir Pavićević i dr., BOŠ, Beograd, 2003, str. 41-59.

као што су економска међузависност, улога транснационалних актера и мрежа модела светске политике; сличност света под глобализацијом; питање светске владе као централно питање глобализације; затим, истицање сличности теорије глобализације са идејама либералног прогреса - „теорија либералног мира” Б. Русета (B. Russett) и М. Дојла (M. Doyle).³³⁴

Иако постоје тенденције, нарочито међу економистима, да се изједначавају глобализација и светска економија, глобализацију карактерише вишедимензионалност – поред економске глобализације присутне су и војна, друштвена и политичка глобализација које се данас огледају и у глобалном ширењу, па и наметању западне либералне демократије, интензивирању међународних организација и у развоју интернационалних, транснационалних и наднационалних институција. Јављају се различити правци ове теорије – не само различити при одређивању њених циљева, него и при одређивању њених ограничења или у пружању одговора на проблеме глобализације.³³⁵

Антиглобалисти карактеришу глобализам као феномен и стадијум капитализма – тенденцију Запада да овлада светом, као феномен који продубљује разлику „центра” и „периферије”.³³⁶ Постоје теоретичари који сматрају да глобализам и није био феномен деведесетих година XX века и почетка XXI јер је тај период био “вакум” (Росенберг Јустин). Уз појам “вакума” уклапа се и појам “метаполитике” и нуди дубље разумевање “духа савременог доба” (“духа времена”) (Алаин де Беноист). “Метаполитика” је према овим ауторима стање својеврсне неодређености, културног метежа унутар којег израћа нова врлина, односно политичка вера, нова политизација.³³⁷ Несумњиво, тема антиглобализма захтева посебну студију и бавећи се њоме ми бисмо изашли знатно изван оквира овог рада.³³⁸

³³⁴ Сава Савић, “Савремене теорије међународних односа”, *Војно дело*, бр. 1, 2007, стр.20.

³³⁵ Axford, Barrie; Browning, Garz K; Huggins, Richard; Rosamond, Ben; Turner, John; *Politics an Introduction*, Routledge, London and New York, 1997, pp. 475-509.

³³⁶ *Critical Theories, International Relations and “The Anti Globalisation Movement”. The Politics of Global Resistance*. Edited by Catherine Eschle and Bice Maiguashca, London, Routledge, 2005, p. 264.

³³⁷ Tonči Kursar, „Smrt “globalizacijske teorije” ili kraj još jedne revolucije?“, *Politička misao*, 2008, vol. 45, br.1, str. 3

³³⁸ *Al'terglobalizm i antiglobalistskie dviženija v sovremennom mire*, Rossijskaja akademija nauk, Moskva, 2006, s. 149.

Одређивање појма глобализације је веома тешко јер се често повезује са појмом интернационализације, односно либерализације, експанзије, детериторијализације (губљења значаја територијалних граница) итд. Затим, тешкоће се јављају и због проблема категоризације припадности термина глобализације при чему се мора разлучити да ли је глобализација феномен или еволуативна појава; да ли је она стадијум или је реч о универзалној категорији, једнако применљивој у свим областима људске делатности. Исто тако, у овај појам је тешко укључити све глобалне аспекте светске политике.

Неопходно је напоменути да невладин сектор обухвата организације међународног удруживања и та је област све раширенија.³³⁹ Постоје аутори који разликују четири категорије институција те врсте – где постоји интернационализам интереса, регионални интернационализам, политички интернационализам и синдикални интернационализам. Теоретичари заговорници светске владе (тј. међународне организације која је отелотворење идеје да се сарадња међу државама одвија преко јаке институције којој би државе биле потчињене, а крајњи циљ оваквог процеса би био укидање држава и њихово замењивање светском владом) истичу да ка чврстом међународном систему воде или светска влада, или регионалне и друге светске заједнице, као и јединствене светске организације које треба да носе обележје, не само политичког система, него и правног поретка. Међутим, пренаглашава се само трговинско-финансијски интерес, а превиђа се велик број других чиниоца. Преко неформалне светске владе, оличене на пр. у Групи 7 (односно Групи 8) – економске силе одлучују не само о привредним и финансијским питањима, него и о питањима међународног мира и безбедности, као и о свим другим питањима од општег значаја.

Глобализација има своје позитивне стране јер она представља могућност за бржи економски раст и постепено уклањање светског сиромаштва, неразвијености у области комуникација, трговине, у домену заједничких питања која се решавају само путем заједничке мултилатералне сарадње итд.³⁴⁰ Укључивање у међународну трговину је помогло многим земљама да остваре бржи економски развој, смањен је осећај изолованости, светско знање је постало доступније, “инострана помоћ”

³³⁹ Shamima Ahmed, David M. Potter, *NGOs in International Politics*, Kumarin Press, cop., Bloomfield, 2006, p. 285.

³⁴⁰ Џозеф Е. Стиглиц, *Противречности глобализације*, СБМ-х, Београд, 2004, стр. 19-35.

(такође аспект глобализације) је донела многим корист и сл. Глобализацијом се остварује висока конкурентност смањењем производних трошкова, долази до јефтинијих сировина, јефтиније радне снаге на пословима који имају најбржи обрт капитала и доносе екстра профит.

Глобализација има и негативну конотацију јер она неравномерно дистрибуира своје предности у корист богатих држава, често резултира и масовним премештањем људи, губитком националне контроле над темељним економским добрима и њиховом експлоатацијом – погодујући развоју привилегованих држава, доводећи до нових неједнакости у високо развијеној глобалној хијерархији. Глобализација није успела да осигура стабилност и безбедност у свету. За многе мање развијене земље она није донела обећавану економску помоћ и амбиције које су се јављале у овим земљама, најчешће некадашњим колонијама, након стицања независности су углавном остале неостварене. Исто тако, ни тржишне економије у земаљама у транзицији нису донеле очекиване резултате.

Треба овладати њеним правилима игре, искористити могућности које она носи са собом, али избећи и њене негативне последице. Несумњиво, у савременом тренутку глобализација ствара предности за најразвијеније државе у социјално-економском и технолошком смислу (САД, ЕУ, Јапан) што води ка растућем јазу између развијених и слабије развијених земаља. Успешне националне модернизације не могу избрисати културне и идентификационе кодове нације. Наиме, успешна модернизација у многоме је заснована на адаптивној трансформацији тих кодова. Могуће је претпоставити да је проблем адаптивне трансформације један од осановних, а можда и главни проблем модернизације.³⁴¹

Такође, веома чврсто постављена основа тзв. националне идентичности није способна за прилагођавање и може постати несавладива препрека модернизацији земље. У том случају често ничу и шире се идеје о “специфичном путу” развитка, а када су у функцији реакције на тешкоће самог интеграционог процеса, могу одвести до архаизма.

Најновија збивања у светском монетарном систему и криза која је 2008. године почела на њујоршкој берзи, симболу слободног тржишта, и која се шири на читав свет указују да глобални финансијски систем треба променити. Настала је

³⁴¹Sergej Kortunov, “Globalizacija i nacional'naja identičnost”, *Vesnik Analitiki*, No.1 (27), 2007, s. 109-123.

расправа о тржишном либерализму који производи велике неједнакости услед нерегулисаног, ризичног, глобалног тржишта - тржишног либерализма.

Глобализација има своје противречне токове и њена дефиниција је теоријски контроверзна: с једне стране, она је повезаност друштва, док с друге, она је замена за појам империјализма што представља доминацију развијених земаља над неразвијеним и доминацију транснационалних компанија над националним економијама.³⁴²

³⁴² Džozef E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004, s. 34.

Источноевропско схватање интеграције у периоду биполаризма

Интеграциони процеси су у периоду биполаризма у некадашњим тзв. источноевропским социјалистичким државама били у функцији интереса тадашње совјетске државе, односно њене доминације над осталим источноевропским земљама. У анализи ових процеса акценат је био на политичкој и мање економској интеграцији унутар Источне Европе и на проблемима који су из тога произишавали. Такође, на развој научне мисли о међународним односима, односно о интеграцији у овим земљама примаран утицај су имале совјетске концепције, мада су се понегде формирали и посебни ставови, донекле различити, али то је било мало. Зато је у овом раду највише пажње посвећено анализи дела совјетских аутора, а узимали су се у обзир и специфични радови из појединих источноевропских земаља.

Најбројније су студије које су се односиле на Савет за економску сарадњу, СЕВ и Варшавски уговор, ВУ и мада је недостајало правих анализа, са више чињеница, неке од њих су биле веома значајне за разумевање интеграционих процеса у Источној Европи. Указивало се на узајамну повезаност политичких, социјалних и економских фактора који су били у основи совјетске доктрине о интеграцији. Истицало се да политичка сарадња одређује основе и правце економске сарадње, али и научне, техничке, културне итд. и, обрнуто, да све ове врсте сарадње доприносе јачању “политичког јединства и консолидовању” ових земаља. Оно што је разликовало интеграционе везе унутар бивших социјалистичких источноевропских земаља од веза западних земаља је да су циљеве сарадње између некадашњих социјалистичких земаља одређивале комунистичке и радничке партије које су биле на власти. Поред израженог совјетског утицаја и притиска, првенствено војног, постојали су и други фактори који су утицали на постојање интеграционих веза

између ових земаља: специфичне историјске везе сваке од њих са самом Русијом и историјске везе међу њима самим, сарадња војски у оквиру Варшавског уговора, „братски односи“ чланова и руководства комунистичких партија, редовни билатерални и мултилатерални сусрети стручњака, научника, уметника, спортиста и сл. Стварала се мрежа пријатељстава која је промовисала општу приврженост социјалистичким начелима. Такође, и економија је била важан чинилац јер је већина блоковских земаља дужи период имала економске користи од повезивања у овај савез.³⁴³ (На XXIII специјалном заседању некадашњег Савета за узајамну економску помоћ, СЕВ, априла 1969, разрађен је правац економске интеграције, првенствено, некадашњих источноевропских социјалистичких земаља.)

У току настојања да се дефинише појам интеграције у совјетској литератури, у циљу разраде теорије међународних, посебно, економских односа појавиле су се разлике у ставовима и било је покушаја њиховог уопштавања. Без обзира на различита схватања суштине интеграције, постигнута је сагласност око дефиниције која се тичала неких специфичности саме интеграције. Велики број аутора је сматрао да интеграција представља историјски процес, стављајући акценат на њен социјални и политички карактер, с тим што су јој истицане посебне карактеристике – издвајана је економска интеграција, научно-техничка, културна итд. Многи аутори су изражавали мишљење да се међународне, особито, економске интеграције, из објективних околности које су одређене економским развојем, јављају, како у тадашњем источноевропском социјалистичком свету тако и у западном, при чему је »карактер, односно »циљ« тих интеграција сличан, али су у сваком систему били различити типови и форме интеграција».³⁴⁴

Период пре „перестројке“ и „новог мишљења“

Интензивније изучавање међународних односа, па и интеграција, у некадашњој совјетској држави почиње касније, тек после Другог светског рата. Наиме, у другој половини педесетих година прошлог века покушало се са

³⁴³ Филип Лонгворт, *Стварање Источне Европе*, СЛЮ, Београд, 2002, с. 67.

³⁴⁴ Р. Božik, М. Guzek, *Teorija socialističeskoj integracii*, Progres, Moskva, 1980, s. 25-27.

ревидирањем доктрине, политике и саме совјетске праксе, али нису остварени већи резултати. Желеле су се радикалне измене, односно отклањање деформација што их је произвео стаљинизам међутим, отклањање само појединих неправилности, уз постојање истог државног система што је довело до даљег заоштравања противречности у совјетском и, посебно, друштвима осталих тадашњих источноевропских социјалистичких земаља.³⁴⁵ Затим је седамдесетих и осамдесетих година прошлог века у совјетској политикологији започело критичко испитивање произашлих проблема, нарочито после избијања кризе у Пољској, 1980–81. Међутим, друштвена и политичка ситуација у совјетској држави током последњих година владавине Леонида Брежњева (L.I. Brežnev) је отежавала да то преиспитивање добије шире размере и да постане организован процес. Доласком Јурија Андропова (Ju. V. Andropov) на власт, 1982. године, који је био свестан системских проблема (недостаци централног планирања и неопходност друштвених реформи) стварали су се повољнији услови за изучавање проблема друштва и за тражење њихових узрока а, у том процесу су се испољавала сукобљавања различитих ставова и концепција. Официјелни идеолози тадашње совјетске комунистичке партије су били првенствено оријентисани ка критичком анализирању постојећих, посебно привредних проблема и на тражење решења за актуелне тешкоће, док су дугорочнија, перспективна решења само наговештавана. Исто тако, у научним круговима преиспитивање је било усмерено ка испитивању и тражењу узрока лошег стања у совјетској привреди, као и ка тражењу могућих решења. У делима неких аутора започињу и покушаји испитивања основних идеолошких и филозофских поставки самог система „реалног социјализма“.³⁴⁶

³⁴⁵ Videti, Roy Medvedev, *Let History Judge*, Alfred A. Knopf, New York, 1989, p. 480.

³⁴⁶ До краја осамдесетих година прошлог века у совјетској литератури и литератури других тзв. источноевропских социјалистичких земаља је било доминантно становиште према коме су у свету егзистирала два поретка: социјалистички и капиталистички. У тзв. светској социјалистичкој заједници признавале су се “земље реалног социјализма” (социјалистичке државе) и “земље социјалистичке оријентације”, а на другој страни су биле западне капиталистичке земље. После колонијалне револуције педесетих и шездесетих година п.в. прихватила се подела према којој су постојале и земље “трећег света” које нису припадале ни једном од поменута два тадашња система. Окончањем вијетнамског рата 1975, совјетски и кинески утицај се шири Индокином, Лаос, Камбоџа и уједињени Вијетнам. Године 1979. дошло је до сукоба између просовјетских Вијетнамаца и црвених Кмера, односно напада Вијетнама. Паралелно, Брежњев је отпочео ширење совјетског утицаја и у земљама Африке (просовјетски режими у Етиопији, Анголи, Мозамбику, Конгу) и јачање веза са арапским режимима (Сирија, Либија, некадашњи Јужни Јемен). У Латинској Америци утицај се ширио преко различитих револуционарних комунистичких покрета и партија, првенствено инспирисаних кубанским социјализмом проистеклим из 1959. На крају, децембра 1979. је дошло до совјетске интервенције у Авганистану као „подршка пријатељском режиму“, до фебруара 1989, пре распада саме совјетске државе. (*Dictionnaire de relations internationales*, Natier, Paris, 1996, pp. 65-70.)

Совјетски аутори су седамдесетих и осамдесетих година прошлог века покушали да дају одговор на питање шта је садржај предмета »теорије социјалистичких међународних односа« уопште, односно садржај саме категорије „међународни односи“ што је уско везано за процесе интеграције. Најзначајнији елемент овог приступа изучавању међународних односа је био тај што се системски ослањао на једину прихваћену методологију „дијалектичког“ и „историјског материјализма“ и, у суштини, његови основни ставови су били да су међународни односи шири од међудржавних односа (међународни односи укључују и узајамно дејство социјалних и економских односа, међународне политичке покрете и др.), а суверени субјекат међународних односа је »класна држава«. Специфичност узајамних дејстава у систему међународних односа је у значајној мери везана за превладавање политичког карактера међународних односа на тај начин што државе у међународним односима наступају под одређеним утицајем политике.³⁴⁷ Пракса је дала посебно значење теоретском ставу – међународни односи су били у време Хладног рата у функцији заштите постојећег стања. Што се тиче »социјалистичких међународних односа« њихова особеност је била да су те односе развијале комунистичке партије које су биле на власти и да су се јасно издвајали степени односа према везама, прво у оквиру Варшавског уговора, затим са земљама веома блиским овом савезу, те земљама које су биле тзв. социјалистичке оријентације и односи према свим осталим земљама тадашњег западног света, посебно према САД и чланицама војног савеза НАТО.

Јављала су се два аспекта истраживања.³⁴⁸ *Први* је био заснован на рашчлањавању и анализи компоненти самих међународних односа, тј. на разматрању субјеката тих односа и основних видова њихових узајамних веза. Међународни односи су дефинисани као свеукупност економских, политичких, идеолошких, правних, дипломатских и војних односа, као и узајамних односа између народа, међу државама и системима држава, међу основним социјалним, економским и политичким снагама и организацијама, које делују на светској сцени. *Други* аспект истраживања међународних односа у совјетској литератури је у већој мери био везан

³⁴⁷ У совјетској литератури интерес се дефинисао као „објективни однос субјеката који имају одговарајуће потребе и теже ка условима којима би задовољили те потребе, при чему сами ти услови бивају предмет одређеног интереса“. D.M. Fel'dman, *Socialističeskie meždunarodnye otnošenija*, Nauka, Moskva, 1981, s. 13.

³⁴⁸ D.M. Fel'dman, *Socialističeskie meždunarodnye otnošenija*, Nauka, Moskva, 1981, s. 13-34.

за јављање њихових специфичности као посебне сфере друштвених односа. Према том схватању, међународни односи су били посебна област друштвених односа који настају, с једне стране, као резултат развитака економских снага и односа унутар конкретног историјског друштва, а, с друге стране, као резултат узајамних односа између народа и остваривања њихових међународних интереса. Међународни односи, према ставу ових аутора, представљајли су друштвене односе, који су имали посебан, релативно самосталан карактер.

Несумњиво, *први аспект* ових истраживања међународних односа у совјетској доктрини и делима совјетских аутора је био везан за изучавање субјеката међународних односа и њиховог понашања на међународној сцени, док се *други аспект* заснивао на посвећивању пажње систему међународних односа у целости, његовим везама са унутрашњим политичким и економским системом, узроцима промена тих система, унутрашњим, системским дејствима, тј. у суштини, општим проблемима друштва. »Социјалистички међународни односи« представљали су, у политиколошким радовима, тип међународног деловања у систему међународних односа условљених суштином таквог система као друштвеног поретка и »општошћу основних социјално-економских интереса и интереса учесника тих односа«.

„Перестројка“ и „ново мишљење“

Под »перестројком« се подразумева доктрина коју је поставио совјетски лидер Михајло Горбачов (M.S. Gorbačev), 1985, на чијој платформи је требало осавременили привреду која је била у заостајању у односу на развијене привреде западних земаља, односно реформисати економски и политички систем тадашње совјетске државе и оних држава које су припадале њеној интересној сфери. Трбало је наставити процес дестаљинизације, с једне стране, и, с друге, остварити реформе социјализма. Прокламовани су следећи битни предуслови за остваривање таквих реформи: а) радикална економска реформа, уз трансформацију државног власништва, као и увођење тржишне привреде и слободне конкуренције; б) развијање тзв. »социјалистичке демократије«; ц) спољна политика која би се темељила на »прокламованим идејама мира и демилитаризацији међународних

односа«, на смањењу наоружања и равноправној сарадњи са свим државама и народима.³⁴⁹ Међутим, Михаило Горбачов је следио Јурија Андропова у спровођењу либералнијег приступа економским проблемима, али многе политичке и административне реформе су се показале конфузне и неизводљиве. Нарастајући дефицит буџета и све већи страни дуг убрзали су преиспитивање војне политике, али и целокупне спољне политике, пре свега према земљама лагера и земљама које су му биле прикључене.

Совјетску спољну политику у том периоду је одређивало низ чињеница и узајамних зависности – *с једне стране*, утицале су потребе унутрашњег друштвеног, политичког, економског и социјалног развоја државе. У концепцији развоја, која је јасно изнета на XXVII конгресу совјетске комунистичке партије, чију су суштину чиниле одлуке донете на пленуму главног органа партије, априла 1985, убрзање економско-социјалног развоја земље је истакнуто као стратегијски задатак и подразумевало је, пре свега, научно-технички напредак, односно најшире увођење савремене технологије и потпуну аутоматизацију и механизацију производње, односно целокупне тадашње совјетске привреде. У свим програмским иступањима Михајла Горбачова непосредно су повезивани императиви унутрашње реформе са спољнополитичком стратегијом – фундаментални задаци економског и социјалног развоја земље одређивали су и међународну стратегију саме партије, тиме и државе. За остваривање основног циља, осигурања постојечег статуса и равнотеже моћи, било је потребно, према том ставу, пре свега зауставити нуклеарно наоружавање.³⁵⁰ Несумњиво, некадашњој совејетској држави је била неопходна таква оријентација спољне политике која би обезбедила попуштање затегнутости и обнављање дијалога са Сједињеним Америчким Државама како би се отвориле могућности да се у привреду и друштво преоријентише део средстава која су се издвајала за наоружање и војно ангажовање. Жеље за спровођењем реформи у совјетској привреди и друштву објективно су наметале потребу веће економске сарадње са технолошки развијеним земљама Запада. То се имало у виду на предпоследњем XXVII конгресу комуниста приликом истицања потребе за променама у области спољне трговине и

³⁴⁹ Radovan Radonjić, *Političke i pravne teorije*, Podgorica, CID, 2002, s. 217-219.

³⁵⁰ M.S. Gorbačev, *Političeskij doklad Central'nogo Komiteta KPSS s'ezdu Kommunističeskoj Partii Sovetskogo Sojuza*, Politizdat, Moskva, 1986, s. 80.

научно-технолошке размене са светом.³⁵¹ Односно, стратегија програма земаља чланица тадашње источноевропске интеграције СЕВ у научно-техничком напретку, донетом на Ванредном заседању Савета СЕВ, децембра 1985, није искључила сарадњу са западним земљама. Међутим, оваква настојања нису наилазила на одговор осталих земаља у мери у којој је совјетско руководство то желело.³⁵² Совјетска држава 1989. смањује издатке за војску и отпочиње преоријентисање дела своје војне индустрије на производњу за мирнодопске потребе. На састанку Варшавског пакта у Букурешту јула 1989, Горбачов је »окренуо« Брежњевљевоу доктрину залажући се да је право сваке чланице савеза да следи свој курс, односно за принципе немешања у послове других земаља. (Горбачова су подржале само Пољска и Мађарска.)

С друге стране, тадашња наступања совјетске државе у односима са САД и осталим западним земљама била су усмерена на стварање услова за попуштање затегнутости и за сарадњу на принципима »мирољубиве коегзистенције«. То је карактеристично и за тадашње званичне совјетске изјаве и документа где је основни акценат био на детанту и на спремности на компромисе. Обновљањем дијалога тадашњих супер-сила сусретом између Михајла Горбачова и Роналда Регана (Ronald Reagan) у Женеви, 1986, наговештене су жеље за новим кретањима у међународним односима – настављање преговора тада водећих сила у домену разоружања, односно о полазним основама на којима би овај процес био остварен, стављање »опасност од нуклеарног рата« у фокус разматрања великих сила и залагање за јачање шире међународне сарадње, као и за стварање услова за политичко решавање проблема везаних за локалне сукобе и кризе, пре свега оних у које су, посредно или непосредно, биле инволвиране велике силе. У тадашњој совјетској доктрини међународних односа, »ново мишљење«, са становишта совјетског »класног« виђења, приоритет је дат ширем, општем приступу. Совјетска спољна политика је била заснована на темељима који су у суштини били непромењиви, а то су војно-стратешки паритет, међународни утицај, безбедност земље и јачање њене улоге и присуства у свету.

³⁵¹ Последњи XXVIII конгрес совјетских комуниста је одржан јула 1990. године и био је то последњи покушај да се мирним путем нађе решење за ситуацију у земљи под руководством комунистичке партије, али није успео што су показали и догађаји који су следили августа 1991.

³⁵² Александар Александрович Зиновјев, *Слом руског комунизма*, БИГЗ, Београд, 2003, стр. 58-62.

1. Основа совјетске спољне политике је била државно-национални интерес земље - с једне стране, остваривање што повољнијих услова за унутрашњи развој, а с друге, одржавање и јачање статуса државе као супер-силе, што је подразумевало одржавање војно-стратешког паритета у односу на САД, одбрану, јачање и ширење совјетског присуства у свим деловима света. У периоду Михајла Горбачова, основно питање и полазна тачка совјетске спољне политике је било усклађивање интереса унутрашњег развоја земље и улоге лидера „источноевропског савеза“, унутар кога је желео да задржи своју доминацију, с функцијом светске силе која је имала интересе у свим деловима света и била у сталној конфронтацији са другом светском силом, Сједињеним Америчким Државама, и њеним војно-политичким блоком. Зато је била неопходна контролисана, чврста интеграција у земљама тзв. источноевропског блока.

2. У приступу међународним односима самог Михајла Горбачова и његових сарадника осећао се напор да се, задржавајући све правце и задобијене спољнополитичке позиције совјетске државе у свету, води еластичнија и рационалнија политика која би смањила притиске међународних обавеза и ангажовања на економију и систем у целини.

3. Покушавао се стварати оквир флексибилнијег, модернијег и динамичнијег наступа земље у међународним односима - совјетски прилаз међународним односима је постајао мање идеолигизиран и оптерећен предрасудама, а више рационалан и прагматичан.

Совјетско политичко руководство је желело да формира нову политичко-филозофску основу спољне политике, која је била изражена у формули „нови начин мишљења“ и у тим оквирима да започне нову „мировну иницијативу“. Био је то покушај да се спољна политика тадашње совјетске државе стави изнад тумачења велике силе и да јој се прида општесветски значај и утицај.³⁵³ Обнављали су се ставови из доба лењинизма³⁵⁴ на које је прво скренуо пажњу Јуриј Андропов³⁵⁵ о постојању цивилизацијских и људских вредности које су изнад »класних интереса«,

³⁵³ *Socialističeskoe sodružestvo i problemi otnošenij Vostok – Zapad v 80-e godi*, Politizdat, Moskva, 1987, s. 28-46.

³⁵⁴ Везани за Нови економски поредак (НЕП).

³⁵⁵ Јуна 1983. године на идеолошком пленуму партије совјетских комуниста Јури Андропов је изнео критичну анализу тада важећег партијског програма. Исто тако, изнео је став да између појединих социјалистичких земаља постоје велике реазлике у економији, култури, у путевима и методама решавања задатака развитака, *Правда*, 20 јунија, 1983, с. 1.

a за које се треба залагати и у међународним односима. Када се имају у виду тешкоће на које су наилазили покушаји реформи у овој држави осамдесетих година п.в. антистаљинизам је постао значајан чинилац у званичној совјетској политици тог времена. Неопходно је истаћи да је изричита критика стаљинизма била забрањена након што је 1964. године смењен Никита Хрушчов (Nikita S. Hruščov) за кога је она представљала покретачку снагу реформских настојања.³⁵⁶ Величање историјских достигнућа земље које је наметнуо његов конзервативни наследник Леонид Брежњев, који није увео много промена, превладало је у наредне две деценије. Међутим, од 1985. године, од како су покушаји реформи Михајла Горбачова постали изразитији, јачала је и критика Стаљинове ере. Антистаљинистичка тенденција је била присутна и у радовима економиста, социолога, политиколог, историчара итд. Међутим, упркос променама и у време Никите Хрушчова, основне институције совјетског система су још увек биле оне које је створио Стаљин, те стога Горбачов, због различитих предлога за слабљење економског монопола државе у корист приватног сектора и обуздавања централне бирократске контроле у корист приватне иницијативе у другим доменама живота, долази у оштар сукоб са Стаљиновом баштином. Антистаљинизам је пружао Горбачову значајне предности – у подривању догми затим, давао легитимност његовим променама, као и за привлачење идеалиста међутим, доводио је у питање стаљинистичке структуре совјетског друштва.³⁵⁷ Такође, разноврсност совјетског друштва је била једна од највећих дугорочних изазова у његовом руковођењу – оживљавање националних и верских противречности отежавало је Горбачовљево економску и социјалну стратегију.³⁵⁸

Тезе Михајла Горбачова о „заједничкој европској кући“ и о „Европи која припада Европљанима“, а које су у основи представљале совјетске варијанте Монроове доктрине (James Monroe) и идеје Де Гола о „Европи до Урала“, су дате само декларативно и нису разрађене. Западни аналитичари су претпостављали да је такав став био тактика постављања тадашњег Совјетског Савеза између Европе и

³⁵⁶ После смрти Ј.В. Стаљина 1953. Хрушчов је брзо почео процес релативне либерализације и дестаљинизације. Његов говор на XX конгресу совјетских комуниста 1956. је убрзао ове процесе који су имали значајне последице на комунистичке режиме у Источној Европи. На међународном плану је лансирао тезу о „мирољубивој коегзистенцији“ која дозвољава детант између западног и источног блока. (Dictionnaire de relations internationales, Hatier, Paris, 1996, pp. 65-70.)

³⁵⁷ Stephen F. Cohen, “Antistaljinistička plima u Moskvi”, *International Herald Tribune*, Pariz, 3. januar 1987.

³⁵⁸ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Armand Colin, Paris, 2002, p. 408-415.

САД и хладноратовско размишљање о његовим границама које великим делом нису биле „природне границе“ те су могле бити потенцијална линија фронта у евентуалном сукобу два блока. У другој половини осамдесетих година прошлог века политика спречавања рата путем узајамног одвраћања употребе нуклеарног оружја представљала је суштину концепције безбедности коју НАТО пружа својим чланицама. У то време, за совјетску државу радикално разоружање у домену нуклеарног оружја успоставило би могућност вођења рата под условом да је могла да задржи висок ниво наоружања у домену конвенционалног и нуклеарно-тактичког оружја. Тадашња совјетска „мировна иницијатива“ је имала за циљ, поред очувања мировних односа између Запада и Истока, и мобилизацију мировних тежњи на Западу које су могле да представљају тзв. корисни потенцијал и тиме утичу на позиције САД и НАТО.³⁵⁹ Општа европска политика, према идеји Михајла Горбачова, је била неопходна из више разлога: прво, сам стари континент је презасићен нуклеарним и конвенционалним оружјем, а тај простор је један од најурбанизованијих на свету, са високом густином насељености; друго, овај простор је и један од најиндустриализованијих простора са великим еколошким проблемима који превазилазе националне границе и добијају континенталне размере. Треће, интеграциони процеси који су се све више развијали унутар европског континента су захтевали усмеравања и, на крају, четврто, пошто су западноевропске земље имале развијене односе са земљама »трећег света«, земље источне и западне Европе су могле објединити своје снаге у решавању »односа Север – Југ«.³⁶⁰ У разради ове идеје наводили су се услови који су, управо, поспешивали стварање заједничке европске куће - *развијени антиратни покрети*, који указују на неоспорно „историјско сећање“ у Европи на два светска рата, *богате европске политичке традиције*, посебно у вођењу међународне политике, *веома разгранат систем међународних односа*, (билатералних и мултилатералних уговора, консултације, преговори, контакти на свим нивоима итд.), *огроман научно-технички потенцијал* и несумњива *историјска целина* која обухвата „Европу од Атлантика до Урала“, обједињена заједничким идејама Просветитељства и Препорода, као и идејама

³⁵⁹ М. S. Gorbačev, *Perestrojka i novoe mišlenie*, Izdate'stvo političeskoj literaturi, Moskva, 1987, s. 220-267.

³⁶⁰ М. S. Gorbačev, *Perestrojka i novoe mišlenie*, Izdate'stvo političeskoj literaturi, Moskva, 1987, s. 199-219.

великих мислилаца XIX и XX века.³⁶¹ Михајло Горбачов је желео зацртати међународну стратегију тадашње совјетске државе. С једне стране, покушано је да се у западној јавности потпуно елиминише „мит о совјетској или комунистичкој претњи“, а с друге, истицао је потребу вођења борбе против нуклеарне опасности и трке у наоружавању, односно борбе за очување и јачање општег мира. То јест, требало је позивом на разоружање, посебно на нуклерано разоружање мобилисати мировни потенцијал у западним земљама који се сврставао у ред одлучујућих политичких снага у контексту међународног односа моћи.³⁶²

Међутим, ни један од покушаја реформи совјетске државе и друштва са краја »хладног рата« није био усмерен ка суштинској промени и демократизацији. Перестројка је по својој суштини и форми представљала рефеорму »унутар комунизма«, *de facto* умерени реформски концепт и подухват у тадашњем друштву. Била је између радикалног реформизма, који је био подршка идеји перестројке и који је само делимично прихватао социјалистичку оријентацију као оквир и облик њеног спровођења и снага »истинског социјализма« које су сматрале да су идеје перестројке стране социјализму. И други су моменти сужавали простор и отежавали реализацију перестројке - на пример, крајње ограничене материјалне могућности тадашњег совјетског друштва, оштро сукобљени социјално-економски и национални интереси, бројне противречности у самом недовољно разрађеном концепту »перестројке« који се мењао итд.³⁶³

Остале источноевропске земље

Совјетска доминација у Источној Европи се није манифестовала само у безбедносним, војним, политичким и економским аспектима, него и у осталим друштвеним аспектима, науци, књижевности, односно културу итд.³⁶⁴ Сама наука је

³⁶¹ M. S. Gorbačev, *Perestrojka i novoe mišlenie*, Izdate'stvo političeskoj literaturi, Moskva, 1987, s. 204-208.

³⁶² *Materiali XXVII s'ezda Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza*, Moskva, 1986, s. 75-76.

³⁶³ Radovan Radonjić, *Političke i pravne teorije*, Podgorica, CID, 2002, str. 217-219.

³⁶⁴ Видети, Jakub Karpinski, *Komunizam i postkomunizam*, Građanske inicijative, Beograd, 1998, str. 981; Ričard Dž. Krempton, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, CLIO, Beograd, 2003, str. 512.

била веома контролисана од стране владајућих кругова и највише су се изучавали проблеми социјализма. Тоталитарни режими и идеологија одвојили су на пример науку тадашњих социјалистичких земаља од светске, што важи и за науку о међународним односима - стална борба са „идеолошким непријатељем“, научне и интелектуалне конфронтације са западним научницима и тајна над низом докумената и научних извора, учинили су да политичка теорија буде ближа политичкој пропаганди, него стварној науци. Међутим, друштвене науке су увек на пр. у Пољској испољавале већи степен аутономије у односу на партијско-државни апарат, него у другим тзв. источноевропским социјалистичким земљама. Прво су почеле да се јављају полунезависне, па и сасвим независне друштвене групе, клубови и друге сличне организације – почела су да се јављају независна гласила и да се афирмише „самоиздат“ делатност. Постојала су званична, државна издања и незванична, која су излазила под псеудонимом аутора. Објективне политичке студије у некадашњим земљама Варшавског договора су, посебно у првим деценијама после Другог светског рата, биле ретке, али »попустљивије« политике у појединим земљама су довеле до постепеног изучавања и признавања политичке науке - у Пољској, некадашњој Југославији затим, у Румунији и некадашњој Чехословачкој. У Југославији је 1951. године основано политичко научно удружење, у Чехословачкој 1965, у Румунији 1968. и тд.³⁶⁵

У Бугарској почиње значајније изучавање међународних политичких односа, после Другог светског рата, на факултетима правних наука (у Софији, затим Пловдиву и Великом Трнову) и институтима за друштвене науке, посебно, од 1974, у Институту за спољну политику при Министарству иностраних послова Бугарске, и органима комунистичке партије који је 1989. године, после промене политичког система у Бугарској, расформиран. Исто тако, међународни односи су проучавани и у Академији наука, односно њеним институтима – за балканистику, савремене социјалне теорије, социологију, историју, земље у развоју итд.³⁶⁶ Међународни односи су се изучаваали *као посебна наука, као систем*, изучавали су се у структури система (*а. политички, економски, културни, информативни итд. и, посебно, б. војни*); *као управљање системом и као стање система*.

³⁶⁵ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Arrman Colin, Paris, 2002, p. 414-419.

³⁶⁶ Georgi Stefanov, *Teorija na meždunarodnite otnošenija*, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, Sofija, 1993, s. 23-24.

Имајући у виду источноевропске земаље, Бугарска је уз некадашње ДР Немачку и Чехословачку била најближа совјетском моделу, посебно до половине осамдесетих година п.в. Међутим, не значи да је целокупна друштвена наука била управљана од стране Бугарске комунистичке партије и совјетске државе. Софијски универзитет је, на пример, био место где су се „распламсавале борбе“ са Тодором Живковим. Борба интелектуалаца се знатно појачала након објављивања књиге „The Fascism“ Желе Желева, 1982, дисидента званичне владајуће елите.

У *Пољској* је било нешто друкчије – већ 1953. и 1956. године имамо немире у време Гомулке, затим превирања у круговима интелектуалца 1968, сукобе интелектуалаца и радника с властима осамдесетих година п.в. итд. У *Пољској* је изражена појава опозиционих политичких група и покрета. Корени оваквих појава су, у првом реду, у наслеђеној политичкој култури – Пољска је била једна од првих европских земаља која је већ у XVIII веку имала Устав, с наглашеном тежњом ка правној држави и неким другим демократским идејама. Значајан је допринос пољске науке и културе у европским и светским размерама, а пољска интелигенција је имала веома важну улогу у развоју националних институција и у јавном животу земље. Такође, услед непријатељских руско-пољских односа кроз историју, у интелектуалним круговима су увек били доминантне прозападне политичке мисли што је поспешило у развијању идеје политичког плурализма; пољска интелигенција је пружала мање подршке владајућој комунистичкој партији него у било којој другој бившој источноевропској социјалистичкој земљи.

Јозеф Кукулка (Józef Kukulka) је најзначајнији пољски теоретичар који се у периоду биполаризма, периоду који се изучава у овом раду, бавио теоријом међународних односа, међутим није опширније истраживао теорије политичких интеграција.³⁶⁷ Према мишљењу пољских научника који су у изучавању међународних односа давали предност економској интеграцији, процес међународне интеграције је заснован на формирању таквих конкретних и институционалних веза које омогућавају свим државама које чине интересну групацију, да повећају степен друштвене, односно економске рационалности привреде у оквирима заједнице.³⁶⁸ Упоредо са поменутиим, они су претпостављали да сама чињеница успостављања интеграционе везе претпоставља постојање посебних региона међународне

³⁶⁷ Józef Kukulka, *Teorija međunarodnih odnosa*, Scholar, Warszawa, 2000, s. 343.

³⁶⁸ P. Božik, M. Guzek, *Teorija socialističeskoj integracii*, Progres, Moskva, 1980, s. 25-27.

економске структуре. Истовремено, с развојем интеграционе везе продубљује се узајамно допуњавање те економске структуре.

Након великих превирања у земљи под вођством синдикалне организације «Солидарност», од децембра 1981. године у Пољској је дошла војна власт генерала Јарузелског. У последњој деценији хладног рата, до предњен крај, за разлику од Пољске, остале источноевропске земље нису давале већи отпор Совјетском Савезу иако су имале економске и социјалне проблеме.

У Чехословачкој, која се 1993. године раздвојила на Чешку и Словачку, шездесетих година п.в. јавља се школа Ота Шика (Ota Sik). Чехословачка је била једина од тадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља која је пре Другог светског рата имала парламентарну демократију и гарантоване грађанске слободе. После рата дуго је важила за «најоданијег совјетског савезника» да би на конгресу књижевника у Прагу 28. јуна 1967. отпочела отворена критика владине политике.³⁶⁹ Прашко пролеће 1968. је уплашило тадашње совјетско руководство које га уништава војном интервенцијом у самој Чехословачкој 21. августа 1968. У Чехословачкој политиколошкој литератури је веома ретко било „самоиздата“, али су чехословачки аналитичари писали на Западу – посебно интелектуалци који су 1968. напустили Чехословачку, и у тим делима су, до 1989. године, преовладала питања демократске традиције, прагматизма, идеје економске државе итд.³⁷⁰ Радови Ота Шика, министра Александра Дупчека, били су надахнути Прашким пролећем и радовима југословенских теоретичара самоуправљања који се нису супротстављали марксизму, него су тежили да га ослободе стаљинизма - био је то трећи правац, између марксизма и либерализма.³⁷¹

У Румунији је по доласку на власт Николаја Чаушескуа настала апсолутна диктатура са јаким култом личности, али је вођена специфична спољна политика која се по неким питањима разликовала од других земаља чланица источноевропског социјалистичког лагера – Румунија није учествовала у интервенцији земаља Варшавског уговора у Чехословачкој 1968. године; није имала совјетске војне трупе на својој територији; не прекида односе са Израелом после јунског рата 1967, мада је

³⁶⁹ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Arman Colin, Paris, 2002, p. 305-309.

³⁷⁰ Тјери де Монбријал, *Делање и систем света*, СЛЮ, Београд, 2006, п. 317.

³⁷¹ Видети, Ota Sik, *La troisième voie*, Galimard, Paris, 1974.

подржавала све основне захтеве арапских земаља; присуствовала је конференцијама земаља покрета несврстаности у статусу посматрача; имала је развијене економске односе са САД и са неким западноевропским земљама и сл. Упоредо са независнијом румунском политиком и супротстављањем свим решењима која би могла угрозити њен национални суверенитет, започело је и све самосталније румунско процењивање Варшавског уговора и мера које су биле неопходне да се одржи национална безбедност, уз учешће у том савезу. Међутим, према тадашњем румунском ставу, национална безбедност није смела бити подређена захтевима за одрицање од основних атрибута државног суверенитета, тако да би све мере које би могле довести националне румунске војне снаге у зависност од уједињене команде Варшавског уговора, биле одбијене. Међутим, Румунија није никад заступала тезу да треба напустити ову организацију, све док постоји НАТО. Наиме, залажући се за питање сарадње, она је истицала потребу за постојањем савеза, али и потребу да се поштују његова основна начела.³⁷²

Када се има у виду некадашња *југословенска доктрина*, врхунац сукоба југословенских и совјетских комуниста 1948. био је у суштини сукоб двају гледишта на марксизам у теорији и пракси, од којих је један почивао већ на очигледној ревизији, како теорије тако и праксе.³⁷³ Сам тај сукоб је избацио низ проблема, не само филозофије и социологије, него и осталих наука, као и саме друштвене праксе.³⁷⁴ Узимајући у обзир све околности у тадашњим међународним односима, била су, несумњиво, покретана нека основна питања марксистичке мисли, мада нису биле разрађене саме теорије. Када се има у виду изучавање међународних односа, шездесетих и седамдесетих година п.в. отварањем факултета политичких наука у Београду, Загребу, Љубљани и Сарајеву, ова изучавања добијају на значају. Међутим, систематских истраживања је било и раније - одмах после Другог светског рата, у Институту за међународну политику и привреду у Београду и касније у сличним институцијама у Загребу и Љубљани. Почетком педесетих година п.в. истраживања су била концентрисана на међународно право, светску организацију и

³⁷² Видети, Radovan Vukadinović, *Međunarodni politički odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2004; Radovan Vukadinović, *Teorije vanjske politike u međunarodnim odnosima*, Politička kultura, Zagreb, 2005.

³⁷³ Видети, Чедомир Штрбац, *Југославија и односи између социјалистичких земаља*, ИМПП, Београд, 1975, стр. 231.

³⁷⁴ У документима југословенских комуниста је 1958. истакнут став о принципу интернационализма и о подршци социјализма у свету. Прихваћене су лењинистичке идеје и даље разрађиване. *Програм Савеза комуниста Југославије*, Комунист, Београд, 1978, стр. 70-72. Predrag Vraniciki, *Dijalektički i historijski materijalizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982, str. 123–137.

друге међувладине организације да би се крајем педесетих и током шездесетих година више окренуло ка питањима биполаризма, хладног рата, политици несврстаности, а седамдесетих година почели су се интензивније разматрати европски проблеми, посебно КЕБС (ОЕБС), ЕЗ (ЕУ) и регионална истраживања.³⁷⁵ Нестанком СФР Југославије променили су се и односи и теоријски погледи у овом делу света, али то већ излази из истраживачких оквира овог рада.

Без обзира на покушаје реформи, спутаване системским проблемима и политичким немирима, није се могло спречити да крајем осамдесетих година п.в. дође до пада комунизма. Томе су већ допринели процес дестаљинизације који је био неједнак (недовољан у Бугарској, Румунији и Албанији), последице Прашког пролећа 1968, деловање интелектуалаца у источној Европи («Повеља 77»), деловање покрета у Совјетском Савезу на челу са Сахаровим, у Пољској оснивање од стране групе интелектуалаца Комитета за заштиту радника чиме долази до повезивања интелектуалаца и радничких активиста, затим потписивање „Гдањског протокола“ 1980. што је на крају довело до образовања вишестраначке владе у Пољској итд.

Средином осамдесетих година прошлог века постојао је очигледан јаз између развојних тежњи тадашње совјетске државе, с једне стране, и већине савезника, с друге стране, односно, све је више долазило до отворених противречних интереса и сукоба унутар источног блока. У овим земљама, у другој половини ХХ века јављале су се групе марксиста које су, ослањајући се на Марксове либералне идеје, наглашавале хуманистички и еманципаторски карактер Марксовог дела ослобођеног од догматике. То су у Мађарској »Лукачеви ђаци«, у Пољској група око Колоковског и Баумана, чешка група око Карла Косина, као и југословенска група пракисиоцаца око часописа *Праксис* и *Филозофија*. Покушаји реформи у некадашњим источноевропским социјалистичким земљама у том периоду, нису успевали, али су се отварале политичке, практичне и теоријске контроверзе у целом источном блоку које су кулминирале крајем осамдесетих година прошлог века.³⁷⁶ Појава „високих технологија“ које су покренуле процесе дубоких и свеобухватних структурних промена и модернизација у великом броју друштава, развој интеграционих процеса на наднационалном плану (Азијско-пацифички басен, Западна Европа, Северна

³⁷⁵ Предраг Симић, *Предговор*, Ч. Кегли, Ј. Виткоф, Светска политика, ЦСЈЕ, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 19-27.

³⁷⁶ Предраг Симић, *Економски и политички плурализам у социјалистичким земљама*, Политички плурализам у социјалистичким земљама, ИМПП и МЦ СР Србије, Београд, 1989, стр. 7-28.

Америка итд.) током седамдесетих и осамдесетих година п.в. и неспособност земаља државног социјализма да прате ове процесе чинили су преломну тачку у којој су до изражаја дошле слабости „државног социјализма“³⁷⁷ и управо у томе би требало потражити основно обележје покушаја реформи у низу источноевропских земаља деведесетих година прошлог века. Искуства неуспеха Хрушчовљевих реформи шездесетих година п.в. била су разлог да реформе Михајла Горбачова обухвате тржишно усмерене реформе („перестројка“), процес политичке демократизације („гласност“) и одговарајуће промене у сфери спољне политике и међународних односа совјетске државе („ново мишљење“). У некадашњој Југославији је овакав захтев садржан у синтагми о „три реформе“ лансираној у склопу припрема за ванредни ХИВ конгрес тадашњег СКЈ (привредна реформа, политичка реформа и реформа тадашњег СКЈ), док су се збивања у Мађарској и Пољској одвијала у правцу комплементарних политичких и најширих друштвених реформи. Међутим, ХИВ конгрес који је започео јануара 1990. године није завршен и нису на њему донете било какве одлуке, него је због познатих политичких несугласица између републичких партијских организација донета одлука да се његов други део одржи касније, када се стекну услови о постизању компромиса о најважнијим питањима које је разматрао, али он никада није одржан. Све јаче се отварао озбиљан проблем Косова и Метохије.³⁷⁸ Следиле су године распада друге Југославије и ратови на простору који је она заузимала.³⁷⁹ У самом источном лагеру је напуштана концепција „монолитног јединства“ што је у суштини значило негирање равноправности и демократичности у односима, односно немогућност испољавања самосталности због постојања руководећег центра у комунистичком покрету и међу социјалистичким земљама.

Непосредне последице свих ових сучељавања је опадање престижа и утицаја „марксистичко-лењинистичке“ идеологије. За разлику од ње која политички

³⁷⁷ Посебно, у стаљинизму, централизована државна машина је најважнија организациона форма остваривања циљева социјализма и неопходно је да држава у социјализму треба да јача. Поред „супротстављања капитализму“ веома је важна њена функција привредно-организационог и културно васпитног рада. Као последица схватања социјализма као високоцентрализоване етатистичке структуре било је примарно истицање улоге радничке партије те је створен бирократски апарат који је тежио да створи монопол не само у политичком животу друштва и његовој производној делатности, него и у теорији и идеологији, као и у свим другим облицима стваралаштва.

³⁷⁸ Ана Дамиан-Лакићевић, „Теоријски модели могућег решења косовског проблема“, *Архив за правне и друштвене науке*, Бр. 1-2, 2005, стр. 148-183.

³⁷⁹ Видети, Предраг Симић, *Пут у Рамбује, Косовска криза, 1995-2000*, „НЕА“, Београд, 2000, стр. 365.

субјективитет признаје искључиво социјалним групама, пре свега класним и националним, све више долази до еманципације политичког грађанина који добија улогу основног политичког субјекта. Тиме су се државе Источне Европе постепено удаљавале од владајућег начела колективизма, дајући предност индивидуалистички утемељеним, политичким идејама и идеологијама. Значило је то и опдање улоге идеологије у целини, као и деполитизацију ових друштава.

До превирања у источноевропским земљама је дошло и услед следећих фактора: ове земље су се суочавале са знатним економским проблемима током седамдесетих и почетком осамдесетих година п.в., осим у ДР Немачкој – са знатним падом стопе привредног раста, огромним спољним дуговима (неколико земаља, као што су Пољска, Румунија и др. су морале да репрограмирају дугове), стагнацијом животног стандарда, неизбалансираним трговинским односима итд. Затим, у Источној Европи се учачао пораст национализма и националних тензија - између Мађарске и Румуније, напори за присилну асимилацију турске мањине у Бугарској, погоршање националистичких конфликта на просторима некадашње Југославије и некадашњег Совјетског Савеза, а најозбиљнији изазов стабилности источноевропских земаља је дошао од самих реформи које су интензивирале унутрашње дебате и политичке поделе у неколико земаља (Чехословачкој, Мађарској, Пољској, ДР Немачкој и Румунији). Ставови источноевропских земаља о покушајима реформи Михајла Горбачова, су били веома различити - у земљама које су уложиле највише напора на стварању сопственог развоја, као што су Пољска и Мађарска, показано је највише интересовања за совјетске реформе осамдесетих година п.в. као потврде својих оријентација. *Мађарска* је имала велику демократску традицију и политичке науке су у Мађарској биле најразвијеније од свих источноевропских земаља, била је ефикасна у економској «еманципацији» - сам Јанош Кадар је фаворизовао економску трансформацију са елементима тржишне економије и може се рећи да је ова земља имала економски просперитет.³⁸⁰ Мађари су имали искуства у политичкој демократичности и примени тржешних закона у економији (Реже Њерш и Јанош Корнај су се залагали за тржишну привреду). Такође, политика „гласности“ је била блиска *пољској* политици националног споразумевања, прокламованој осамдесетих година прошлог века. За разлику од

³⁸⁰ *European Integration and East-West Relations*, Papers presented to the Sixth Swiss-Hungarian Roundtable 12-16 September 1988. CEU, Budapest, 1988, p. 150.

румунских или источнонемачких аутора, пољски теоретичари су давали велики значај процесу дестаљинизације.³⁸¹ Под највећим совјетским утицајем били су до тада *ДР Немачка*, Чехословачка (после 1968.) и Бугарска, те су покушаји реформи и изазивали дилеме у њиховој политичкој и економској мисли и пракси. *Бугарска* је у покушају остваривања реформи наилазила на тешкоће и читав тај процес је уносио недоумице у њеној политичкој доктринарној концепцији.³⁸²

Румунија није прихватала промене и једина се отворено супротстављала покушајима реформи (осуђивана је тржишна социјалистичка слободна конкуренција и развој ситних привредних власника, као и капиталистичка својина). Идеолози *ДР Немачке* су били веома уздржани. У тадашњој *Чехословачкој* покушаји реформи су изазвали дилеме – дуго се није ни користио термин „реформа“, него „рестаурирање“ или „усавршавање“ јер су се реформе повезивале са „Прашким пролећем“ – Чехословачка је имала »блокиран систем«. С једне стране, јавила су се мишљења да је неопходно превазилажење »догматске интерпретације« неких теоријских питања политичке економије, док се, с друге стране, истицало мишљење да је прихватање покушаја реформи прикривање „антинародног“ и „антисоцијалистичког деловања“.

Горбачов је предложио 1989. на састанку Варшавског пакта у Букурешту да се прекине са монополом комунистичких партија, напуштајући концепт њихове водеће улоге и почело је са захтевима у Пољској (Солидарност), у источнонемачком режиму Ериха Хонекера (велики број грађана из Источне Немачке преко Мађарске, Чехословачке и Пољске је одлазио на Запад; новембра 1989. граница према Западној Немачкој је отворена и срушен је Берлински зид; Западна Немачка је подстакла поновно уједињење две Немачке до чега је и дошло у наредним месецима) у Бугарској је крајем новембра 1989. смењен Тодор Живков, у Чехословачкој новембра 1989. Густав Хусак и у бурним превирањима децембра 1989. режим Николаја Чаушескуа у Румунији. На тај начин је срушен стари поредак у земљама »источног блока«, комунистичке партије тих земља су предале свој политички монопол и већина је одлучила да промени име; закони о забрани права на разлике у мишљењима су укинута и организовани слободни избори. У самој совјетској држави са економским тешкоћама се јавља и тешко контролисано политичко деловање –

³⁸¹ *Žolnjež volnošč*”, 14. februar 1987.

³⁸² P. Dimitrova, R. Kostova-Sečkova, R. Sečkov, E. Dainov, “Teorija i prakтика novogo tipa meždunarodnyh otnošenij”, *Mirovaja Ekonomika i Meždunarodne otnošenija*, No. 9, 1990.

укидањем премоћи комунистичких партија у конститутивним републикама дат је простор национализму, републике су проглашавале отцепљење и суверенитет на својим територијама. Савез совјетских република је дестабилизован наредбом Бориса Јељцина о расформирању совјетске комунистичке партије, оставком Михајла Горбачова на место генералног секретара Комунистичке партије Совјетског Савеза и подношењем оставке на место председника совјетске државе која је ступила на снагу 31. децембра 1991, као и потписивањем споразума о формирању Заједнице Независних Држава, децембра 1991. у Минску, од стране руководиоца Русије, Белорусије и Украјине престао је да постоји Совјетски Савез.³⁸³ Несумњиво, његов нестанак са међународне сцене су одредиле друштвене промене јер унутар њега није се успело обезбедити грађанима благостање, грађанска права и демократски облици власти, али ни грађанима земаља којима је владао.³⁸⁴

Интеграциони процеси у доктрини СССР

Циљ и основа интеграције

У пракси односа међу тзв.источноевропским социјалистичким земљама могло се наћи следеће: доминантан положај руководеће силе, хијерахијски односи унутар савеза, конфликти, па и оружани сукоби. Наиме, упоредо с могућим противречностима између ових земаља постојало је деловање политике силе унутар њихових односа, по хијерархијском начелу сходно величини силе с којом се располагало. Тај хијерархијски однос, који је настајао по критеријуму политике силе, лако је прерастао у хијерархијски однос и по другим критеријумима.³⁸⁵

³⁸³ Видети, Сава Живанов, *Русија у време Јељцина: друштвени процеси и политичко организовање (1990-1991)*, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 285.

³⁸⁴ Предраг Симић, „Предговор”, у Чарлс В. Кегли, Јуџин Р. Виткоф, *Светска политика: тренд и трансформација*, ЦСЈЕ, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 20.

³⁸⁵ Видети, Војин Димитријевић, Радослав Стојановић, *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 394

Међутим, питање јединства источноевропских земаља у совјетској политичкој доктрини се најчешће разматрало у документима који су прихваћени на међународним састанцима унутар савеза и у одлукама конгреса и других партијских форума.³⁸⁶ Гледано у целини разматрало се: а) у оквиру тумачења јединства ових земаља на различитим ступњевима њихове сарадње и б) кроз тражење путева јачања тог јединства. Сам садржај термина «једнство» ових држава се у основи мењао, у зависности од услова сарадње.

Основа оваквих ставова се налазила у „монолитизму“, који је био инаугурисан у односима између комунистичких партија у Коминтерни. „Монолитизам“ је подразумевао идеолошко јединство које претпоставља тоталитарност дате доктрине. Због тога „монолитизам“ је подразумевао постојање једног центра који у хијерархијском односу остаје неприкосновен као врховни арбитар.³⁸⁷

Најважнији облици сарадње су били: двострани уговори о сарадњи, пријатељству и узајамној помоћи (већина ових уговора је била са роком важења од 20 година) и циљ им је био развитак што тешње политичке, економске и културне сарадње и узајамне зависности између држава уговорница, под видом „заштите територијалног интегритета и државног суверенитета“, заштита од «империјалистичке агресије» и «борба за мир и коегзистенцију између држава различитог система». Затим, мултилатерални уговори у оквиру економске сарадње³⁸⁸ и у оквиру политичке сарадње чије су форме биле: 1. вишестрани разговори на нивоу влада, 2. разговори партијско-владиних делегација, као и представника појединих државних органа, или правне форме, 3. заједничке декларације или саопштења и 4. вишестрани политички уговори,³⁸⁹ а културна и научна сарадња су имале правни основ у одредбама „уговора о пријатељству и сарадњи и узајамној помоћи.“

³⁸⁶ *Ukroplenie edinstva socialističeskih stran*, Ed. A.P. Butenko, Nauka, Moskva, 1977, s. 212.

³⁸⁷ За односе ових земаља је била важна «Берлинска конференција европских комунистичких и радничких партија», 1976. На конференцији су превладавала схватања која су означавала покушај реафирмације наведених ставова, уз признање могућности постојања несагласности, па и спорова међу овим земљама и њиховим партијама на власти.

³⁸⁸ Пример је била најважнија међународна економска организација ових држава, Савез за узајамну економску помоћ, СЕВ, која је имала за циљ организовање, унапређивање и остваривање економске сарадње између држава, чланица овог Савеза.

³⁸⁹ Пример је Варшавски уговор који је представљао најзначајнију правну форму политичке сарадње источноевропских држава.

У политиколошкој доктрини разграничење унутрашњих и спољашњих аспеката сарадње бивших истаочноевропских социјалистичких земаља начинили су, посебно Б.Н.Л. Ладигин, О.К. Робаков и В.И. Седеров.³⁹⁰ Закономерност сарадње према овим ауторима, обухватала је, *прво*, процес растућих узајамних веза међу овим земљама и *друго*, она се карактерисала растућим заједничким елементима у њиховим политикама, економијама и социјалном животу. Други аутори, као на пример, А.П. Бутенко и Ј.С. Новопашин, сматрали су да је сарадња истаочноевропских земаља укључивала у себе три основна аспекта: *први*, повећање сличности, подобности њиховог унутарњег развика, *друго*, јачање „узајамног прилагођавања“ тих држава на међудржавном и међународном плану и *треће*, повећање њихове сарадње на основу тешњих објективних узајамних веза. У складу са овим схватањима, сам садржај процеса сарадње је било могуће поделити на свеукупност објективних и субјективних фактора који су условљавали развика тог процеса. Објективни фактори су везивани за „развика социјалистичког система“ - поретка и међународног система, захватили су, како унутрашњу политику тако и сферу међународних односа. Према официјалним ставовима совјетских аутора, доктринарно, интеграција између истаочноевропских земаља је била сарадња између извесног броја држава које је повезивала сличност друштвено-економских система, заједнички ставови везани за националну и економску еманципацију и привредна сарадња у циљу наступања на светском тржишту. Политичка мисао у време перестројке је унела неколико нових момената следећи „ново мишљење“ - избачен је „класни приступ“ и окренула се ка «општецивизацијским проблемима» (Шмељов, Ала Јаскова и др.).

Фактори интеграције у доктрини истаочноевропских земаља

³⁹⁰ Видети, В.И. Ругачев, *Sbliženie stran socializma*, Nauka, Moskva, 1981, s. 8-57.

У сфери интеграције некадашњих источноевропских социјалистичких земаља, према радовима совјетских политиколога, деловали су *субјективни* фактори: политика интеграције коју спроводе комунистичке партије на власти, ставови тих партија о питању односа између „националног“ и „интернационалног“, степен познавања закона економске интеграције који делују у пракси, односно на унутрашње економске системе итд. Затим, према овим ставовима, интеграције привреда земаља чланица СЕВ-а, су се одвијале у одређеној политичкој средини, у одређеном историјском периоду. У зависности од средине, опште карактеристике интеграције се појављују у једној или другој форми. Постоје *објективни* фактори, историјски, али и природни услови који образују општи миље, а у складу с тим, конкретне области и гаранције деловања, посебно економских и социјалних закона, одређене светским привредним деловањем ових земаља и развојем економске интеграције у свету.

У совјетској политикологији, фактори који су утицали на интеграцију су били неекономски или економски, како национални тако и међународни, како унутрашњи тако и спољни. То се односило и на све видове друштвених делатности које су утицале на економску сарадњу (држава, политика, идеологија итд.).³⁹¹ Такође, треба имати у виду да је, према овим ставовима, национални фактор имао утицај, посебно на економску интеграцију и да је његов утицај био неједнак – различитост је постојала у њиховим државним, административним и економским системима.

Пракса интеграције источноевропских земаља

Сарадња источноевропских земаља је била свеобухватна, посебно на економском, политичком и војном плану – био је то блок у правом смислу те речи.³⁹²

³⁹¹ Gunter Космај, *Obobščestvlenie i integracija pri socializme*, Izdatel'stvo Progres, Moskva, 1976, s. 11.

³⁹² XIII конгреса Мађарске социјалистичке радничке партије, XIII конгреса Румунске комунистичке партије, XIII конгреса Бугарске комунистичке партије, XVII конгреса КП Чехословачке, XI конгреса Социјалистичке јединствене партије Немачке, X конгреса Пољске обједињене радничке партије итд. *Programma Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza (Novaja redakcija)*, Politizdat, Moskva, 1985, s. 3 - 80. Videti, *The Warsaw Pact*, Eds., David Holloway and Jane M.O. Sharp, Macmillan, London, 1984, p. 290. *Socialističeskoe sodružestvo i problemi otnošenij Vostok – Zapad v 80-e godi*, Politizdat, Moskva 1987, s. 28-46. M. S. Gorbačov, *Perestrojka i novoe mišlenie*, Izdateljstvo političeskoj literaturi, Moskva, 1988, s. 171.

Проблемима мултилатерализма у совјетској доктрини највише се пажње посвећивало у радовима који су се односили на формирање и деловање организација. *Савета за узајамну економску помоћ, СЕВ*, (створен 1949, имао је за циљ да на економском плану фаворизује сарадњу између земаља чланица, Совјетског Савеза, Бугарске, Мађарске, Пољске, Румуније, Чехословачке, ДР Немачке и, до 1962, Албаније.) и *Варшавског уговора*³⁹³ и ове радове наводимо јер само кроз њихову анализу је могуће сагледати ставове совјетских политиколога. И поред тога, они су били малобројни, са веома мало конкретних чињеница. То није била теорија, него доктрина која је окупљала државе чланице, објашњавала поставке овакве сарадње, њене циљеве, као и интересе заједничког деловања, под доминантним совјетским утицајем. *СЕВ*,³⁹⁴ основан на економском саветовању у Москви 1949. године,³⁹⁵ од почетка свог деловања је обухватао део »социјалистичке заједнице« - односио се само на тадашње социјалистичке европске земље, док су се друге земље Европе, „које прихвате циљеве и принципе Савета и које изјаве да прихватају обавезе

³⁹³ *Dictionnaire des relations internationales*, Hatier, Paris, 1996, p. 65-70.

³⁹⁴ Пуноправни чланови СЕВ-а су били Бугарска, Чехословачка, ДР Немачка, Мађарска, НР Монголија, Пољска, Румунија, СССР и, један период, Албанија која од 1961. није учествовала у активностима ове Организације. За неко време су, на основу таквог става, Кина, Северна Кореја и Северни Вијетнам имали статус посматрача у раду ове организације. Повеља је 1962. године модификована, односно усвајањем амандмана о учешћу земаља нечланица у раду органа СЕВ, примљена је НР Монголија за пуноправног члана, а 1972. године за пуноправног члана је примљена и Куба чиме је СЕВ изгубио свој чисто европски карактер. Према споразуму из 1964. тадашња Југославија је учествовала у одређеним областима активности СЕВ у којима је постојао заједнички интерес; то су били спољна трговина, финансије, монетарна питања, црна и обојена металургија, машиноградња, хемијска индустрија и научно-техничка истраживања. У поменутих областима тадашња Југославија је имала иста права као и земље чланице, док је у другим областима имала статус посматрача.

³⁹⁵ Циљеви СЕВ-а, прецизирани у члану 1. Повеље од 14. децембра 1959, су били: „да обједињавањем и координирањем земаља чланица Савета доприноси планском развоју народне привреде, убрзању економског и техничког прогреса ... повећању нивоа индустријализације земаља са мање развијеном индустријом, сталном порасту продуктивности рада и непрекидном подизању благостања ... земаља чланица ... “ СЕВ је требало да омогући бржи економски развитак земаља чланица кроз усклађивање привредних планова на основу изнетих циљева организације, а кроз активност њених органа – Савета, Извршног комитета, сталних комисија, специјализованих агенција и секретаријата. У остваривању постављених циљева, задатак СЕВ-а је био да: а) организује економску и научно техничку сарадњу ради најрационалнијег коришћења природних богатстава земаља чланица и ради развоја њихових производних снага, припрема препоруке о најважнијим питањима економских веза и проучава економске проблеме од интереса за све чланице; б) организује сарадњу са земљама чланицама у разради и реализовању заједничких мера у области индустрије и пољопривреде у циљу међусобне поделе рада, специјализације и кооперације производње, у развијању саобраћаја, у најефикаснијем коришћењу инвестиција развоја робног промета и размени услуга, научно-техничких достигнућа и производних искустава; ц) предузима и друге акције неопходне за постизање циљева Организације. (члан 3.) Статут Савета за узајамну економску помоћ, „Спољнополитичка документација“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1960, бр. 5-6, с. 79.

садржане у ... Статуту“, могле прикључити (чл.2 Статута СЕВ-а).³⁹⁶ Оне су могле учествовати у раду Организације на основу чл. 10 Статута – „услов под којим представници ових земаља могу учествовати у раду органа Савета одређивао је Савет у договору са одговарајућим земаљама“.³⁹⁷

Основа на којој се одвијала сарадња земаља чланица у оквиру СЕВ-а, је била доктринарно постављена на „пролетерском интернационализму“³⁹⁸ и принципима прокламованим у документима саме Организације (чл.1 Статута).³⁹⁹ Постављени принципи су указивали на разлику између СЕВ-а и Европске економске заједнице, ЕЕЗ; иако је било у питању, такође, заједничко тржиште, СЕВ није био међународна економска организација класичног типа. Према совјетској доктрини, с обзиром да су суверенитет земаља чланица и коегзистенција такође биле једне од постављених идеја ове организације, СЕВ није могао да прихвати структуре наднационалног типа, имплицирајући делимично суверенитет, као што је случај у ЕЕЗ. Међутим, унутар самог СЕВ-а је дошло до сукобљавања – 1961. године Албанија је напустила организацију затим, дошло је до сукоба земаља чланица СЕВ-а и осталих земаља укључених у ову организацију (осим са тадашњом Југославијом), што је поред осталог била и последица совјетско-кинеског сукоба и испољавања значајних разлика у схватањима и политици појединих земаља чланица према СЕВ-у и обрнуто. Други пример мултилатералне сарадње некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља и интеграције ових земаља је *Варшавски уговор*, спољнополитичка организација која је основана Уговором о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи потписаним у Варшави 14. маја 1955. године, у циљу „предузимања мера потребних за осигурање своје безбедности и у интересу одржавања мира у Европи“.⁴⁰⁰ Представљала је усклађивање и допуну ранијих споразума о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи које је тадашњи Совјетски Савез од 1946. до 1955. године закључио са низом ових земаља. Као такав,

³⁹⁶ Р. –F. Gonidec, *Relation internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977; p. 522-528; *Статут Савета за узајамну економску помоћ*, „Спољнополитичка документација“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1960, бр. 5-6, стр. 79.

³⁹⁷ *Статут Савета за узајамну економску помоћ*, *Op. cit.* стр. 82.

³⁹⁸ Видети шире у предходним поглављима рада.

³⁹⁹ *Статут Савета за узајамну економску помоћ*, „Спољнополитичка документација“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1960, бр. 5-6, стр. 79.

⁴⁰⁰ *Статут Савета за узајамну економску помоћ*, „Спољнополитичка документација“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1960, бр. 5-6, стр. 79.

Варшавски уговор је био главни инструмент заједничке одбране држава чланица од спољнег напада (према чл. 4 Уговора). Државе потписнице су истицале своју спремност за учествовањем „у свим међународним акцијама које су имале за циљ осигурање међународног мира и безбедности“⁴⁰¹ (чл. 2. Уговора), као и обавезу међусобног саветовања „о свим важним међународним питањима која су се тичала њиховог заједничког интереса“ (чл.3.).⁴⁰² Земље чланице Варшавског уговора почетком шездесетих година прошлог века шире заједничке активности на међународном плану, али долази и до сукоба ових земаља са НР Кином, као и са Албанијом која је 1961. напустила организацију.⁴⁰³ Организација Варшавског уговора је, с једне стране, градила снаге за одолевање у случају спољне агресије и у том циљу су предузимане мере војног карактера, као и одржавање заједничких маневара, а с друге стране, је предузимала различите мере, нарочито политичког карактера, са основним циљем да се допринесе јединству држава чланица. Некадашња совјетска држава је изградила нову стратегију упоредног развитка свих родова војске и врста наоружања уз акценат на ракетном оружју. Све је то довело до јачања сарадње земаља чланица Варшавског уговора и њихових војних снага, што је произишло и из новог совјетског схватања улоге простора који су заузиле источноевропске земље, промене става у НАТО савезу која је била последица француске европске политике у том периоду, промене става САД према тадашњим источноевропским земљама, као и последица политика других држава. Варшавски пакт је био, нарочито после 1964. године, значајан инструмент координиране активности земаља чланица с одређеним разликама између тих земаља, посебно у

⁴⁰¹ *Статут Савета за узајамну економску помоћ*, „Спољнополитичка документација“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1960, бр. 5-6, стр. 79.

⁴⁰² Уговор је предвиђао да ће »у случају оружаног напада у Европи било које државе или групе држава на једну или више држава уговорница свака чланица, остварујући право индивидуалне или колективне самоодбране, у складу с чланом 51 Повеље УН, хитно пружити помоћ држави или државама које су нападнуте, самостално или у споразуму с другим државама уговорницама, свим средствима које сматра потребним, укључујући и употребу оружане силе које сматра потребном« (члан 4) Уговор је био отворен за све државе, подразумевајући да прихватају у њему садржане обавезе, односно изразе спремности подршке напорима за осигурање мира и безбедности народа. За пријем нових чланова је била потребна сагласност држава чланица. Њиме се предвиђало и „развијање и учвршћивање узајамних привредних и културних веза у духу пријатељства и сарадње“ (члан 8). Чланице Варшавског уговора су биле: некадашњи Совјетски Савез, Бугарска, некадашња Чехословачка и ДР Немачка, Мађарска, Пољска, Румунија, као и Албанија која није учествовала од 1961. године у његовим активностима, а 1968. је ратфиковала своје повлачење из Уговора. *Статут Савета за узајамну економску помоћ*, „Спољнополитичка документација“, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1960, бр. 5-6, стр. 79.

⁴⁰³ На пољу разоружања, мировног решавања спорова, превазилажења кубанске кризе, потписивање Уговора о забрани нуклеарних експеримената у атмосфери, космосу и под водом, при решавању берлинског проблема итд.

односима са Румунијом, односно Чехословачком (интервенција у Чехословачкој 1968. године).

Међународно-правна начела сарадње источноевропских земаља

Совјетска доктрина политичке интеграције источноевропских земаља, у својој основи је имала само једну нит, или полазиште, а то је «јединство» ових земаља. Однос према совјетској држави „као главном ослоњу светског револуционарног покрета“ служио је за одређивање интернационалистичке позиције земаља чланица савеза. Оно што је разликовало теорију међународних односа некадашњих источноевропских земаља чланица совјетског блока, било је то да су принципи и норме тзв. социјалистичког међународног права важиле између ових држава и на тај начин је била ограничена њихова примена у поређењу са важећим правилима и нормама општег међународног права.

У међународној политичкој и правној доктрини некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких држава, односи међу њима су се могли сагледати на следећи начин:

Прво, било је опште прихваћено схватање о релативном суверенитету држава, иако је совјетска доктрина међународног права истицала апсолутни државни суверенитет. Постојала је тзв. концепција о ограниченом суверенитету ових држава – о примату интереса заједнице тадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља под совјетском доминацијом над интересима појединих земаља и њиховим националним суверенитетом. Целокупни односи између источноевропских земаља су се заснивали, према овом ставу, на начелу «интернационализма» и истицано је да је критеријум интернационализма, пре свега, однос према некадашњој совјетској држави. Ова концепција је наишла на прихватање и у другим источноевропским социјалистичким државама – посебно у ДР Немачкој и Бугарској.

Друго, према совјетској политикологији садржина принципа «интернационализма» изражавала је «посебно, социјалистичко међународно право» па се у односима између источноевропских земаља, чланица источног лагера, принцип коегзистенције смењује начелом интернационализма.

Најзад, међународноправна доктрина у некадашњим источноевропским земљама, посебно совјетској држави, имала је двоструки прилаз принципима односа између држава: према «односима земаља различитих друштвених система» и према «односима социјалистичких земаља». У оквиру односа земаља различитог система признавала се примена «коегзистенције» и норме тзв. општег међународног права и, мада не увек, начела Повеље Уједињених нација. Општа мђународно правна начела често нису деловала у пракси, у сарадњи између источноевропских социјалистичких земаља.

У земљама Источне Европе у Хладном рату постојао је теоријски став да праксу њихових међусобних односа карактеришу: а) „марксистичко-лењинистичка идеологија“; б) „заједнички циљеви изградње социјалистичког система“ и ц) „заједничка борба против империјализма“. Према совјетској доктрини која је оправдавала совјетску спољну политику, ове чињенице су се изражавале у конкретним односима путем принципа „пролетерског интернационализма“ и то: 1. Начело равноправности у међународним односима међу државама, које је постојало и у класичном међународном праву. 2. Из начела равноправности прокламовано је начело суверене једнакости држава, класично начело међународног права и међународних односа које је у односима између источноевропских земаља, према ставу совјетских аутора, добијало нови значај јер у тим односима је требало да нестану узроци његовог кршења пошто узајамно прожима интересе свих земаља са «социјалистичким устројством». 3. Начело узајамне користи је било начело које је требало да у међународним економским односима анулира неповољно деловање економских закона због неједнакости у економској развијености ових земаља. 4. Начело помоћи (економске, техничке, културне, војне итд.) – непосредно је, према ставу совјетске доктрине, произилазило из начела о интернационализму.

Прво начело међународних односа источноевропских социјалистичких земаља је био «интернационализам», као и (а) идеологија која прокламује „заједничке интересе“ (б) осећај „солидарности припадника класе радника“ у свету и (ц) „специјалне везе између покрета разних земаља“ који се заснивају на јединству

деловања и помоћи.⁴⁰⁴ Тако постављен, сам појам интернационализма, према совјетској доктрини, означавао је идеју општег друштвеног заједништва. У виду формуле пролетерског интернационализма, он се јавља упоредо са идејом социјализма и иманентан је тој идеји.⁴⁰⁵ Стаљинистичка политика је знатно овај основни појам марксизма удаљила од његовог изворног значаја. Синтагма „социјалистички интернационализам“ коришћена је у совјетској доктрини и у ужем значењу, и за разлику од појма „пролетерског интернационализма“, важећем у односима комунистичких партија, означавала је посебност односа источноевропских земаља.⁴⁰⁶

Може се нагласити да, као категорија *интернационализам*, у совјетској доктрини, садржи две основне димензије: *прву*, он представља *начин и средство* деловања »социјалистичких снага« и, *другу*, означава њихов *међусобан однос*, однос између »социјалистичких снага«, или »субјеката социјализма«. Друго начело на којем су се заснивали међународни односи између источноевропских држава је инсистирање на одсуству антагонистичких противречности између ових држава. Трећа карактеристика међународних односа унутар источноевропског блока била је сарадња између држава, специфична према систему тих земаља. Неопходно је овим заједничким начелима додати значај руководеће улоге комунистичких и радничких партија о успостављању међународних односа тадашњих социјалистичких источноевропских држава, да би се добила платформа на којој је почивала доктрина њихове сарадње.

⁴⁰⁴ Видети, Wolfgang Leonhard, *L'ideologie sovietique contemporaine, T.2*, Payot, Paris, 1965, p. 327.

⁴⁰⁵ К. Маркс – Ф. Енгелс, *Дела, Том 7*, Институт за међународни раднички покрет, Београд, 1974, с. 390.

⁴⁰⁶ У поменутиим теоријским радовима, за разликовање од тумачења социјалистичког интернационализма које га своди само на односе између социјалистичких земаља, Лењин је увео нов израз „интернационалистичка солидарност“.

“Јединство” као категорија интеграције источноевропских земаља

Спољна политика је, према совјетској науци, била практично остваривање спољнополитичке концепције уз помоћ свих метода и средстава међудржавних односа, различитих акција усмерених на постизање постављених циљева и задатака - целовитост међудржавних и међунационалних проблема. Затим, спољна политика је одређивала дугорочан правац међународних односа – представљала је последицу и резултате дејства бројних фактора. Реална спољна политика, било које земље је наставак њене унутрашње политике, а међународни односи тзв. источноевропских социјалистичких земаља, према совјетским ауторима, су били посебан тип међународних односа и због тога су се интереси ових земаља подударали, а њихове спољне политичке концепције и правце је требало усагласити и пратити захтеве »интернационализма«. Спољнополитичка концепција, према овом становишту, би требало да буде свесно формулисан комплекс принципијелних спољнополитичких позиција, које су укључивале оцену места и улоге земље у систему међународних односа, њених савезника и противника, комплекс који је опредељивао њене перспективне циљеве и најважније задатке. У теорији, спољнополитичка концепција је изражавала схватање одређено од стране руководства земље; давала општу оријентацију свим аспектима спољних веза и спољнополитичког деловања. Политика је имала доминацију, нерачунајући утицај из једног центра, најјаче земље у лагеру, совјетске државе. У теорији, у фази реализације национално-државних и интернационалних интереса земаља, била су могућа поједина одступања спољнополитичког курса од национално-државних и интернационалних интереса, »због тога што су постојале разне варијанте појединих задатака«, а затим, избор варијанте је зависио од руководства земље.

Појам јединства источноевропских некадашњих социјалистичких земаља су карактерисали узајамне везе и односи земаља где су на власти биле комунистичке партије, које су се јављале као категорије међународних односа, имајући посебан социјално-економски, политички и идеолошки садржај.⁴⁰⁷ Разматрајући аспекте тог појма, неопходно је, према совјетској доктрини, узети у обзир следеће: *јединство*

⁴⁰⁷ *Ukrepnenie edinstva socialističeskikh stran*, Red. A.P. Butenko, „Nauka“, Moskva, 1977, s. 15-32.

ових земаља је обухватало објективне и субјективне стране узајмних веза, односа и дејстава.

У документима међународних саветовања партија источноевропских социјалистичких земаља, у конгресним одлукама или одлукама других партијских форума одражавали су се различити аспекти доктрине и праксе »јединства ових земаља«.⁴⁰⁸ «Јединство» се испољавало у недиференцираној монолитној форми, а акценат је у доктринарним приступима стављен на „монолитно јединство лагера социјализма, на челу са Совјетским Савезом“. Одрицале су се објективне основе појављивања антагонистичних противуречности сарадње у источноевропском блоку;⁴⁰⁹ тврдило се да »нови тип међународних односа« међу државама чланицама карактерише монолитно јединство; јединство деловања по свим питањима економског, политичког и међународног живота.

У другој половини педесетих и почетком шездесетих година прошлог века, у расветљавању проблема јединства социјалистичких земаља појавили су се нови моменти - у документима заједничких државних и партијских састанака подвргнути су критичкој анализи грешке и неправилности (и у „међународној теорији новог типа“) које су биле везане са култом личности Ј.В. Стаљина. Међутим, постављање питања јединства као услова међународне доминације совјетског социјалистичког система и јединства као услова његовог унутрашњег развоја – постало је важан елемент у разради теорије међународних односа.

⁴⁰⁸ *Materijali XXIV Kongresa KPSS*, Moskva 1971, s. 14.

⁴⁰⁹ A.D. Dorončenkov, *Internacional'noe i nacional'noe v mirovoj socialističeskoj sisteme*, Kiev, 1975, s. 61.

Треће поглавље

Упоредна анализа основних проблема теорија интеграције у периоду биполаризма

Појам интеграције

У западној научној литератури се истицало да су интеграциони процеси у тзв. источноевропским социјалистичким државама у функцији интереса совјетске државе, односно совјетске контроле над овим источноевропским земљана.⁴¹⁰ У научној анализи ових теорија акценат је био на политичком и економском јединству унутар Источне Европе и на проблемима који су из тога произишавали. Најбројније су студије које се односе на Савет за економску сарадњу и мада их није било довољно и с мало чињеница, неке од њих су биле веома значајне за разумевање интеграционих процеса у Источној Европи. Исто тако, често је анализирана сама комунистичка идеологија, посебно њен спољнополитички аспект, али је веома ретко прецизно дефинисана.⁴¹¹ Наглашавало се да совјетски аутори, „идеологију“, „доктрину“ и „теорију“ употребљавају као синонине. Имајући у виду појмове „теорија“ која у уобичајеној употреби означава хипотезе или нагађање затим, „доктрину“ која захтева брзо подучавање или означава политику појединог субјекта и „идеологију“ која представља систем доктрина и веровања који намећу поједини политички покрети или режими, западни теоретичари су истицали да су значења прва два појма у совјетској литератури идентична са дефиницијом „идеологије“.

⁴¹⁰ Roger E. Kanet, “Integration Theory and the Study of Eastern Europe”, *International Studies Quarterly*, Vol. 18, No. 3, September 1974, pp. 368-392.

⁴¹¹ Robert V. Daniels, “Doctrine and foreign policy”, *Survey*, Oct. 1965, pp. 3-13.

Наиме, појам интеграције није ни данас довољно јасно одређена категорија у теорији међународних политичких односа. Под појмом интеграције у свакодневној употреби се често има у виду стање политичке блискости и сарадње. У овом значењу интеграција се своди на *стање* и *процес* јачања кохезије земаља чланица.⁴¹² У литератури западних и источноевропских земаља у периоду биполаризма, постојали су многи покушаји да се појам интеграције ближе одреди, али они нису довели до формирања једне дефиниције која би била опште прихватљива. При томе, нису постојала само различита гледишта о овој појави него, пре свега, различити приступи у разматрању интеграције што је доводило до наглашавања појединих својстава ове појаве, односно различитих елемената који је сачињавају, као и њиховог различитог вредновања.

У могобројним покушајима да се пружи одговор на питање дефиниције интеграције - каква је то појава у међународним односима и које су њене основне компоненте, могуће је, системом апстраховања могобројних варијанти у одговорима, издвојити два правца размишљања која нису увек супротстављена, али у њиховим оквирима се често наилази на различита тумачења: а) интеграција као стање и б) интеграција као процес у међународним односима. Појам интеграције се у теорији међународних односа, за разлику од свакодневне употребе, схвата другачије – суштину овог појма чини процес спајања више независних и суверених јединки међународног система са свим атрибутима своје државности у једну нову јединку – тј. процес евоуирања ка наднационалности. Неки аутори, попут Карла Дојча, схватају интеграцију као успостављање безбедносне заједнице, тј. подручја мирних промена.⁴¹³ У највећем броју теоријских радова насталих након Другог светског рата, у периоду биполаризма, прихваћена је дефиниција Ернеста Хаса о интеграцији као стварању политичке заједнице, при чему се она схвата као „стање у коме одређене групе и појединци показују више лојалности централним политичким властима него некој другој власти“.⁴¹⁴

Интеграција се, наиме, као друштвени процес, карактерише свесним повезивањем људи, институција, група и заједница у функционално јединствену

⁴¹² Чиниоци интеграције су: целина, делови целине, односи делова између себе и односи делова и целине.

⁴¹³ Karl W. Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, 1957, p. 5.

⁴¹⁴ Ernst Haas, *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, Stanford, 1958, p. 8.

друштвену целину, која се ствара ради задовољавања одређених људских потреба и постизања специфичних друштвених циљева. При томе се људи не одричу свих својих до тада важећих вредности и норми. У ствари, у процесу интеграције је реч о идентификовању само неких одређених интереса и потреба који постоје на нивоу интегрисане заједнице. Остали интереси и потребе се могу задовољавати на специфичан и традиционалан начин.

Значи, концепт интеграције се у политичкој теорији употребљава у два основна смисла: *прво*, као стање и, *друго*, као процес у међународним односима. У *првом тумачењу интеграције као стања*, она има јасно одређене циљеве, плод је организованог деловања у остваривању тих циљева и с довољним ступњем сагласности међу чланицама интеграције. Ово тумачење је подстакнуто једним бројем радова у теоријској литератури о међународним односима, али оно је анализирано и издвојено из контекста, те се некад изводи закључак да је интеграција само стање у односима између држава.

У *другом случају постоји концепт да је интеграција у међународним политичким односима највећим делом процес*, који се одређује помоћу циљева који се желе постићи и средстава која се користе у њиховом остваривању. Према многим ауторима интеграција не може постојати без минимума заједничких вредности и циљева. Овај приступ је чешћи од концепта интеграције као стања. Наиме, међународна интеграција се може посматрати као динамични процес стварања нове заједнице, функционално повезане на основу уговора, са органима који стално одржавају односе између суверених држава, које су с једне стране, под утицајем међународног права, а с друге стране, оне се због односа „центра“ и земаља чланица, руководе конституционалним правом. Тешко је утврдити границе где престаје међународна јурисдикција, а почиње дејство супранационалних органа. *То координирање међусобно повезаних централних органа и органа држава чланица указује да традиционална дихотомија између интернационалног и федералног, односно конфедералног система нестаје. Свака форма интеграције, стога, представља два главна аспекта, као прво, садржи статичну количину или густину интеграције и, друго, она је фаза у динамичном интегративном процесу.*

а) У оквиру западних теорија интеграције у периоду биполаризма Чарлс Пентленд (Charles Pentland) закључује да се међународна политичка интеграција дефинише као процес помоћу кога се група људи, првобитно организованих у две

или више независних националних држава, конституише у политичку целину која се у неком смислу осећа као заједница.⁴¹⁵

Када се имају у виду теорије интеграције, не постоји сагласност између функционалиста, односно неофункционалиста у одређивању појма „интеграције“. У неофункционалистичком приступу Ернеста Хаса политичка интеграција се дефинише као предузети правни поступак по коме су политички теоретичари били убеђени да је потребан одређен национални уступак и промена њихове лојалности према новом центру чије су институције или правна моћ изнад предходно постојећих националних држава.⁴¹⁶ Амитаи Етциони третира интеграцију као крајње стање, а не као процес којим се до тог стања долази. Филип Џекоб (Philip Jacob) и Хенри Тојне (Henry Teune) посматрају интеграцију и као процес и као крајње стање постигнуто неодређеном „смешом“ десет процесних варијабли које (независно, или утичући једна на другу) пређу одређени праг. Сам Хас је ближи Џекобу и Тојнеу и сматра да је интеграција процес за креирање политичких друштава дефинисаних у институционалним и одређеним условима.⁴¹⁷ Једно време многи аутори су употребљавали врсту структуралне дефиниције која се односила на институције власти супериорније од власти држава чланица, али такво гледиште је сувише уско за циљеве функционалне анализе и приступе функционалистичке и неофункционалистичке теорије. Структурална дефиниција, чак и као не сасвим савршена, наговештава интеграцију, континуитет и амалгамацију са супранационалном институцијом, како је истакао Б.М. Расет (B.M. Russet).⁴¹⁸

Упоређујући неофункционалистичку теорију Хаса и теорију комуникације Дојча, могуће је закључити да су Дојч и његови сарадници дефинисали интеграцију као однос између држава, у којем су оне узајамно зависне и заједно стварају системска својства која их, да су одвојене, не би повезивала; односно, по њима „интегрисати“ значи створити целину од делова – тј. спојити предходно одвојене делове у компоненте целовитог система.

⁴¹⁵ Charles Pentland, *International Theory and European Integration*, Faber and Faber, London, 1973, p. 21.

⁴¹⁶ Ernst Haas, *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, Stanford, 1958, preма, Claud Ake, *A Theory of Political Integration*, The Doresz Press, Homewood, 1967, p. 12.

⁴¹⁷ Ernest B. Haas, „The Study of Regional Integration“, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, Autumn 1970, p. 610.

⁴¹⁸ B.M. Russet, *International Regions and the International System: A Study in Political Ecology*, Raund Mac Nally, Chicago, 1967, pp. 94-95.

Када се посматрају функционална, односно неофункционална и комуникациона теорија може се закључити да и поред различитих полазишта у разматрању појединих проблема између њих, постоје у суштини сличности.⁴¹⁹ Ове теорије развијају концепт политике у погледу захтева, подршке и обавезујућих одлука, које су за све намене и сврхе идентичне. Такође, у овим теоријама овај концепт има веома широко значење. Мада су аутори ових теорија на првом месту забринути за националну државу, они верују у политичке интеграције и инеграционе процесе. Интеграција се, у овим теоријама схвата као политика интереса коју њихови аутори објашњавају, наизглед, на бази већином сличних постулата, то јест, интеграција је схваћена као резултат компликованих процеса и негативних повратних утицаја, премда овде неофункционалисти употребљавају донекле различите претпоставке, за разлику од аутора комуникационог прилаза. Исто тако, ове теорије приказују истоветне слабости које су биле већ изнете у овом раду приликом разматрања посебних теорија интеграције. У великој мери, ове слабости су недостатак довољне и строге елаборације, пре него недостатак у самој основи излагања аргумената. На пример, функционална теорија, показује већу меру елаборације него комуникациона теорија.

Затим, неопходно је истаћи да се појам интеграције код неких аутора, на пример Морис Диверже (Maurice Duverger), првенствено разматра унутар система државе. Њихов приступ је ближи политичкој филозофији него међународним политичким односима. Посебно се разматрају претпоставке и техника интеграције која се своди на четири основна начела – одређивање правила и процедуре; организација колективне службе и управљање целокупним друштвом; обезбеђивање васпитавања грађана и примена принуде над оним који се одупиру. Основне претпоставке интеграције су, према овом приступу, уклањање сукоба, наиме ограничавање борбе унутар једног друштва и успостављање компромиса (о основним, а не о формалним питањима), као и развој солидарности. Мада се разрађује политика интеграције унутар држава, управо фактор солидарности је веома значајан када се ради и о интегрисању на међународном плану.⁴²⁰

⁴¹⁹ Johan K. De Vree, *Political integration: The formation of theory and its Problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1971, pp. 167–224.

⁴²⁰ Морис Диверже, *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966, стр. 153-177.

Приликом одређивања појма интеграције, у западној теорији се често постављало питање у вези њеног односа према алијанси: да ли постојање алијансе, током времена, доводи до интеграције? Дојч у свом раду „*Political Community and the North Atlantic Areas*“ предлаже интеграцију која захтева вертикални и хоризонтални развој елита. Контакти између елита различитих држава и предвидљивост понашања елита је такође потребно. Сама мрежа социјалних комуникација мора бити значајно повећана да би се дозволило жељено повећање протока комуникације. Изучавајући Европску економску заједницу у раду „*The Challenge of Regionalism*“ Хас истиче да до развоја интеграције долази када главне елите и доносиоци одлука закључе да је добит од уласка у нову јединку, интеграцију, већа од губитака. Успешна интеграција, која има значајно упориште у економији, подрзумева сталне и увек увечавајуће погодности. Алијанса, супротно томе, престаје да погодује земљама чланицама када престане претња која је довела до њеног стварања.⁴²¹

б) Приликом упоредне анализе одређивања појма интеграције у западноевропској и источноевропској литератури у периоду биполаризма, може се закључити да прилаз аутора из источноевропских земаља није дијаметрално супротан, тај прилаз варира, проширује, или сужава одредбе појма који постоји у западној литератури, али има другачији аналитички приступ. Он се састоји у мишљењу да је интеграција систем односа унутар међународне заједнице у целини и разматра се као једино прихватљиво решење за заједницу ових земаља.

Према *совјетској, односно мисли тзв. источноевропских социјалистичких земаља о међународним односима*, постоје билатерални и мултилатерални облици сарадње што представља једноставну шему.⁴²² Мултилатерални се деле на регионалне и интернационалне. Регионални обухватају институције, али и друге могућности контаката и сарадње група држава и партија које делују на једном ужем подручју, али довољно великом да обухвати бар неколико суверених држава, па стога и неколико покрета. Интернационални су они облици који настоје да обухвате све оне снаге у свету које припадају једној идејно-политичкој струји.

⁴²¹ J. F. Friedman, Ch. Bladen, Steven Rosen, Eds, *Alliance in International Politics*, Allyn and Bacon Inc., Boston, Massachusetts, 1970, p. 383.

⁴²² Бранко Прибићевић, *Социјализам светски процес*, Савремена администрација, Београд 1982, стр. 571.

У оквиру одређивања појма интеграције у совјетској литератури, одређивао се појам «јединства» источноевропских земаља.⁴²³ Под *основним или фундаменталним јединством* ових земаља подразумевала се укупност социјално економског и политичког система, владавина друштвеног облика својине, „власт трудбеника на челу са радничком класом под руководством марксистичко-лењинистичких партија“, морално-политичко јединство нације, јединствена „марксистичко-лењинистичка идеологија“ и принцип „социјалистичког интернационализма“.

Према руским ауторима, централно место у биполаром свету друге половине XX века (до почетка деведесетих година) су заузимали односи двају супротстављених друштвено-политичких и економских система међу «државама социјалистичке заједнице» и «државама империјалистичког система». У источноевропској доктрини истицало се да су главни учесници на међународној сцени, државе које се укључују у систем међународних односа, не само непосредно, него и кроз своје учествовање у међународним институцијама и организацијама, представљајући разноврсне подсистеме независног система. Могуће је размотрити односе који се стварају међу различитим државама у самој организацији и утицаје које ове државе као такве имају на међународне односе у целини. То је различит аспект од организације као елемента система.⁴²⁴ Утицаји међусобних односа који се стварају у различитим политичким, војно-политичким, економским и другим организацијама могу бити на глобалном плану међу супротним друштвеним системима затим, унутар тих система, међу крупнијим или водећим државама по питању регионалних или субрегионалних проблема, или током билатералних односа држава и нису једнозначни према својој размери, стремљењима, резултатима, већ стварају специфичне механизме кроз које се реализује супарништво и сарадња међу државама и групама.

Што је систем међународних односа развијенији, што је сложенији његов састав, виши степен његове сложености и шири простор његовог утицаја, то је значајнија и улога међудржавних формација и све је компликованије укључивање држава у систем међународних односа кроз „посредовајуће“ односе.⁴²⁵ Степен

⁴²³ V.I. Zuev, *Mirovaja sistema socializma*, Meždunarodnye otnošenija, Moskva, 1975, s. 35-38.

⁴²⁴ *Sistema, struktura i process razvitja sovremennih meždunarodnih otnošenij*, Otv.red. V.I. Gantman, Nauka, Moskva, 1984, s. 385-398.

⁴²⁵ *Sistema, struktura i process razvitja sovremennih meždunarodnih otnošenij*, Otv.red. V.I. Gantman, Nauka, Moskva, 1984, s. 231-237.

структурне одређености и целовитости такве врсте међународних форми може бити различит, од минимума структуралности и целовитости до теоријског максимума који би могао означити „утапање“ учесника интеграције у организацију. Између те две крајње могућности је интеграција држава које не губе своју самосталну улогу у систему међудржавних односа, а у исто време су способне, да посредно и непосредно, знатно утичу на тај систем. Такође, структуре међудржавних интеграција попримају одређене инертности и почињу показивати повратно дејство на политику држава чланица, што може дати организацијама конзервативну улогу. Све те противречности утичу на међународни политички живот, односно на систем међународних односа, самом чињеницом учествовања у некој интегрисаној групи држава.

Несумњиво, одређивање појма интеграције у совјетској литератури о међународним односима, односно некадашњих чланица совјетског лагера, је „уже“ и дефиниција овог термина је једноставнија јер у њеној основи доминира идеологија и интерес једне велике хегемонистичке силе која је била доминантна у једном делу света, а не наука - често се преплиће појам интеграције држава и интеграције социјалистичких, односно комунистичких партија. Док је у западној теорији могуће стриктно издвојити интеграцију суверених држава као субјекта међународног права, у совјетској мисли се изричито наводе као учесници интеграције, комунистичке и радничке партије, социјалистичке државе, радничке масе и народи тих држава, ослањајући се на основну поставку социјалистичке политике да су на власти у овим државама радничке, односно комунистичке партије.

Циљеви интеграције

а) Према *западним теоријама интеграције* циљеви интеграције могу бити различити – најчешће се дефинишу као одбрана мира, односно заштита безбедности држава чланица пред заједничком опасношћу, али и одбрана од тзв. унутрашње субверзије против унутрашњег поретка, ради мирног решавања међусобних спорова, очувања територијалног интегритета и независности удружених држава према трећим државама, као заштита одређеног друштвеног уређења, уједињавање свих

или само неких делова националних оружаних снага под заједничком командом, затим ради успостављања зона слободне трговине, царинске, економске или монетарне уније, заједничког тржишта итд.

Када се има у виду „циљ“ или „функција“ организације, израз „област делатности“ најбоље показује шта овај конституивни елеменат значи – у област делатности улазе питања од међународног интереса, с тим да се тај круг питања у зависности од развијања међународне сарадње и јачања међузависности држава, постепено шири. У функционалистичком прилазу реализацији интеграције, односно функционалног јединства, циљ интеграције је остваривање одређених задатака у специјалним областима – саобраћаја, здравства, трговине и др., што би постепено водило, без постојања посебне политичке надвласти, јачању напора за одржавање општег мира.

На пример, у теорији комуникације Карла Дојча постоје четири врсте циљева интеграције: одржавање мира, постизање веће, вишеструке способности, испуњавање неких специфичних задатака и стварање новог идентитета. У теорији федерализма у циљу стварања нове федералне структуре неопходно је формирати заједничке политичке, управне, парламентарне и судске институције.

б) Интерес који лежи у основи стварања интеграционих институција, објективних по садржају и субјективних по форми својих активности, налази своје испољавање циља и задатка које су поставили оснивачи или покретачи одређених интеграција. Према томе интеграције у социјалистичком блоку су означавале да државе учествују у систему међународних односа као носиоци сопствених интереса и циљева и као део одређених међународних односа реализујући колективне интересе и циљеве. Зато се унутар социјалистичког лагера у периоду хладног рата све више наметао проблем укључивање држава чланица лагера у систем међународних односа кроз такве посредујуће односе. Такође, све осетљивије постаје питање односа националног и интернационалног о чему ће бити више рећи у наредним поглављима. Циљ интеграције у *совјетској политичкој мисли* је био стварање јединственог »социјалистичког система«. Када се ради о међународној економској интеграцији, њени циљеви се разликују у зависности од карактера земаља које формирају интеграцију, односно од економских и политичких жеља земаља чланица. Међутим, према совјетским теоретичарима, карактеристичан је за све интеграције циљ: унапређење привредног развоја и животног стандарда

становништва. Оно што је заједничко и у западним теоријама и у источним социјалистичким је да су циљеви интеграције сарадња или очување мира.

Врсте интеграција

а) *Врсту интеграционе организације одређују области интегрисаности јер оне могу бити бројне и различите, на пример, према општој класификација В.С. Ландекера (W. S. Landecker) прихваћеној у другој половини XX века постоје четири такве области: културна, нормативна, комуникативна и функционална. Међутим, зависно од схватања појма саме области интегрисаности, посебно у веома сложеној западној теорији, могу постојати различите класификације, односно врсте интеграција: вертикалне и хоризонталне интеграције, или интеграције које имају елементе једне и друге, или према неким ауторима оне могу бити функционалне, институционалне и тржишне. Веома је важно истаћи да сама економска интеграција као појава у међународним односима, у овим теоријама, веома често спада у гранично подручје економије и политике. У мери у којој се она планира, налази се у сфери политике, а у мери у којој се остварује, представља економску чињеницу, уносећи промене у економске односе земаља које су њоме обухваћене.*

На пример, теорија федерализма предвиђа различите облике интеграције: федерацију, конфедерацију, лигу држава или влада, заједницу, савез, удружење или „сложен политички систем независних држава“. Функционисањем Европске заједнице, односно Европске уније, схватања федерализма и функционализма су се често преплитала не само на теоријском, већ и на практичном нивоу остављајући бројне импликације, нарочито у области деловања комунитарних органа и дефинисања њихових компетенција. Облик и ширина федералне сарадње, као и начин њеног институционализовања и остваривања јесу и могу бити врло различити и мењати се.

Теорија комуникације, на основу димензије разликује следеће врсте интеграционих политичких заједница: а) на основу домена, универзалне заједнице са општим доменом и посебне заједнице са ужим доменом; б) према пољу интеграције,

дифузне заједнице које покривају више делатности и посебне заједнице које покривају неке посебне делатности.

б) Земаље где су партије социјалистичке оријентације биле владајуће у периоду биполаризма градиле су међусобно посебне институције и облике сарадње. Совјетски аутори су највећим делом разматрали само сарадњу, односно облике сарадње држава чланица совјетског лагера. Оно што су и западна и источноевропска мисао у периоду биполаризма разлучивале, биле су то поделе на идеолошкој основи – или интеграције само унутар социјалистичких земаља, или само унутар западних земаља. Идеологија хладног рата је дубоко продрла и у научне теорије, посебно једне од најосетљивијих наука као што су међународни политички односи.

На основу става руских аутора, у периоду биполаризма учествује веома широка палета параметара којима се могу окарактерисати било које међудржавне организације. Улога интеграција у систему међународних односа се одређује, пре свега, сфером њихове делатности. Постоје, према овим ауторима, облици интеграције, зависно од степена сарадње - институционализовани, или без строго фиксираних и уобличених елемената сарадње. Такође, зависно од континуитета, могу се поделити на релативно трајне и оне које се остварују једнократно, затим могу се поделити зависно од садржаја и циља сарадње итд. Постоји подела и између тзв. владиних и невладиних (односно државних и недржавних) облика сарадње.

Аутори некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља су истицали следеће облике, или области сарадње које су одређивале врсту интеграције међу овим земљама: 1. област економских односа, 2. област друштвено-политичког живота, 3. област идеолошких односа, 4. област културних веза, 5. област научне делатности, 6. посебна област сарадње са тадашњим социјалистичким земљама, 7. област односа са тзв. западним земљама, 8. војна област и 9. област права.⁴²⁶ Разгранатост могуће сарадње указује на то да је »јединство« некадашњих социјалистичких источноевропских земаља у периоду хладног рата обухватало све сфере државног и друштвеног живота у Варшавском савезу и да је надзирано из центра доминантне совјетске државе.

Фактори интеграције

⁴²⁶ V.I. Zuev, *Mirovaja sistema socializma*, Op.cit., s. 35-38.

Фактори који се најчешће идентификују у политикологији као фактори интеграције, и у западној литератури и у совјетској, односно литератури некадашњих тзв. социјалистичких источноевропских земаља, су: економски, социјални и комуникациони. Друштвени фактор с најизраженијим и најширим обликом деловања у правцу повезивања људи у глобално друштво, у модерном добу, је економија. Међутим, у совјетском лагеру, политика и интереси који су истицани у руководећој совјетској држави су у пракси били доминантни и изнад економије и они су одређивали све остале везе у лагеру.

Када се имају у виду услови интеграције, у радовима западних и источноевропских аутора у периоду биполаризма, указује се на чиниоце који су неопходни, или који су довољни да дође до повезивања појединих земаља на било ком плану; без тих чиниоца регионална, или шира сарадња не може да се одвија. Такође, постоје чиниоци који онемогућавају сарадњу. Фактори који утичу на интегрисање људи у поједине функционално издиференциране друштвене групе су различите природе: социјално-психолошки, етнички, економски, политички, вредносно-културни итд. Ови, као и други друштвени фактори ретко кад делују изоловано један од другог на процес међусобног повезивања људи. Према домену и интензитету деловања појединих фактора, одређени процес интеграције добија своју основну физиономију. Несумњиво, интеграција је бржа и ефикаснија када учесници мање губе своје вредности, односно у којима ефикасније задовољавају своје интересе и потребе.

У оквиру концептуализације фактора интеграције могуће је издвојити три групе у односу на три нивоа успостављања развитка међународних интеграционих односа: *према једној групи аутора*, ти фактори леже у основи територијалних, социјално-психолошких, културолошких и сличних карактеристика; *према другој групи*, основу интеграције чине економски фактори и *према трећој групи*, основни носиоци су политички чиниоци при било којем облику сарадње. Факторе који делују на интеграционе процесе у области међународних политичких односа, што је и део анализе у овом раду, могуће је условно поделити у две групе. У првој би били сврстани они политички фактори који делују подстицајно на повезивање, док би у другој били наведени они који ометају или заустављају интеграционе процесе. Оваква подела би се могла прихватити само као аналитички поступак због тога што

је у пракси веома тешко издвојити факторе из области политике који делују искључиво у једном од поменутих праваца. Најчешће, дејство политичких фактора је веома сложено и истовремено садржи једне или друге компоненте. Предложена је груба шема и, према томе, могуће ју је прихватити само уз ову ограду а, претпоставља поделу фактора на оне који делују претежно потстицајно, или претежно спутавајуће на поменуте процесе.

I) Према *западним теоретичарима*, фактори који су:

а) *неопходни (позитивни)* за успостављање интеграције могуће је сврстати у четири групе:⁴²⁷ 1. фактори идентитета који су присутни када су прихваћене сличне вредности, референце и симболи код сваке учесничке јединице у оквиру интеграционе целине (постоји значајан степен општег заједничког идентитета и лојалности); 2. средства принуде; 3. утилитаристичка средства, која укључују све облике економских ресурса и, с тим у вези, постојање могућности економске користи, тако да корист за једну учесничку јединицу треба да је могућност користи и за другу, или више учесничких јединица; 4. комуникациони фактори који показују степен међународног протока симбола, средстава и људи и могу се мерити преко обима и тежине трансакција између учесника интеграције.

1. Сагласност у основним вредностима представља суштински предуслов интеграције. Не могу се постићи било какви специфични циљеви унутар интеграционе целине без присуства високог нивоа културне компатибилности. Процес деполитизације, као и нека врста идентитета су неопходни да би се омогућила узајамна перцепција потреба и одговорности у политичком одлучивању. Значи, важна је компатибилност главних вредности; одређени начин живота; узајамне одговорности и непостојање могућности ратне претње.

2. Ширење елита унутар најмање једног дела учесника интеграције; заједничка спољна претња и политичко вођство које поседује ефикаснији политички систем у односу на остале потенцијалне учеснике. Успешан интегративни процес прате и потенцијали за регрутовање политичких и других друштвених елита, које дају нови тип политичког лидера који може да оствари утицај међу друштвеним

⁴²⁷ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Prentice – Hall, Englewood Clifff, New Yerssy, 1978, p. 241.

слојевима. Уз присуство наведених предуслова, заједничка спољна претња може да покрене прагматичне савезе који опстају само док постоји такав разлог.

3. Затим, веома важни фактори су економске везе, очекивање економске користи и економски раст. Економски процес мора да отвори перспективе економске користи за све учесничке јединице, али и да води ка јачању друштвених и политичких права и слобода. Економска стратегија или повећана војна оптерећења ће користити интеграцији, док ће неуспеле политичке реформе водити ка преврату.

4. На крају, важна је друштвена комуникација и покретљивост људи; широк распон трансакција, етничка и лингвистичка асимилација. Да би интеграција била успешна, треба да постоји чврста мрежа хоризонталних и вертикалних комуникација тј. географска комуникација између територија, и друштвена између политички релевантних слојева у свакој учесничкој јединици. Лингвистичке и етничке различитости које се продубљују нарушавају комуникационе токове који воде у политичке сукобе. Комуникациони канали морају, не само да буду отворени, већ исто тако, морају се и често користити. Већи обим културне и образовне размене, трговине, поште, научне сарадње и др. суштински доприноси интеграционом процесу.

Равнотежа у билансу трансакција и комуникација (равнотежа иницијатива, користи и уважавања) између учесника има велики значај. Узајамна интеракција ће бити стабилна на дужи рок, ако међусобна корист превазилази наметнуте обавезе и оптерећења као последице тог интеграционог односа.

За успешну интеграцију је битно елиминисање рата као потенцијалне могућности. Рат се међу учесницима прихвата као нелегитимно средство (укључујући ратне припреме, као и појавне облике конфликта који воде у рат).

За одређивање довољности фактора који су неопходни за одређивање интеграције веома је значајан *почетак процеса интеграције* који се запажа када политички и друштвени покрети са малом политичком моћи прерастају у веће и политички ефикасно усмерене покрете. Међутим, потребно је да постоје два предуслова и то: обезбеђење мирних промена између учесника и способност централних власти учесника да управљају конфликтима и држе их под контролом. Сам политички процес интеграције добија на снази и темпу ако функционишу три предуслова: *прво*, нов и привлачан начин живота, *друго*, спољни изазов и *треће*, појава нове генерације политичара у политичком животу.

б) Политички фактори који *негативно* делују на интеграционе процесе, у тзв. западној теорији интеграције, су бројни и разноврсни. Они могу имати међународни или унутрашњи карактер, мање или више дугорочно дејство, различито порекло, различити интензитет утицаја итд. Њихова разноврсност отежава класификацију и упућује на потребу конкретних анализа које превазилазе предвиђене оквире овог рада. Према ауторима комуникационе теорије, сама интеграција је под утицајем односа између политичких оптерећења над централном владом амалгамиране заједнице и њене способности да контролише и управља интеграционом целином.

Константни услови у којима може настати политичка организација, према комуникационој научној теорији су: почетна компатибилност система вредности, међусобна сарадња елита, адекватни комуникациони канали, преданост новог начина живота и постојање „центра“ такве заједнице. Слично томе, функционалисти, односно неофункционалисти као основне факторе наводе следеће: плуралистичка социјална структура, висок ниво индустријског економског развоја и идеолошка хомогеност. Међутим, познавање претходних феномена интеграције није довољно при изучавању нове интеграције јер је неопходно покушати идентификовати додатне варијабилне факторе да би се одредила нова политичка интеграција. Леон Линдберг, имајући у виду и истраживања Ернеста Хаса у Западној Европи, наводио је следеће услове које изискује процес политичке интеграције: прво, централне институције и заједничку политику; друго, важне и специфичне задатке ових институција; треће, задатке који се стално проширују и четврто, земље чланице морају да виде свој интерес у тесној вези са интересом целе интеграционе заједнице.⁴²⁸

II) У источноевропској, односно совјетској мисли о интеграцији у периоду биполаризма *фактори јединства* су били „системи субјективних и објективних неопходности јединства“, објективни напори некадашњих источноевропских социјалистичких земаља у решавању како унутрашњих, тако и спољних проблема савременог света. Под *механизмом јединства*, у ширем смислу, подразумевао се систем узјамног дејства објективних закономерности и субјективних фактора који преобраћају могућност јединства дејствовања у процес решавања проблема, тешкоћа и противречности на светском плану. У ужем смислу - под механизмом јединства се

⁴²⁸ Leon N. Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford, California, 1963, pp. 4-8.

подразумевао систем мера и политичко-правних форми организовања сарадње, усаглашавања државних и интернационалних интереса држава, разрешење спорних питања, израда и доношење конкретних мултилатералних и билатералних решења.⁴²⁹

Начин интеграције

Када имамо у виду, посебно, теорију федерализма, једна од основних поставки положаја федералних јединица јесте њихово право да самостално доносе своје уставе. Класична теорија федерализма наглашава да је основни фактор интегрисаности статус удружених заједница у структури федерације. У овом погледу скоро све федерације су сачувале оне поставке које су оствариване још у првим лигама или конфедерацијама. У овој области федерализам се начелно јавља као спој између принципа јединства и суверености, целине и једнакости уједињених делова. Једнакост је у самој бити федерализма. За положај федералних јединица важна су питања пријема нових чланова и напуштања федерације њених чланова. Проблем приступања федерацији или проблем отцепљења није првенствено уставоправни, већ и конкретни политички акт. Федерализам је првенствено политичко, а затим уставно-правно питање. Без битне политичке компоненте нема научне теорије о федерализму. Такође, веома је важан однос и између самих федералних јединица.

⁴²⁹ *Sistema struktura i process razvitja sovremenih otnosenij*, Otv. red. V.I. Gantman, Nauka, Moskva, 1984, s. 231-237.

Разлике у схватањима о начину решавања неких основних питања

Однос националног и наднационалног - У центру проблема односа националног и наднационалног у *западној теорији међународних политичких односа* у другој половини XX века налази се питање суверености. У оквиру развијања интеграционих процеса и сам појам државне суверености почиње да се мења. Мада је несумњиво да спољна политика, економска и војна оријентација једне земље нису сасвим прецизно укључене у једну међународну организацију, али сама интеграција намеће националном деловању одређену ограниченост.

Проблем суверености представља једно од кључних питања не само државног него и међународног права и међународних односа уопште. Појам суверености је најуже повезан са структуром међународне заједнице, тако да он припада основним појмовима међународног права. Неопходно је напоменути да је наша пажња сконцентрисана на спољни вид суверености, имајући у виду оне појаве које су се сретале у политичкој пракси. Теорија међународних односа у свом схватању суверености је прешла развојни пут, паралелно са развојем самих међународних односа. Затим, израз „надржавност“ означава правила и одлуке којима су државе дужне да се повинују.

Судећи према многим савременим писцима о глобалној међузависности могло би се очекивати да растућа системска међузависност света води ка политичкој интеграцији. Систем држава може да се прошири на регионалну, или чак на глобалну структуру власти. Делимично, те тезе су у основи биле везане за европске интеграције и за саму функционалистичку теорију од педесетих до средине седамдесетих година XX века. У расправи о функционалној теоретици Дејвида Митранија се истиче да управо према већини принципа функционализма, услед пораста успешне међународне сарадње, долази до опадања значаја националне

државе.⁴³⁰ Такође, према Хансу Моргентау, на одређеном стадијуму национална држава тежи ка „амалгамацији“ у шири супранационални ентитет, а и процес који настаје је растућа међузависност – модерна технологија, према овом ставу, растаче националну државу која застерева као принцип политичког организовања.⁴³¹

Одустајање од мита о суверенитету се нарочито јавља у теоријама интеграције шездесетих година XX века и у теоријама о међузависности седамдесетих. Све већа међузависност је наведена као снага која води према коначном стварању светске заједнице. Међутим, добровољност националне државе даје правац за међунационалне форме влада, од регионалне до глобалне.⁴³²

Теоријска дискусија, започета у САД, подстакла је интересовање за разматрање проблема односа националног и наднационалног у западноевропским земљама. Развој Европске заједнице утврђивањем њеног међународно правног карактера као интеграционог организма, утицао је на развој теорије о суверености и супранационалности. Западноевропска политикологија закључује да у условима „европске архитектуре“ шездесетих година п.в. концепција националног интереса је постала мање важна у „Европи шесторице“, као препрека интеграцији. Међутим, пројекти западноевропске интеграције, неизбежно су били дужни уважавати националне интересе држава потписница Римског договора и крајем шездесетих година п.в. потврђени су принципи међудржавне (а не наднационалне) сарадње у својству основе „европске архитектуре“.

Европска економска заједница, тј. Европска унија, могла је да делује само у областима сарадње које су јој „доделиле земље чланице“. Међутим, у областима које нису спадале у њену искључиву надлежност, Европска унија је могла да интервенише у складу са начелом да се под тим условом остварују циљеви Споразума, а да при томе, потребне акције не могу бити боље остварене од стране појединачне државе, или на регионалном нивоу. У Мастрихту 9. и 10. децембра 1991. заједница европских држава је ушла у прави процес политичке интеграције – процес заједничког обављања послова суштински важних за национални суверенитет, а то су спољна политика и безбедност, заједничка одбрана на одређен рок, економска

⁴³⁰ Paul Taylor in *David Mitrany, The Functional Theory of Politics*, Martin Robertson, London, 1975, p. X.

⁴³¹ Hans Morgentau (Preface) in *David Mitrany, The Functional Theory of Politics*, Martin Robertson, London, 1975, p. 9.

⁴³² Jaap de Wilde, *Shrinking Distance, Widening Gaps*, Second Conference of the European Peace Research Association, Budapest, November 12-14, 1993, p. 1-32.

унија, односно заједнички новац, европско држављанство, правна безбедност и унутрашњи послови. „То значи да су подстицаји и одлуке у Мастрихту више почетак него исход. Тако је заједница себи придала нову политичку димензију која почива на четири стуба: два носећа осигуравају Заједници место на светској сцени које одговара њеној »економској« тежини; два друга ослонца су намењена приближавању правних и политичких поредака држава чланица у простору без граница.“⁴³³

Несумњиво је да су се феноменом националног интереса бавили, пре свега, научници Француске, Велике Британије и Немачке – западноевропских држава с посебном улогом у светској политици. Ту се издвајају француски теоретичари међународних односа Р. Арон, П. Ренувен (Pierre Renouvin), Ж.Б. Диросел (J.-B. Duroselle) и енглески научници, на пр. Џ. Франкел (J. Frankel). Интересовање западноевропских истраживача привлачило је не само чисто теоријско, већ и примењено значење концепције националног интереса – проблем безбедности у Европи, европски интерес и интерес других региона у свету.

У односу националног и наднационалног, односно универзалног поставља се питање како тумачити тенденцију универзализације⁴³⁴ у судару са партикуларизацијом, тј. супротност општеевропског са регионалним и националним. Посебно у Европи постоје, с једне стране, изражени противречни процеси глобализације и интеграције народа и држава, а с друге стране, и тежње ка самоопредељењу. Затим, поставља се питање како објединити универзални захтев за спровођењем идеје о људским правима са културним релативизмом који се све више шири. Наде у глобализам и универзализам се испуњавају у сфери техничких комуникација и технике у целости, али тешко у сфери духа – не сме се запоставити партикуларно на рачун универзалног.

У совјетској доктрини међународних односа и доктрини некадашњих социјалистичких источноевропских земаља у време биполаризма, однос национално-друштвених и наднационалних, односно интернационалних интереса није се до краја педесетих година прошлог века анализирао што се објашњава чињеницом да је у совјетској политици преовладавало мишљење да нису постојале објективне противречности у односима држава источног лагера те је и разматрање проблема

⁴³³ Душан Сиђански, *Федралистичка будућност Европе*, Просвета, Београд, 1996, стр. 449.

⁴³⁴ Marie-Claude Smouts, „International Cooperation from Coexistence to World Governance“, in *The New International Relations. Theory and Practice*, Ed. Marie-Claude Smouts, Hurst and Company, London, 1998, pp. 73-78.

односа националног и интернационалног било безпредметно. Сматрало се да је марксистичко-лењинистичка теорија указала на »социјалне изворе и класну природу национализма« - открила његове особености на различитим етапама историјског развитка. Према ставу совјетске доктрине, он је представљао остатак „буржуаских предрасуда“ и политичко и идеолошко оруђе које је користила „међународна реакција“ и „остаци реакционарних унутрашњих снага“ у појединим источноевропским бившим социјалистичким земаљама, усмерено против јединства заједнице ових земаља. По мишљењу совјетских аутора, то је потврђивао и целокупни ток политичке и идеолошке борбе између два система где се акценат све више стављао на тзв. економски национализам, па и на видове „комбиноване политике“, изазивања других облика национализма који би се користили у рушењу самог система.⁴³⁵

Након педесетих, односно током шездесетих и седамдесетих година XX века у совјетској доктрини поставља се проблем различитости источноевропских социјалистичких земаља, расправља се о суштини њиховог јединства. Совјетски аутори објашњавају појаву национализма у заједници ових земаља тиме што разлике и неслагања по било ком питању њихове спољне политике могу стварати објективни и субјективни фактори - у *ширем смислу*, то је систем узајамно зависних објективних и субјективних фактора, у *ужем смислу*, то је механизам сарадње и јачања јединства ових земаља.

У низу радова из периода шездесетих година прошлог века постављао се проблем несагласности интереса тадашњих источноевропских држава и анализира усаглашавање националних и интернационалних интереса.⁴³⁶ *Субјективни и објективни фактори* разлика у развоју ових држава озбиљно су анализирани у једном броју радова совјетских аутора - А. М. Румјанцева,⁴³⁷ П.Н. Федосева⁴³⁸ и А. П. Бутенка.⁴³⁹

⁴³⁵ *Leninskie tradicii vnešnej politiki Sovetskovo Sojuza*, Meždunarodny otnošenija, Moskva, 1977, s. 160-197.

⁴³⁶ *Ukrepjenie edinstva socijalističkih stran*. Akademija nauk SSSR, Moskva, 1977, s. 57-126.

⁴³⁷ А.М. Румјанцев, *О некаторих обшчих закономностјах международних социјалистических производственних одношенј. Основне проблеме развоја мировој социјалистическој систему*, Praga, 1963, s. 40-41.

⁴³⁸ П.Н. Федосев, *Дијалектика современог обшчественог развоја. – Материјал к собешчанју „Современне проблеме обшчественог развоја“*, Moskva, 1965.

⁴³⁹ А.П. Бутенко, *Две мирове системе, закономности и тенденциј их развоја*, Moskva, 1967, s. 46-55.

Истицала се сложеност усаглашавања појединачних и општих интереса ових држава, међутим, постављање проблема различитости међу њима је претрпело одређене измене - почетком шездесетих година прошлог века реалне противречности унутар овог света су се разматрале као непожељне, које ометају њихов развитак на глобалном плану, али доцније су се појавили радови где се покушао анализирати карактер противречности у односима међу овим земљама.⁴⁴⁰

Усаглашавање националних и интернационалних интереса је био проблем око чега није формирано јединствено мишљење аутора а, по питању односа националних и интернационалних интереса првенство се давало интернационалним, али су постојале и резерве у тумачењу тог проблема (G.H. Šahnazarov).⁴⁴¹ По мишљењу Е.Ја. Баталова⁴⁴² мера узајамних односа источноевропских држава није могла бити узајамна зависност.

У радовима о проблемима националних и интернационалних односа источноевропских земаља седамдесетих година XX века, почео се придавати већи значај утицају субјективних фактора. Истицала се потреба за прецизним научним познавањем националних и интернационалних интереса као веома важним у свим спољнополитичким концепцијама, а то познавање је било важно у одређивању спољнополитичких праваца ових земаља. Подвлачило се да усаглашавање политике сваке од ових земља са њеним стварним националним интересима зависи од степена знања партије на власти о објективном деловању тих интереса, од њеног умећа да их правилно издвоји у сложеном, понекад противречном систему узајамности мноштва објективних фактора.

Имајући у виду период седамдесетих и почетак осамдесетих година п.в. може се закључити да се проблему усаглашавања националних и интернационалних интереса у радовима совјетских аутора о међународним односима придавао већи значај – изучавао се у вези са продубљивањем процеса везаних за економску сферу. Истицала се неопходност превладавања разлика у области међународних економских односа везаних за побољшавање сарадње источноевропских држава, али

⁴⁴⁰ *Dialektika socializma*, Rostov, 1971, s. 91-152; *Internacionalizam i problemy socialističeskoj ekonomičeskoj integraciji*, Moskva, 1974; *Socializam i meždunarodne otnošenija*, Moskva, 1975.

⁴⁴¹ *Meždunarodnaja politika KPSS i vnešnie funkcii sovetskogo gosudarstva*, Moskva, 1976, s. 4.

⁴⁴² *Socijalizam i meždunarodny otnošenija*, Moskva, 1975, s. 288.

и шире. На пример, А.Е. Бовин⁴⁴³ је истицао решење у разради принципа и форми њихове економске интеграције.

Реформистички покушаји М.С. Горбачова који су се окретали ка либеризацији, огледали су се у томе што је он имао у виду померање власти и надлежности из центра према бази, у првом реду на економском плану што никада раније није остварено. Горбачовљеви покушаји реформи су тежили да поставе границу између политичког руковођења и привредног управљања. У монолитном друштву какво је било совјетско развијале су се привреда и политика које су биле међусобно повезане. Да би спроводио реформе, ма колико су оне биле ограничене на поље економије, Горбачов је морао да зађе у домен политике и идеологије. У време Горбачова и „новог мишљења“ појам „национални интерес“, по начину његове примене, се често подударало са појмом „државни интерес“ и обично се тумачио у својству његовог синонима.⁴⁴⁴ При посматрању остваривање националног интереса и државног интереса у пракси, они су под било којим условима били различити - толико колико су били различити појмови „нација“ и „држава“. Како се појам „нација“ испољава у политичкој литератури као синоним државе, исто тако ретко и појам „национални интерес“ се испољава и као синоним државних интереса. Али, исто тако, у литератури је било могуће сусрести раздвајање тих појмова, па и њихово супротстављање. Искристалисала су се два појма »националног интереса« – као синоним државног интереса и као синоним интереса нације који није толико различит, него у извесној мери супротстављен државном. Није било експлицитног одговора на питање који је појам тачан. Према мишљењу једног броја политиколога тачна су била оба и у томе није била никаква противречност, већ је све зависило од конкретних »историјских околности« (како унутрашњих, тако и спољашњих) у којима се налазила одређена држава. Разматрање националних и државних интереса је било посебно у радовима који се односе на спољнополитичке односе; државна стремљења добијају вид националних и у већини случајева на тај начин се и карактеришу. Пре свега то се односи на националне државе где је целокупно становништво, или већина становништва једна нација. Код њих се, не ретко, спољнополитички циљеви и интереси поклапају са националним. Строго узевши,

⁴⁴³ *Socializm i meždunarodnye otnošenija*, Moskva, 1975, s. 268.

⁴⁴⁴ Е. Поздњакон, "Nacional'nye, gosudarstvennye i klassoye interesy v meždunarodnyh otnošenijah", *Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošenija*, No. 5, 1988.

спољнополитички интереси и мотиви носе, несумњиво, државни, а не национални карактер.

Пошто се у овом раду разматра период биполаризма важно је напоменути да је најјача критика »интернационализма« од стране западних аутора, а и неких других аутора из тадашњих социјалистичких држава изван тзв. источног блока, била због „теорије ограниченог суверенитета“, или „колективног суверенитета“. Насупрот схватањима о неопходности постојања принципа суверенитета држава и у односима између ових земаља развијала се теза о немогућности супротстављања суверенитета појединих земаља „интересима светског социјалистичког система и светског револуционарног покрета“. На Западу се истицало да приврженост интернационализму обавезује ове државе на мешање у унутрашње послове других држава, с циљем да се измени њихов државни поредак. Тврдило се да су Варшавски уговор, као и билатерални уговори закључени између самих ових држава у чијој основи леже принципи интернационализма *de facto* одрицање од класичног схватања суверенитета. Основна замерка западних теоретичара је била да постоји неспојивост »интернационализма« са опште признатим нормама међународног права, пре свега, с принципима суверенитета. Совјетски аутори су одбацивали критике јер се према њиховим ставовима вршила дискредитација „принципа интрнационализма“.

Наиме, настанак доктрине ограниченог суверенитета је везан за 1968. годину, превирања у тадашњој Чехословачкој и за интервенцију сила Варшавског уговора (совјетских трупа и још четири земље чланице ВУ, Пољске, Мађарске, тадашње Источне Немачке и Бугарске).⁴⁴⁵ Настojeћи да образложи и одбрани интервенцију, теорија ограниченог суверенитета је покушала да предузету акцију доведе у склад, како са тадашњим развојем међународне ситуације тако и са општом теоријом изградње таквог друштва.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ С. Kovalev, “Suverenitet i internacionalnye obezannosti socialističeskikh stran”, *Pravda*, 26.septembrja 1968.

⁴⁴⁶ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Armand Colinn, Paris, 2002, p. 305-309.

Међутим, ова теорија је била негирање различитости и тадашњег развитка појединих источноевропских земаља, а тиме и негирање тада важећих принципа коегзистенције, међународног права и, пре свих, принципа равноправности. Њен садржај се сводио на легализацију ограничавања суверенитета тадашњих социјалистичких земаља, укључујући и војну интервенцију као инструмент, што је представљало специфично тумачење класичног приступа суверенитету држава у међународним односима.

Доктрина ограниченог суверенитета претстављала је израз једног типа међународних односа које карактерише тзв. монолитизам, али и идеолошко-политичко образложење хегемонизма у тадашњем совјетском блоку. Теорија ограниченог суверенитета је хтела да прикрије противречности између декларисаних принципа суверености појединих земаља и мешања у унутрашње ствари тих земаља. Међутим, став совјетских идеолога је био да се „не треба мешати у конкретне мере које предузимају поједине земље у усавршавању социјалистичког поретка. Став се битно мења када се јави опасност за читав социјалистички систем у било којој социјалистичкој земљи“⁴⁴⁷ Под „опасностима“ подразумевало се подривање совјетског утицаја у Источној Европи и такав став се током седамдесетих година прошлог века формирао као идеолошка доктрина, или тзв. Брежњевљева доктрина, као »највиша форма интернационализма«, која је регулисала међународне односе између земаља тадашњег источног блока и која је подржана, посебно, у тадашњој Пољској, Источној Немачкој и Бугарској.⁴⁴⁸ За совјетску власт је чехословачки пример био веома опасан. Био је »заразан« - варшавски студенти и професори, као и пољски писци одушевљено су подржали Прашко пролеће. Гомулка, председник пољске владе није одобравао манифестације подршке и марта 1968. су избили сукоби између полиције и студената на Варшавском универзитету. Узвраћајући, чехословачки студенти и интелектуалци су се солидарисали и осудили репресије у Пољској.⁴⁴⁹

Током развоја политичке и међународно правне доктрине уопште, јављале су се теорије о релативном суверенитету држава у међународној заједници, мада

⁴⁴⁷ Ibidem, 305-309.

⁴⁴⁸ P. Dimitrova, R. Kostova-Sečkova, R. Sečkov, E. Dajnov, „Teorija i prakтика novoga tipa međunarodnih otnošenij“, *Mirovaja ekonomika i međunarodnye otnošenija*, No. 9, 1990, s. 68-77.

⁴⁴⁹ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Armand Colinn, Paris, 2002, p. 260.

полазне основе у овим теоријама нису биле јединствене. У совјетској доктрини, супротстављајући се теоријама о превазиђености начела суверенитета и неопходности његовог напуштања, било је залагања за апсолутни државни суверенитет. (Тункин). Међутим, корени „Брешњевљеве теорије“ се могу наћи већ у самом формирању прве совјетске државе. Када је дошло до промене улоге »интернационализма« – од ослоњања идеолошко-политичком организационом формирању на светској сцени, до спољнополитичког ослоњања совјетској држави. Успостављен је „ограничени суверенитет“ партија комуниста који је темељен на постјећој разлици, њиховој политичкој позицији и политичкој снази у односу на совјетску партију. После Другог светског рата и распуштања Коминтерне, ограничен суверенитет је посебно примењен на успостављање социјалистичких система у источноевропским земаљама и успостављањем система билатералних уговора о пријатељству и узајамној помоћи са тадашњом совјетском државом. Несумњиво, изрази и последице такве доктрине били су изолација југословенске партије комуниста 1948. године, збивања у Источној Немачкој 1953, у Мађарској и Пољској 1956, у Чехословачкој 1968. године и, касније, затегнути односи са Румунијом. Нова доктрина је негативно одјекнула и у читавом свету. Гледано у целини, теорија ограниченог суверенитета није оправдала своје доношење, нити је забележила значајније успехе ни у једном подручју.

Неопходно је истаћи да је осетљив проблем у теорји међународних односа представљало и разматрање *односа принципа интернационализма и принципа коегзистенције*. За разлику од западних теоретичара који су тврдили да та два принципа противрече један другом, совјетски аутори су истицали да су ти принципи тесно међусобно повезани и да се допуњују наине, да начела интернационализма садрже у себи сва начела међународних односа тадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља.⁴⁵⁰

Однос регионалног и универзалног - У периоду биполаризма у западним теоријама интеграције разматра се појам хомогености наспрам појма јединства у радовима источноевропских аутора. Подразумева се да хомогеност у величини, снази и култури ствара већу предност регионалног јединства наспрот универзалне

⁴⁵⁰ Tunkin, “Socialističeskij internacionalizm i meždunarodnoe pravo”, *Novoe vremja*, No. 51, s. 10.

организације (пример је Генерална скупштина УН) него што је предност хетерогеног чланства.⁴⁵¹ Такође, претпоставља се да ће временом регионална организација са хомогеним чланством, у погледу политичке организованости и политичке културе, имати већи степен кохезије у односу на друге чланице међународне заједнице, него организације са политички хетерогеним чланством.

За интеграционе процесе у савременом свету улога међународних организација са тенденцијом универзалности је од посебног значаја. Стварање затворених регионалних, посебно, економских групација, доводи до тога да организације са карактеристикама наднационалности имају утицај на јединство света и универзалну међународну сарадњу. Због тога је важност универзалних међународних организација од посебног значаја за ублажавање тенденција регионалне затворености и неопходно је стално изучавање односа регионалне и универзалне сарадње.

Однос између регионалног и глобалног система власти и праксе је једно од основних проблема интересовања теоретичара међународне политике.⁴⁵² Превиђање регионализма унутар глобалног савременог међународног друштва би било немогуће и у практичном и у теоријском смислу а, несумњиво, универзални систем би изгубио своју субституцију уколико би био лишен својих регионалних компоненти.

Међутим, не могу се превиђати контрадикторне тенденције које постоје при међусобном дејству регионалне јединке и глобалног система, али не можемо говорити о антагонизму између регионализма и глобализма. Јасна неподударност не постоји и регионализам се само може „вештачки“ супротставити универзалном систему међународних односа зато што: 1. Регионалне институције у односу на државе чланице, с једне стране, и на међународни систем, с друге стране, могу бити сматране као делови целине. 2. Ширење регионализма као израза децентрализирајућег тренда у глобалном систему треба да буде на утврђеним правним основама - у том погледу дати су правци у Повељи УН, која не искључује

⁴⁵¹ Ernst B. Haas; Edward Thomas Rowe, "Regional Organization in the United Nations", *International Studies Quarterly*, Vol. 17, No. 1, March, 1973, pp. 3-54.

⁴⁵² Nicolae Ecobescu, "New Developments of Regionalism: Appropriateness of Setting/Up an Institutional Framework for its Study" in *Regionalism. Concepts and Approaches at the turn of the Century*, Romanian Institute of International Studies, Norwegian Institute of International Affairs, Bucharest, 1995, pp. 25-43; Ana Damian-Lakićević, "Regionalism in the European International Relations" in *Regionalism. Concepts and Approaches at the turn of the Century*, Romanian Institute of International Studies, Norwegian Institute of International Affairs, Bucharest, 1995, pp. 100-108.

регионалне споразуме, или установе за решавање проблема који се тичу одржавања међународног мира и безбедности, а који су погодни за регионално ангажовање „с тим да су ти споразуми, или установе и њихово деловање у складу с циљевима и начелима УН“ у очувању мира и безбедности.⁴⁵³ 3. Имајући у виду мрежу регионалних институција мора се нагласити да оне не могу да делују ван принципа Повеље УН, или да крше конкретне одредбе светске организације. 4. Без обзира колико широко је распрострањен регионализам, регионалне институције морају бити у складу с принципима савременог међународног права, односно Повељом УН. У Повељи светске организације се допушта склапање регионалних споразума и оснивање регионалних организација којима је циљ одржавање међународног мира и безбедности уколико су у складу са циљевима и начелима светске организације. Повеља УН у облику обавезе, налаже државама чланицама да регионални споразуми и установе буду средишта у којима ће се решавати локални спорови пре него што буду изношени пред Савет безбедности УН. Тако би регионалне установе биле једне од инстанци које су у првом степену надлежне за мирно решавање локалних спорова. Савет безбедности, с друге стране, не само да не може да спречава поступак у овом погледу у оквиру регионалне организације, већ је дужан да га у том смислу и помаже. Шта више, Савет безбедности је овлашћен да се користи овим организацијама ради спровођења принудних мера за које је овај орган светске организације овлашћен. Савет безбедности мора бити обавештаван о свакој мери која се предузима од стране регионалних установа, или на основу регионалних споразума, а тиче се међународног мира и безбедности.

Такође, имамо званично признавање регионализма у Европској унији, затим, потврђивање еволуције регионализма у многобројним државама током последње три деценије.⁴⁵⁴ У Савету Европе је основан Конгрес општина и региона Европе. У Европској унији је основана, прво, Скупштина европских регија, 1985, а након тога основан је Комитет региона, на основу Мадридског уговора из 1992, у којем је регионима и локалним институцијама омогућено да саветодавно учествују у законодавству ЕУ.

⁴⁵³ *Повеља УН*, Глава VII, Регионални споразуми, члан 52, став 1.

⁴⁵⁴ Michael Keating, Liesbet Hooghe, “Bypassing the nation-state? Regions and the EU policy process”, in: *Understanding the European Union: a Concise Introduction*, John Mc Cormick, ed., The European Union Series, Macmillan, London, 2002, pp. 240-255.

Затим, низ међународних организација у којима су представљене државе, налазе се ван оквира УН и поједини аутори их називају административним унијама (Међународна унија за заштиту индустријске својине, Међународна унија за заштиту књижевних и уметничких дела, Европска платна унија итд.). Ове међународне организације више имају регионални карактер, с обзиром да се општи карактер међународних организација још увек преноси на светску организацију, УН.

Постоје и невладине организације у којима нису представљене државе, већ друга правна лица и појединци, а по предметима и обиму делатности имају међународни карактер. Ове организације које су у односу на УН добиле консултативни статус подељене су у две категорије: у прву категорију спадају оне невладине организације које су од већег значаја за економску и социјалну проблематику, на пр. којима се бави Социјални и Економски савет ЕУ (Међународна трговинска комора, Интерпарламентарна унија итд.); у другу категорију спадају невладине организације које су од мањег интереса, односно, чија је активност од ужег значаја за поменућу проблематику (Међународни институт за јавно право и сл.).

У оквиру функционалистичке и неофункционалистичке теорије, у оквиру односа регионалног и универзалног у XX веку, Хас покушава да одговори на питање - могу ли бити копирани успешни примери интеграције у Европи? Међутим Европа је специфични регион, кроз историју је у појединим периодима био политички и културно уједињаван, па затим дељен на различите нације и такв регион остаје и даље знатно културно и историјски јединствен.⁴⁵⁵

Конфедерално, федерално и унитарно - Приликом анализе, *с једне стране*, западног схватања проблема конфедералног, федералног и унитарног и, *с друге стране*, тог односа у теорији источноевропских земаља у време биполаризма, намеће се став да је у *западној федералистичкој теорији* приликом разматрања конфедерације и федерације важно познавање еволуције уједињавања независних

⁴⁵⁵ Ernst Haas, "International Integration. The European and the Universal Process", *International Organization*, Vol. XV, No. 3, Summer 1961, pp. 366-392; Ernst Haas, *The Challenge of Regionalism*, Op.cit., pp. 440-441.

држава кроз историју (примери су искуства САД, Немачке, Швајцарске и др.).⁴⁵⁶ Свако федерално искуство допушта изнимке, а велики модели федерализма се јављају у размацама од око стопедесет година. Унификација држава које се уједињују се одвија дефинисањем заједничких послова: 1. формирањем органа управљања; 2. одређивањем наднационалне позиције тих органа и 3. формирањем осталих неопходних структура организације, различитог значаја.

а) Стварање федерација, конфедерација, или чврстог савеза постојећих држава је усмерено против могућег спољног непријатеља. У оквиру оваквих стремљења налази се идеја о потреби колективне безбедности (у најширем смислу те речи), која се може остварити само уз постојање међународног интеграционог центра, организације. (Пример су америчке колоније које су ушле у конфедерацију против Енглеске.) Поред политичких и безбедносних разлога, веома су често и економски разлози за формирање конфедерације, односно федерације држава. У оквирима интеграционих процеса економско уједињење не мора да води политичком јединству, али оно подједнако имплицира у себи политичку акцију, јер у стварности политичка моћ се не дефинише само у доменима у којима је она искључиво примењива.

Дефинисање заједничких послова унутар конфедерације, односно федерације је неопходно ради успостављања равнотеже утицаја између центра и саставних делова, тј. држава чланица и одређивања питања надлежности. Технички поступци временом јачају како би се заштитила равнотежа између надлежности локалних и централних органа власти (већина класичних конфедерација су еволуирале не само у федералне државе, него чак и у централизоване државе). Постоје поступци за одређивање широких компетенција локалне власти; неки од тих поступака су правно релевантни - одређена компетенција може припадати у исти мах и федерацији и држави чланици што се назива *конкурентна компетенција*.

Стварање заједничких органа има за циљ да се дозволи манифестовање заједничке воље, одвојене од воље држава које се уједињују. Ти органи временом постају све комплекснији под утицајем два фактора: *прво*, услед специјализације одговарајућих функција заједничких послова који постају све већи и, *друго*, услед

⁴⁵⁶ Paul Reuter, *Institutions Internationales*. P.U.F., Paris, 1963, pp. 154.

утицаја замене дипломатских представника држава с демократски изабраним представницима.

б) Конфедерални или федерални органи имају обележја „наддржавности“ јер извршни органи су независни од држава чланица; ти органи могу доносити и неке одлуке које обавезују чланице и без њиховог пристанка и интеграциона заједница има право да непосредно регулише неке односе на територији држава чланица.⁴⁵⁷

ц) Највеће дилеме у међународним односима изазива »снага« федералног уговора у самим државама чланицама федерације, не само због важности уговора у међународним односима.

*

Код одређивања међународног статуса конфедерације и федерације неопходно је нагласити да разлика између федерације и конфедерације је, *с једне стране*, у томе што су у федерацији државе чланице изгубиле, у принципу, међународни идентитет (само је федерација држава суверена у односу на треће државе). Постоје одступања од тог принципа - понекад федерација даје могућност чланицама да сачувају неке ограничене и условљене спољне везе и правосуђе неких федерација допушта примену уобичајене међународне процедуре међу чланицама федерације. *С друге стране*, за разлику од федерације, конфедерација има различите надлежности. Теоретски, може се истаћи да су послови конфедерације у области спољних послова веома редуцирани и да државе чланице чувају своје компетенције у том домену.

Често се закључује да се федерација заснива на уставу, а конфедерација на уговору. Што је тачно, али то има само апроксимативну вредност. Прелаз од конфедералне ка федералној држави показује да исти акт сукцесивно узима облик уговора, а затим устава; уговор је конвенционални акт, док је устав легислативни акт. Али ревизија устава у федерацијама се одвија веома често конвенционалним поступком - све земље чланице, на основу квалификоване већине, морају ратификовати документ.

⁴⁵⁷ Обрад Рачић, Војин Димитријевић, *Међународне организације*, четврто издање, Савремена администрација, Београд, 1988, стр. 325.

Када имамо у виду доктрину некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља – доминантну идеју је представљала идеја федеративниг удруживања која се налази у основи лењинске концепције развитка сарадње међу социјалистичким нацијама и народностима (изнете и у програму Коминтерне из 1928. године). Након Првог светског рата, пред опасношћу од краха тадашње совјетске револуције, али и под утицајем тзв. начела народности које је јачало у Европи, В.И. Лењин је изградио свој приступ федерализму који није имао корене у делима Маркса и Енгелса (свака нација у тадашњем Совјетском Савезу је добила територију, државне симболе и националну политичку власт коју је неутралисала централистичка моћ комунистичке партије). У овој идеји федерализам је предвиђен његовим облицима – од конфедерације до федерације – као фаза, или као облик у постепеном уједињавању ових држава »на основу равноправности и узајамног поштовања посебних интереса и права на самоопредељење сваке земље, без обзира на њену величину, економску и другу снагу«. ⁴⁵⁸ У стаљинизму је, међутим, сматрано да тај поредак не може постојати уколико совјетска држава не користи своју националну моћ, утицај и изворе. ⁴⁵⁹

Достизањем одређеног степена организације, у 80-им годинама прошлог века, интеграција источноевропских земаља није више пружале одговор на нове надлазеће проблеме – контролисање и увећавање економске, војне, политичке, културне и сваке друге ефикасности државе. Покушај да се део одлука и сарадње пренесе на ниже инстанце централизоване моћи није дао резултате.

У руској политичкој литератури у време биполаризма, првобитни принцип добровољног удруживања источноевропских држава у једну велику федерацију је био проширен совјетском интерпретацијом федерализма унутар сопствених граница. ⁴⁶⁰ Неруским деловима у тадашњој совјетској држави су биле теоретски дозвољене аутономије у многим политичким, социјалним и културним областима

⁴⁵⁸ P.- F. Gonidec, *Relations Internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977, p. 146; Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Histoire des relations internationales de 1945 à nos jours*, Armand Colinn Paris, 2002, p. 305.

⁴⁵⁹ На Првом конгресу Совјетског Савеза 10. децембра 1922. године одобрен је акт о формирању совјетских држава, акт који је инкорпориран у први совјетски устав из 1924. године.

⁴⁶⁰ K.J. Holsti, *International Politics. A Framework For Analysis*, Prentice/Hall International, Inc., London, 1972, p. 143-150.

али, посебно у стаљинистичком периоду, целим савезом се чврсто управљало из Москве.⁴⁶¹

Закључујући уопште, може се рећи да федерализам као део теорије интеграције има своје место и резултат је непосредног јачања интеграционих процеса, који посебно долазе до изражаја након Другог светског рата. Када је реч о првенствено политичким и правним компонентама, наглашава се да федералисти у мањој мери узимају у обзир деловање економских и опште друштвених чинилаца који у свакој средини делују на специфичан начин. Федерализам као научна теорија пружа значајне могућности вршења компаративних анализа у међународним одосима, али ограничења оваквих анализа су у самом поступку упоредне анализе појава које су међу собом различите и не треба их аутоматски повезивати и упоређивати. Федералистички приступ истиче политичку оријентацију коју остале теорије интеграције донекле испуштају, али зато он не осветљава довољно економске факторе који имају велики значај у светском процесу интеграције што је и узрок његовом узмицању пред функционализмом и реалношћу.

Затим, идеја о светском федерализму је тешко остварљива јер то претпоставља да је међународна заједница хомогена, било да се радило само о некадашњим источноевропским, односно социјалистичким земљама, или о идеји западних теоретичара која је била усмерена ка читавом свету.⁴⁶²

⁴⁶¹ Alex Callinicos, "Marxism and Global Governance", in: *Governing Globalization. Power, Authority and Global Governance*, ed. by David Held and Anthony Mc Grew, Polity, Cambridge, 2002, pp. 249-266; P. Dimitrova, R. Kostova-Sečkova, R. Sečkov, E. Dajnov, "Teorija i praktika novoga tipa međunarodnih otnošenija", *Mirovaja ekonomika i Meždunarodnye otnošenija*, No. 9, 1990, s. 68-77; Antonio Gramsci, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd, 1959, str. 97-98.

⁴⁶² P.- F. Gonidec, *Relations Internationales*, Op.cit., p. 72.

ЗАКЉУЧАК

Западне државе и некадашње источноевропске социјалистичке државе у периоду друге половине XX века су биле веома различите, с различитим системима и различитим теоријским приступима. Оне су постојале паралелно једне поред других. Међутим, биле су поларизоване и у пракси и у науци – биле су у различитим савезима, једних од најутицајнијих актера у међународним односима после Другог светског рата, особене дистрибуције моћи где је једна држава чланица била далеко моћнија од осталих, посебно у војној сили, са обележјима присутности идеолошких момената као важним мотивационим факторима приликом њиховог формирања око двеју водећих сила у послератној биполарној констелацији снага. Њихове теорије, иако су имале корене у истој европској научној баштини, развијале су се у два различита правца. У овом раду су анализиране, упоређиване и критички оцењиване западне и источноевропске теорије политичке интеграције у периоду биполаризма где се интеграција схвата као међудржавна сарадња, или сарадња различитих асоцијација држава на основу заједничких интереса и подударних циљева. Наиме, предмет истраживања су теорије интеграције у међународним политичким односима, а о овом проблему се данас пише на различите начине. Настојало се да се дође до закључака о паралелности, подударности или супротстављању науке и доктрине два

основна политичка система у свету у том периоду, капиталистичког и социјалистичког.

Теорије интеграције настоје да узрочно-последично објасне и предвиде појаве у међународним односима, али пошто је сама наука о међународним односима веома специфична, оне су непрестано подложне променама, а с једне стране, те промене покрећу стварање теорија, док с друге, саме теорије уобличавају међународна збивања. Теорије интеграције су, истовремено, под утицајем низа различитих и специфичних фактора и веома је тешко поуздано их одредити и објаснити као што је то случај и с другим теоријама, посебно политичких наука. Могуће је пратити дуг временски период од почетка модерног доба до данас и несумњиво је да је време друге половине XX века било изразито обележено интеграционим теоријама и праксом. Постоје етапе у развоју теорија интеграције након Другог светског рата, сагледава се степен њихове развијености, проблеми са којима су се политиколози бавили и колико су те идеје о интеграцији биле смернице за праксу, или су биле само њена рефлексија. Приликом анализе, било је неопходно усвојити „јединствено гледиште“ за два различита система и различита приступа у политикологији; изабрати параметре анализе теоријских приступа – одређивање елемената интегрисаности, појма интеграције, циљева интеграције, врста интеграције, фактора, начина интеграције, као и начина решавања основних проблема интегрисаности, односа националног и интернационалног, односа регионалног и универзалног и односа конфедералног, федералног и унитарног.

На западне теорије интеграције су у другој половини XX века делимично утицале преовлађујуће теорије у друштвеним наукама у то време, системска и функционална теорија, као и ширење емпиријских социолошких истраживања. Главни правци теорије интеграције у периоду биполаризма су били федерализам, функционализам, неофункционализам односно, теорија комуникације и већина истраживања интеграција су била руковођена овим теоријама. Источноевропска теорија интеграције, у чијој основи је марксизам, била је доктринарно постављена на „пролетерском интернационализму“ и принципима усвојеним у документима комунистичких и радничких партија које су биле на власти.

Интеграционе теорије су имале велики хеуристички значај – омогућиле су да се теоријске студије надограђују, користећи се сродним проблемима. Исто тако, ове веома специфичне теорије су својим могућностима допринеле развијању теорија

међународних односа у целини, посебно на Западу. С већом улогом интеграционих организација у међународним односима расла је и теоријска структура интеграционих теорија, а истраживања у њиховим оквирима су постала студиознија. Значајно је да је концепција међународних интеграција учинила веродостојним европске интеграције. Мења се однос према суверенитету као једном од класичних појмова међународног права. Ширим организовањем држава у оквиру међународних институција, односно њиховим приступањем мултилатералним уговорима на којима се организације заснивају, мењала су се и својства суверенитета. Несумњиво је да се државе чланице организације делимично одричу дела свог суверенитета ради опште добробити, али крајем прошлог и почетком овог века питање државне суверености и националне идентичности постаје све контроверзније и обухвата скоро све савремене државе, отварајући кризу на светском плану. Затим, сама идеја институционализације, као и теоријска основа Европске уније су се брзо развијале након краја Хладног рата тако да су се теорије о Европској унији знатно развиле – имајући у виду цео период од Другог светског рата, неке теоријске претпоставке и циљеви су били нејасни и нису се временом потврдили или остварили, мењане су стратегије, али многи елементи и схватања су остали и данас. Неопходно је истаћи да су се у оквиру нових савремених приступа, двадесет година после краја Хладног рата, развиле и неке нове теорије европских интеграција – нови институционализам, теорија рационалног избора, јавни избор и др.

У контексту савремених збивања, веома је важно нагласити да је Европска унија асоцирала с настојањима везаним за савладавање неразвијености, сиромаштва, неједнакости, међународних сукоба и спорова. Алтијеро Спинели је предлагао три начина „креирања“ европске интеграције – функционализам, конфедерализам и федерализам што практично говори о степену развијености и богатству теоријске поставке интеграције у западној науци, на супрот источноевропске политичке науке која је стриктно била постављена у „једној равни“. Сама теорија европских интеграција одсликава различитост путева, али и тражење правог пута што је недостајало у политикологији и прилазу међународним организацијама и интеграцији у некадашњим источноевропским социјалистичким системима.

Ипак, теорије европских интеграција у периоду до краја осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века нису изричито објашњавале механизме и процесе израстања једних форми интеграције у друге. Заправо, када је, на предлог

Економског савета, сама Европска економска заједница прерасла у Европску унију - од организације која је заснована на економској интеграцији у унију политичке природе, укључујући заједничку спољну политичку и безбедносну политику, појавио се о томе већи број радова (Душан Сиђански) што говори о утицају развијања саме институције Европске уније на развој теорија интеграције. Смањује се број заговорника федералистичког приступа и данас је то мање реална опција. Међутим, утицај федерализма је видљив и потврђује став да је теорија везана за европске интеграције мешавина федерализма и функционализма, односно неофункционализма - јачање надлежности установа европске уније; смањење снаге „вета“ и јачање „већинског учествовања“; ширење овлашћења Суда правде и трансформација Уговора са већим надлежностима централних тела; Устав Европске уније и постепено доношење закона Уније у важним областима рада. Мада излазимо из оквира рада, неопходно је истаћи да Лисабонским Уговором из 2007. и Уставом из 2010. и сами органи Европске уније су добили већу надлежност у односу на националне државе, а бирачи имају мање утицаја на избор руководећих органа Уније.⁴⁶³

Када се има у виду теоријско разматрање области међународног интегрисања у западноевропској теорији, оно се може поделити на економско и политичко мада је немогуће приликом објашњења ове појаве писати о преимућству економског или политичког приступа, већ их је чешће тешко одвојити. Могуће је истаћи парцијалне или опште теорије међународних интеграција као разрађено подручје западне науке међународних односа, посебно у односу на тадашње источноевропске земље, које су подстицане потребама, развојем праксе и интересима водеће земље у источноевропском савезу, совјетске државе.

У периоду биполаризма се издваја неколико доминантних праваца: *федерализам, функционализам, неофункционализам* и теорија *комуникације* – било је и других теорија, али се узимају само оне које су биле истакнуте, имале највећи утицај и чије су поставке и данас актуелне и значајне у оквиру методологија својствених савременој науци. Сваки од праваца теорије интеграције, настојећи да оснажи свој концепт, предлагао је бројне факторе који су способни да, на одређен начин утичу на развој интеграције и истицао објашњења детерминисаних веза међу променама у процесу интегрисаности, разрађене критерије, показатеље и методе

⁴⁶³ Видети, Мирослав Прокопијевић, *Европска Унија*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 734.

мерења нивоа интеграционог развитка. Класични западни теоретичари (К. Дојч, Е. Хас, А. Етциони, Д. Пучала, Х. Олкер, Ј. Линдберг, Џ. Нај и други) истицали су основна питања везана за проблеме интеграције – разматрани су узроци, циљеви, услови, области развитка, форме наднационалног политичког удруживања итд. Укључује се, такође, и економски аспект интеграције. Разматрајући све те проблеме настојло се да се спроведу истраживања интеграције, научно конститушући општу или делимичну теорију, користећи социолошке, социопсихолошке и логичко-математичке методе, како би на њиховој основи објаснили и указали на развој тих интеграционих процеса који су након Другог светског рата постали пракса међународних односа. *Теорије функционализма и неофункционализма* су веома важне јер на њиховој основи се надовезују кључне савремене теорије, *глобализација, либерализам и неолиберализам*, док су реалистичке теорије и неореалистичке остале у другом плану. Међутим, функционализам је повезан са концептуализмом глобалне политике засноване на све већем степену међузависности између актера чији се интереси и активности не подударују с посебним државама.

У целини гледајући теорије међународних односа, комуникациона теорија је била схватана првенствено као процес изградње заједничких институција и придржавања заједничким правним нормама и формирања заједничке савести у име заједничких циљева: мира, безбедности, моћи и добростања. Карла Дојча сматрају зачетником теорије „одбрамбене заједнице“ на којој се темељи читава политика трансатланских односа тј. НАТО-а. У функционалистичком правцу концепција међународних интеграција је наглашавала потребу за функционалним виђењем власти и раскидањем са основама њене територијалности, заједничким задовољавањем потреба, наднационалним основама, проширивањем области међународне сарадње и осигурањем мира кроз ерозију традиционалног суверенитета. У неофункционалистичком правцу ова концепција је нарушавала постојеће националне суверенитете у име њихове надокнаде на вишем нивоу, а најчешће на федералном, на коме заједничке групе интереса могу најједноставније да створе заједничке механизме. У федералистичком правцу је скретана пажња на институционалне аспекте интеграције, поготово на стварање центра одлучивања, контроле и центара за политичку идентификацију.

Заправо, целокупна теорија интеграције садржи различите хипотезе на различитим нивоима анализе – један пример је прилаз функционализма

међународним односима, а други је теоријски елабориран апстрактни комуникацијски приступ. Међутим, западне теорије интеграције се у већини случајева баве питањима западноевропских интеграција и то је утицало на развој саме теорије. Покушаји да се истим средствима истражују неке друге интеграционе целине су се показали неадекватним, што је указивало на ограниченост ових теорија у просторном домету и недостатка неких генералних теоријских премиса. Неопходно је нагласити да је у западној теорији интеграције посебно била изучавана економска проблематика, док је социјалној придавано мало пажње. Без обзира на недостатке, пошто теорије интеграције *de facto* садрже различите теоријске приступе и технике које помажу у одређивању степена реалне повезаности појединих елемената, оне су веома значајне у истраживању међународних односа у целини. Свака од школа има предности у зависности од тога који се ступањ процеса интеграције анализира, на пример, плуралистички приступ може највише да понуди када се објашњавају услови који су довели до интеграције, док федералистички најбоље резултате пружа када се разматрају финални ступњи и крајњи резултати процеса интеграције.

Таква разноврсност и разгранатост теорија интеграције не постоји у политиколошким радовима у некадашњим источноевропским социјалистичким земљама - они имају све слабости целокупне политиколошке науке у тим земљама, а то је да теоретски радови следе праксу и они имају за циљ да је у већини случајева оправдају и глорификују. Прво, не постоји разуђеност праваца и школа, читави радови су на само једној поставци, на само једној идеји, чему је допринело и прихватање и признавање једног филозофског пруступа, марксизма, није било места друкчијим гледиштима, или низу различитих мишљења. Теорија марксизма, после Октобарске револуције у совјетској држави је све више постајала званична идеологија и све више поједностављивана и догматизована, додат је лењинизам са поставкама у марксистичкој теорији: револуција у једној земљи, однос националног и интеранационалног итд. Концептуализације политичке интеграције као стања биле су оспораване јер, према совјетском ставу, такве концептуализације дозвољавају само уопштене дискусије о чиниоцима који утичу на интеграцију и не могу се јасно разлучити ситуације које предходе интеграцији и ситуације које превладавају током процеса те се на тај начин „затамњује улога социјалних фактора“. Интеграциони процеси у Источној Европи су се одвијали под друкчијим околностима него на Западу, без обиља разноврсних идеја, планова и иницијатива. Предлози за увођење интеграције су се на овом подручју јавили много касније него на Западу. Био је то

одраз и недостатка институционалних основа и механизма односа унутар источног блока све до почетка шездесетих година п.в.

Друго, интеграциони процеси у тзв. источноевропским социјалистичким државама су несумњиво били, великим делом у функцији интереса совјетске државе, односно совјетске контроле у овим земљама. У политиколошким ставовима акценат је био на политичком и нешто касније на економском јединству унутар источноевропског савеза, као и на проблемима који су из тога произишавали. Такође, често је анализирана и сама комунистичка идеологија, посебно њен спољнополитички аспект, али је веома ретко прецизно дефинисана. Анализом се могло утврдити да су аутори из некадашњих социјалистичких земаља „идеологију“, „доктрину“ и „теорију“ употребљавали као синониме. Процеси интеграције су одговарали партијама на власти и повезивали су их заједнички интереси, пажљиво се бирало оно што се морало избећи и истицала предност социјалистичке будућности. Мада је совјетска држава била војно надмоћна и тиме могла наметати своју вољу, она није своју доминацију изражавала само кроз војну преоћ, него је користила и политичку моћ, економску, идеолошку, културну итд. Слични општи циљеви интегрисаности су били постављени у званичној доктрини и науци и код групе развијенијих и мање развијених тадашњих социјалистичких земаља али, разрадом њихових појединачних ставова могуће је уочити да је између ових групација било разлике. Затим, нису постојале супранационалне организације, нису биле везе супранационалног типа, да државе у већој или мањој мери жртвују своје посебне интересе, него су ограничења која су превладавала била на нивоу договора влада, а састанци су се одвијали слићно дипломатским конференцијама, Међутим, у каснијем периоду велика повезаност различитих облика сарадње је била и у области заједничких економских планирања уз јасно дефинисане циљеве.

Отворених конфронтација унутар земаља Варшавског уговора је било 1956, 1968. и 1980, односно 1981, међутим крајем хладног рата, у време власти Михајла Горбачова у другој половини осамдесетих година прошлог века, није било отворене конфронтације, али су постојале кризе режима унутар земаља чланица блока (као и проблеми у економским односима унутар СЕВ-а). Прве веће напоре осамдесетих година прошлог века ка променама у некадашњем Совјетском Савезу, а затим и у осталим земљама Источне Европе, означили су процеси у оквиру „перестројке“ и „новог мишљења“, али то су биле реформе унутар постојећег система, недовољно

радикалне промене ка демократичности и ефикаснијој економији.⁴⁶⁴ Међутим, већ сам покренут механизам промена учинио је да у совјетској држави, али и осталим источноевропским тадашњим социјалистичким државама, догађаји надрасту првобитне реформске замисли, а нови процес је био усмерен ка стварању система на потпуно другим основама, с приматом приватног власништва и тржишне привреде.

Данас интеграције западних, односно западноевропских земаља доживљавају кризу, а некадашње тзв. источноевропске социјалистичке земље не постоје, па ни њихове интеграције. Најважнија савремена појава у међународним односима је феномен глобализације, са свим својим позитивним и негативним испољавањима, у чијој основи су теорије неофункционализма и неолиберализма. Савремена криза, економска али и политичка, у западном свету указује да глобализација неравномерно дистрибуира своје предности у корист богатих држава, резултира масовним премештањем људи и губитком националне контроле над основним привредним добрима и њиховом експлоатацијом, поспешује развој богатих држава и доводи до нових неједнакости у глобалној хијерархији држава.

Чиниоци који су утицали на слом социјалистичких режима и интеграција у источноевропским земљама деведесетих година п.в. су били бројни, али несумњиво најзначајнији је био економски моменат. Социјалистичка привреда није могла да даје решења за захтеве који су јој постављани, очување блока, »трка у наоружавању« наспрам западног савеза, притиснута појавама технолошког заостајања, инфлације, сиве економије, неравнотежом између производње и потрошње, спорим растом животног стандарда, нестимулисаношћу „радног човека“, нараслом бирократијом итд. Исто тако, на политичком плану социјалистички системи нису успели да уз помоћ интернационализма сузбију национализме – до националних реакција је долазило не само због совјетске надмоћи и начина расподеле ресурса, него више због сукоба локалне традиције и националних особености источноевропских земаља, формираних у њиховој даљој и ближој историји. Насупрот инсистирању на институционалним сличностима у оквиру савеза, различите блоковске земље су тежиле да задрже своје особености. Затим, сам марксистички, наике марксистичко лењинистички приступ је изгубио кредибилитет мада су у совјетској држави у другој половини осамдесетих година п. в. били покушаји реформе методологије и филозофске основе марксизма. Најзад, веома су значајни и мирољубиви покрети,

⁴⁶⁴ Џон Гедис, *Хладни рат*, Оп.сit. стр. 411.

уопште различити друштвени покрети који се паралелно јављају у овим земљама, особито осамдесетих година прошлог века.

У некадашњој совјетској политици залагање за „међународни мир и безбедност“ били су *de facto* залагање за политички *status quo* и признање поделе Европе после Другог светског рата, посебно од када су западне земље заузеле став о одбрани од надирања совјетског утицаја и моћи. То је био и један од главних интереса земаља чланица некадашњег источноевропског блока у процесу ОЕБС-а. Совјетски политиколози су истицали неопходност, унутар интеграције, централизације институција за информисање, образовање, регулисање и контролу међународних кретања, централизације која би требало да одговара развоју економске и политичке међузависности земаља чланица – да свака чланица буде спремна да подреди у одређеној мери, своје посебне институције и вредности универзалним институцијама и вредностима. При томе су форме и степен овог подређивања били веома важни. Међутим, иза оваквих ставова је несумњиво стајала тежња ка совјетској хегемонији. Сам Варшавски блок је био важна безбедносна зона према Западу. То је и био рат, Хладни рат.

Политичка идеологија као систем мисли и идеја које усмеравају друштво путем политичких партија и покрета, као и државе била је важан фактор у међународним односима до краја хладног рата. Била је изразита у друштвеним наукама социјалистичких источноевропских земаља и намеће се питање до ког тренутка се она јавља и постоји непосредно након преломних историјских момената, а када постаје баласт. Показало се погрешним да је деценијама након политичких промена унутар друштава, постојао велики идеолошки набој јер ако не постоје економски одговори, привредна позитивна кретања, благовремена социјална решења, већа демократичност, већа права, модернизација мрежа културе, науке, образовања итд., улази се у друштвене кризе. Међутим идеологија је прикривала и егзистенцијалне, реал-политичке интересе државе. Она је била непосредан фактор преко кога су се, по правилу, испољавали многи други фактори.

Дилема која се намеће је докле је била идеологија, а где су се налазили стварни интереси за интеграцију између некадашњих тзв. источноевропских социјалистичких земаља – постојало је, с једне стране, мишљење о експлоатацији СССР-а својих блоковских савезника, док је, с друге, постојала група аутора која је истицала да су савезници експлоатисали СССР (на пример Куба, Вијетнам, Кореја

итд.) и да се он распао оног тренутка када су интетреси одржавања блока превазилазили корист од њега. Имали смо свет Запада који данас улази у кризу, где је економија на доминантном месту и свет Источне Европе који је претрпео пораз, где је политика била на првом месту. Везе између политичког, безбедносног, социјалног и економског би морале бити уравнотежене – нити сме бити доминантна економија нити политика. Одређивање њиховог односа је веома тешко јер је он различит код сваке земље чланице међународне интеграције, јер свака садржи комплекс специфичности, а процеси интеграције су спори и тешки и на крају, или су успешни или нису, или прелазе у неке нове успешне процесе, уклапајући се у историјске мене.

Крај Хладног рата обухвата период од 1982-1992, а у периоду од 1989. до 1999. изменио се свет. Збивања у међународним политичким, војним и економским односима – нарушавање дотадашње равнотеже снага у свету; нестајање Варшавског блока и престајање постојања Совјетског Савеза, једне од две до тада доминантне супер силе, формирање нових политичких, безбедносних и економских центара моћи – поново уједињење Немачке, Мاستрихт, Заливски ратови од 1991. године, доминација Сједињених Америчких Држава и сл. Исто тако, дошло је до промене односа снага и у Уједињеним нацијама, све већи значај добија Савет безбедности УН где одлучујућу реч имају сталне чланице Савета безбедности, да би данас присуствовали општем извлачању решавања проблема ван светске организације и слабљења њеног утицаја. Завршетком Хладног рата је дошло до премоћи западних организација.⁴⁶⁵ Најважнија појава у ово време, глобализација је »нова идеологија« која се темељи на интеграцији у светским размерама. Међузависност се данас јавља истовремено као нови извор моћи, објективна чињеница и основа сваке глобалистичке теорије. Неофункционализам и функционализам, посебно у последњој деценији прошлог века, оспоравају вредности реалистичке школе, тврдећи да је неопходно променити читаву концепцију светског поретка. Неолиберализам заговара минимално уплитање држава у национално и глобално тржиште.

Савремени односи Русије са већином бивших совјетских република дају основу за евентуално стварање новог међународног регионалног повезивања, које се

⁴⁶⁵ Pierre de Senarels, «Théories et pratiques des relations internationales depuis la fin de la guerre froide », *Politique étrangère*, No.4, 2006, pp. 747-751.

налази у фази формирања. Сувише су различите и вишезначне савремене снаге које делују у тим државама и у њиховим међусобним односима. Оне су наследиле од некадашње совјетске државе тесне узајамне везе у свим сферама живота, али и наслеђе комунизма – остатке тог друштвеног система, остатке планске привреде, тежње ка благостању и запослености.⁴⁶⁶ Међутим, истовремено делују и тенденције супротног карактера: у неким бившим совјетским републикама делују сепаратистичке, националистичке и друге дезинтеграционе снаге. Такође, постоје у свету и савези других земаља које се окупљају на основама идеологије, веровања у своје идеолошко политичке поставке базираним на тражењу социјалног идентитета и просперитета што даје важност оваквим истраживањима.

Најзад, потребно је нагласити да пошто има мало фундаменталних радова о новим теоријама политичке интеграције, посебно у Источној Европи, питање нових кретања у западној и источноевропској научној мисли о интегрисаности треба оставити отворено. Научна оправданост оваквог рада је у његовом основном истраживању као што је историја политичке мисли, односно теорија које утичу на ставове политичара и истраживача у различитим политичким условима и могу дати увид у светску политику.⁴⁶⁷ Несумњиво и Хладни рат је утицао на формирање ставова читаве плејаде политичара у светској политици. Зато је значајно да у Србији постоје могућности и за бављење теоријским истраживањима и могуће је у научним и универзитетским центрима створити шире регионалне научне центре; наука и образовање дају допринос општем напретку земље.

⁴⁶⁶ Филип Лонгворт, *Стварање Источне Европе*, Op.cit. стр. 11-19.

⁴⁶⁷ Чарлс В. Кегли Јр., Јудин Р. Виткоф, *Светска политика. Тренд и трансформација*, Op.cit.стр. 75,

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Аћимовић, Љ., *Наука о међународним односима, Теорија и истраживачки правци*, Научна књига, Београд, 1987;
2. Ahmed, Shamima; Potter, David M.; *NGOs in International Politics*, Kumarin Press, cop., Bloomfield, 2006;
3. *Al'terglobalizm i antiglobalistskie dviženija v sovremennom mire*, Rossijskaja akademija nauk, Moskva, 2006;
4. Alvarez, Jose E., *International Organizations as Lav-marker*, O.U.P., Oxford, 2006;
5. Ajrapetjan, M.E.; Suhodeev, V.V., *Novyj tip meždunarodnyh otnošenij*, Mysl', Moskva, 1964;
6. Ake, C., *A Theory of Political Integration*, The Dorsey Press, Homewood, Ill., 1967;
7. Alker, H.R., "Integration Logics: A Review, Extension, and Critique", *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
8. Rosenau, J.N.; Davis, V.; East, M.A., (eds.), *The Analysis of International Politics*, The Free Press, New York, 1972;
9. Taylor, T. (ed.), *Approaches and Theory in International Relations*, Longman, London and New York, 1978;
10. Archer, Clive, *International Organizations*, Routledge, London, 2001;
11. Aron, Raymond, «Qu' est-ce qu' une theorie des relations internationales?», *Revue française de science politique*, Vol. 17, No. 5, 1967;
12. Aron, Raymon, *L' Europe face à la crise des sociétés industrielles*, ed. Pascal Ory, *L' Europe*, Omnibus, Paris, 1998;
13. Aron, Raymon, *Paix et guerre entre les nations*, Calman-Lévy, Paris, 1962;
14. Axford, Barrie; Browning, Garz K; Huggins, Richard; Rosamond, Ben; Turner, John; *Politics an Introduction*, Routledge, London and New York, 1997;
15. Baranovskij, V.: Evropa, Formirovanie novoj meždunarodno-političeskoj sistemy, *Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošenija*, No. 9, 1997;
16. Baylis, John; Smith, Steve; *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2006;
17. Beaufays, J., *Les relations internationales des régions*, Faculté de droit, d'économie et de sciences sociales, Université de l'Etat à Liège, 1988;
18. Bennett, Alvin Le Roy, Oliver, James K., *Međunarodne organizacije: načela i problemi*, Politička kultura, Zagreb, 2004;

19. Bismark, O.; *Mysli i vospominanija (Tom I-III)*, OGIZ, Gosudarstvennoe social'no-ekonomičeskoe izdatel'stvo, Moskva, 1940;
20. Boucher, David; *Political Theories of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1998;
21. Wozyk, P., Guzek, M., *Teoria integracji socjalistycznej*, Państwowe wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa, 1977;
22. Божовић, Д., *Комуникациона теорија Карла Дојча и међународни односи*, Факултет политичких наука, Београд, 1993;
23. Braillard, Ph., *Philosophie et relations internationales*, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Genève, 1974;
24. Braillard, Ph., *Théorie des systèmes et relations internationales*, Établissement Émile Bruylant. Bruxelles, 1977;
25. Braillard, Ph; Djalili, M.-R., *Les relations internationales*, PUF, *Que sais-je?*, Paris, 1988;
26. Brezkun, S., *Pogranič'ja dal'nie i bližnie, Meždunarodnaja žizn'*, No. 6, 1991;
27. Brugmans, H., Duclos, P., *Le Federalisme contemporain*, A.W. Sythoff, Leyden, 1963, p. 191;
28. Bruillard, Pfilippe; Djalili, Mohammad-Reza, *Les relations internationales*, P.U.F., Paris, 1988;
29. Brzezinski, Zbigniew, *Američki izbor. Globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Politička kultura, CID, Zagreb, 2004;
30. Burton, J.; *International Relation: A General Theory*, Cambridge University Press, London, 1965;
31. Burchill, Scott; Devetak, Richard; Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, *Theories of International Relations*, Palgrave, New York, 2001;
32. Burgess, M., *Federalism and the European Union: Political Ideas, Influences and Strategies in the European Community, 1972-1987*, Routledge, London, 1989;
33. Butenko, A.P., *Dve mirovye sistemy, zakonomernosti i tendencii ih razvitja*, Moskva, 1967;
34. Cahen, Antoine, „L' Europe comme méthode“, *Transeuropéennes*, No. 6-7, Hiver 1995-96.
35. Callinicos, Alex, *Marxism and Global Governance*, in: David Held and Anthoony Mc Grew (eds.), *Governing Globalization. Power, Authority and Global Governance*, Polity, Cambridge, 2002, pp. 249-266;
36. Cardis, F., *Federalisme et Integration Europeenne*, Universite de Lausanne, Lausanne, 1964, p. 267 ;
37. Cobb, R., Elder, Ch., *International Community: Regional and Global Study*. Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1970;
38. *Le concept de l'Europe dans le processus de la CSCE*, Villain-Gandossi, C.; Bochmann, K.; Metzeltin, M.; Narr, G., (eds.), Verlag, Tibingen, 1990 ;

39. *Critical Theories, International Relations and "The Anti Globalisation Movement". The Politics of Global Resistance.* Catherine Eschle and Bice Manguashca (eds.), Routledge, London, 2005;
40. Coudenhove-Kalergi, Richard N., *La Paix de demain, Politique étrangère*, No. 4, 2006, 763-769;
41. Дамиан-Лакићевић, Ана, *Околности оснивања, развој и облици држава Бенелукса*, у *Зборнику Међудржавни форуми у Европи*, ИМПП, Београд, 2007;
42. Дамиан-Лакићевић, Ана, *Regionalism in the European International Relations*, in *REGIONALISM. CONCEPTS AND APPROACHES AT THE TURN OF THE CENTURY*, Romanian Institute of International Studies, Norwegian Institute of International Affairs, Bucharest, 1995;
43. Дамиан-Лакићевић, Ана, „Теоријски модели могућег решења косовског проблема“, *Архив за правне и друштвене науке*, Бр. 1-2, 2005;
44. Daniels, R.V., “Doctrine and Foreign Policy”, *Survey*, Oct. 1965;
45. Devetak, Richard, *Critical Theory*, in Scott Burchill, Richard Devetak, Andrew Linklater, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, *Theories of International Relations*, Pallgrave, New York, 2001, pp. 155-162;
46. Devin, Guillaume, *Sociologie des relations*, Éditions la Découverte, Paris, 2002 ;
47. Deutsch, K.W., *The Analysis of International Relations*, Printice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1968;
48. Deutsch, K.W., *Comparative Government*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1981;
49. Deutsch, K.W., *Nationalism and its Alternatives*, Alfred A. Knopf, New York, 1969;
50. Deutsch, K.W., *Nationalism and Social Communication*, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1966;
51. Deutsch, K.W., *The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control*, The Free Press, New York, 1966;
52. Deutsch, K.W., *On Communication Models in the Social Sciences, Public Opinion Quaterly*, Fall 1952;
53. Deutsch, K.W., *Politics and Government*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1970;
54. Deustch, K.W., *Political Community at the International Level: Problems of Definition and Measurement.* Doubleday, Garden City, N.Y., 1954;
55. Deutsch, K.W. et al., *Some Essential Requirements for The Establishment of Amalgamated Security-Communities*, in: Robert L. Phaltzgraft. Jr. (ed.), *Politics and the International system*, Lippincott, Philadelphia, 1969, p. 480-489;
56. Deutsch, K.W., *Toward an Inventory of Basic Trends and Paterns in Comparative and International Politics*, in: James N. Rosenau, Ed., *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press, New York, 1969, pp. 498-505;
57. Deutsch, K.W., Burell, S.A. et al., *Political Community and the North Atlantic Areas, International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton, 1957;

58. Димитријевић, В., Рачић, О.; *Међународне организације*, Савремена администрација, Београд, 1988, стр. 325;
59. Димитријевић, В.; Стојановић, Р.; *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 394;
60. Dimitrova, P.; Kostova-Sečkova, R.; Sečkov, R.; Dajnov, E., "Teorija, i praktika novogo tipa međunarodnyh otnošenij", *Mirovaja ekonomika i međunarodnyje otnošenija*, No. 9, 1990;
61. Диверже, М., *Увод у политику*, Савремена администрација, Београд, 1966;
62. Dorončenkov, A.D., *Internacional'noe i nacional'noe v mirovoj socialističeskoj sisteme*, Kiev, 1975;
63. Dougherty, J.E.; Pfaltzgraff, R. Jr., *Contending Theories of Iternational Relations. A Comprehensive Survey*, Phalzgraff, 1990;
64. Dubois, P., *De recuperatione terre sancte. Traité de politique générale*, Alphonse Picard, Editeur, Paris, 1891, p. XXIV, 144;
65. Durosselle, Jean-Baptiste, *Histoire de relations internationalles de 1945 à nos jours*, T.2., Armand Colin, Paris, 2002;
66. Easton, D., *The New Revolution in Political Science*, *American Political Science Review*, Vol. 63, December, 1969;
67. Engels, F., *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije* (U prilogu: Karl Marks, *Teze o Feuerbachu*), Kultura, Zagreb, 1950;
68. Etzioni, A., *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*, The Free Press, New York, 1968;
69. Etzioni, A., *The Epigenesis of Political Communities at the International Level, International Politics and Foreign Policy*, New York, 1969;
70. Etzioni, A., "Ending Nacionalism, not the Nation State, Internationale Politik und Gesellschaft", *Internacional Politics and Society*, No. 2, 2001, pp. 144-153;
71. Etzioni, A., *Political Unification: A Comparative Study of Leaders and Forces*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1965;
72. *European Integration and East-West Relations*. Keller, C.; Matejka, H.; Nyiri, K. (eds.), Papers presented to the Sixth Swiss-Hungarian Roundtable, 12 - 16 September 1988, Graduate Institute of International Studies, Geneva, 1990;
73. *European Security, A Survey of National Perceptions and Policies*,: Institute for East - West Security Studies, New York, 1984;
74. Fedosev, P.N., *Dialektika sovremennogo obščestvennogo razvitja. – Materialy k sobeščanju „Sovremennye problemy obščestvennogo razvitja“*, Moskva, 1965;
75. Fel'dman, D.M., *Socialističeskie međunarodnyje otnošenija*, Nauka, Moskva, 1981;
76. Фихте, Јохан Готлиб, *Затворена трговачка држава*, Нолит, Београд, 1979;
77. *The Foreign Policies of the Powers*, Faber and Faber, London, 1974;
78. Friedman, J.R., Bladen, Ch., Rosen, S., *Alliance in International Politics*, Allyn and Bacon, Inc. Boston, Massachusetts, 1970;
79. Friedrich, C.J., *Europe: An Emergent Nation*, Harrper and Row, New York, 1969;

80. Friedrich, C.J., *Trends of Federalism in Theory and Practice*, Frederick A. Preger, New York, 1968;
81. Fukuyama, Francis, *La fin de l'histoire dix ans après*, *Le Monde*, 17 juin 1999;
82. Galtung, J., „A Structural Theory of Integration”, *Journal of Peace Research*, Vol. 5, No. 4, 1968;
83. Galtung, J., *The Emerging Super-Nationalism*, in: *Nation or Integration?, Perspectives on Europe in the 90s.*, UEF. Hedetoft, Ed. European Studies 7, Hab. Universitz – 1993, pp. 13-41;
84. Галтунг, Ј., *Мирним средствима до мира: мир и сукоб, развој и цивилизација*, Службени гласник, Београд, 2009;
85. Гавранов, В., “Политичке импликације теорије ограниченог суверенитета”, *Социјализам*, Бр. 11, 1968;
86. Гавранов, В.; Стојковић, М., *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972;
87. De Gaulle, Charle, *Mémoires de guerre*, Plon, Paris, 1959, (*Le Salut*, p. 502) ;
88. Гедис, Џон Л., *Хладни рат*, СЛЮ, Београд, 2003;
89. Gonidec, P.-F., *Relations Internationales*, Editions Montchrestien, Paris, 1977;
90. Gorbačev, M.S., *Perestrojka i novoe myšlenie*, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva, 1986;
91. Green, A.W., *Political Integration by Jurisprudence*, A.W. Suthoff, Leyden, 1969;
92. Грамши, А., *Изabrана дела*, Култура, Београд, 1959;
93. Haas, E.B., *Beyond the Nation State; Functionalism and International Organization*, Stanford Un.Press, Stanford, 1968;
94. Haas, E.B., “The Challenge of Regionalism”, *International Organization*, Vol. XII, No. 4, Autumn 1958;
95. Haas, Ernst., *The Uniting of Europe: Economic, Social and Political Forces, 1950-1957*, Stanford University Press, Stanford, 1958;
96. Haas, E.B., “International Integration: The European and the Universal Proces”, *International Organization*, Vol.XV, No. 3, Summer 1961;
97. Haas, E.B., *The Obsolescence of Regional Integration Theory*, Research Series, No.25, Institute of International Studies, University of California, Berkely, 1975;
98. Haas, E.B., *Regional Integration and National Policy*, *International Conciliation*, No. 513, May 1957, Carnegie Endowment for International Peace;
99. Haas, E.B., “The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing”, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
100. Haas, E.B., “Turbulent Fields and the Theory of Regional Integration”, *International Organization*, Vol. 30, No. 2, 1976;
101. Haas, E.B., Rowe, E.T., “Regional Organization in the United Nations: Is There Externalization”, *International Studies Quarterly*, Vol. 17, No. 1, 1973;
102. Hajneman, Robert A., *Uvod u političke nauke*, CID, Podgorica, 2004;

103. Hallstein, W., *United Europe, Challenge and Opportunity*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1962;
104. Hansen, R.D., „Regional Integration: Reflections on a Decade of Theoretical Efforts”, *World Politics*, Vol. XXI, No.1, 1969;
105. Harsanyi, J.C., “Rational-Choice Models of Political Behavior us. Functionalist and Conformist Theories”, *World Politics*, Vol. 21, No. 4, 1969;
106. Hayward, F.M., “Continuities and Discontinuities between Studies of National and International Political Integration: Some Implications for Future Research Efforts”, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
107. *Histoire des idées politiques*, Touchard, J. (ed.), Presses Universitaires de France, Paris, 1959;
108. Hix, Simon, *The Political System of the European Union* Macmillan, London, 1999;
109. Hoffman, Stanley, «Raymon Aron et la théorie de relations internationals», *Politique étrangère*, No. 4, 2006;
110. Hoffman, Stanley, *Theory and International Relations*, in: James N. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press, New York, 1969, pp. 30-40;
111. Hugles, B.B., Schwarz, J.E., “Dimensions of Political Integration and the Experience of the European Community”, *International Studies Quarterly*, Vol.16, No. 3, 1972;
112. Hugo, Victor, *Pour les états-unis d' Europe*, ed. Pascal Ory, *L' Europe*, Omnibus, Paris, 1998, pp. 163-207;
113. Huntington, S. P., “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, Summer 1993;
114. Inglehart, R., “An End to European Integration”, *American Political Science Review*, Vol. LXI, March 1967;
115. Inglehart, R., “Public Opinion and Regional Integration”, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4. 1970;
116. Jackson, Robert; Sorensen, Georg; *International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2003;
117. *The Integration of Political Communités*. Jacob, Ph.E.; Toscano, V., (eds.), J.B. Lippincott Co., Philadelphia, 1964;
118. *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, J.N. Rosenau (ed.), The Free Press, New York, 1969;
119. *Историја Еспоне 1945-1992*, CLIO, Београд, 1999;
120. *Istorija međunarodnih otnošenij i vnešnej politiki SSSR, I-III, Mešdunarodnye otnošenija*, Moskva, 1986, s. 412, 508, 455;
121. *Istorija političeskoj mysli i sovremennost'*, Kerimov, D.A. (ed.), Sovetskaja asociacija političeskih nauk, Nauka, Moskva, 1988, s. 276;
122. Kant, Imanuel, *Večni mir*, Kulturna revija „Pregled“, Sarajevo, 1936;
123. Kanet, R.E., “Integration Theory and the Study of Eastern Europe”, *International Studies Quarterly*, Vol. 18, No. 3, 1974;

124. Kaplan, M.A., *System and Process in International Politics*, Robert E. Krieger Publishing Company Huntington, New York, 1975;
125. Карпински, Јакуб, *Комунизам и посткомунизам*, Грађанске иницијативе, Београд, 1998;
126. Keating, Michael; Hooghe, Liesbet; *Bypassing the nation-state? Regions and the EU policy process*, in: *Understanding the European Union: a Concise Interduction*, John Mc Cormick, ed., The European Union Series, Macmillan, London, 2002, pp. 240-255;
127. Kegley, Ch.W. et al., *The Global Agenda: Issues and Perspectives*, Random House, New York, 1984;
128. Kegli jr, Čarls V., Vitkof, Judžin R., *Svetska politika. Trend i transformacija*, Centar za studije JIE, FPN, Diplomatska akademija MIP, Beograd, 2004;
129. Kirkpatrick, Sale, *Dwellers in the Land. The Bioregional Vision*, Michael Vincent Mc Ginnis, Philadelphia; Bioregionalism, Londres, 1999;
130. Космај, Гунтер; *Обобшчествленіе і интеграція при социализме*, Izdatel'stvo Progres, Moskva, 1976;
131. Korbonski, A., "Theory and Practice of Regional Integration: The Case of Comecon", *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
132. Kortunov, Sergej, "Globalizacija i nacional'naja identičnost", *Vesnik Analitiki*, No.1 (27), 2007;
133. Kovrig, B., "Regionalism and Integration in Eastern Europe", *International Journal*, Vol. XXX, No. 4, 1975;
134. Кремптон, Ричард Ц., *Балкан после Другог светског рата*, СЛІО, Београд, 2003;
135. Kukulka, Józef, *Teorija međunarodnih odnosa*, Scholar, Warszawa, 2000;
136. Laughland, John, *The Tainted Source, The Undemocratic Origins of the European Idea*, Braun and Com., London, 1997;
137. Lequesne, Christian, *The European Union*, in *The New International Relations*, Ed. Marie-Claude Smouts, Hurst and Company, London, 1998, pp. 55-72;
138. *Leninskie tradicii vnešnej politiki Sovetskogo Sojuza*, Naročnickogo, A.L., (ed.), Naučnyj sovet AN SSSR po istorii vnešnej politiki SSSR i međunarodnyh otnošenij, Meždunarodnye otnošenija, Moskva, 1977;
139. Levi, L., *Altiero Spinelli: fondatore del movimento per l'unità europea*. Il Manifesto di Ventotene, edited by A. Spinelli and E. Rossi, Mondadori, Milan, 2006;
140. Lieber, R.J., *Theory and World Politics*, Winthrop, Publishers, INC., Cambridge, Mass., 1972;
141. Lindberg, Leon, *The European Community as a Political System. Notes Toward the Construction of a Model*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 5, No. 4. 1967;
142. Lindberg, L.N., *The Political Dynamics of Economic European Integration*. Stanford University Press, Stanford, 1963;
143. Lindberg, L.N., *Political Integration as a Multidimensional Phenomenon Requiring Multivariate Measurement*, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;

144. Lindberg, L.N., Scheingold, S.A., *Europe's Would-Be Polity. Patterns of Change in the European Community*, Prentice-Hall, Inc., N.J., 1970;
145. Linklater, Andrew, *Marxism*, in; Scott Burchill, *Theories of International Relations*, Pallgrave, New York, 2001, pp. 129-152;
146. Liska, G., *Alliances and the Third World*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1968;
147. Liska, G., *International Equilibrium; A Theoretical Essay on the Politics and Organization of Security*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1957;
148. Liska, G., *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Johns Hopkins Press., Baltimore, 1968;
149. Лонгворт, Филип, *Стварање Источне Европе*, СЛЮ, Београд, 2002;
150. Лукић, Р., *Историја политичких и правних теорија*, Научна књига, Београд, 2000;
151. Mally, G., *The European Community in Perspective. The New Europe, The United States, and the World*, Lexington Books, Lexington, Mass., 1974;
152. Манделбаун, Мајкл, *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004;
153. Marchal, André, *L'Europe solidaire*, Т. 1-2 (Т. 1. *Doctrines – Methodes*; Т. 2. *Les Problemes*), Cujas, Paris, 1964 – 1970, p. I 192;
154. Marchal, André, *L' integration territoriale*, PUF, Paris, 1965;
155. Mayne, R., Pinder, J.; *Federal Union. The Pioneers-History of Federal Union*, Macmillan, Basingstore, 1999;
156. McCoy, Ch.N.R., *The Structure of Political Thought. (A Study in the History of Political Ideas.)*, McGraw-Hill Book Company, Inc., New York, San Francisco, Toronto, London, 1963;
157. Medvedev, Roy, *Let History Judge*, Alfred A. Knopf, New York, 1989;
158. Merle, M., *La politique étrangère*. PUF, Paris, 1984;
159. Mesa, R., *Teoria y Practica de Relaciones Internacionales*, Editions Taurus, Madrid, 1977.
160. *Межднародното работническо движење, V"prosi na istorijata i teorijata*. Partizdat, Sofija, 1980;
161. Мићуновић, Драгољуб, *Историја друштвених теорија*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2010;
162. Mitrany, David, *A Working Peace System. an Argument for the Functional Development of International Organization*, National Peace Council, London, 1946;
163. Mitrany, David, "The Functional Approach to World Organization", *International Affairs*, Vol. XXIV, July, 1948;
164. Де Монбријал, Тјери, *Делање и систем света*, СЛЮ, Београд, 2006;
165. Монтескије, О., *О духу закона*, Филип Вишњић, Београд, 1989.
166. Morau Defarges, Ph., *La politique internationale*, Hachette, Paris, 1990;
167. Morawiecki, W., *Organizacje Miedzynarodowe*, Warszawa, 1965;

168. Morgan, P.M., *Theories and Approaches to International Politics*, Transaction books, New Brunswick, 1975;
169. Morgenthau, H.J., *Politics Among Nations*, Alfred A. Knopf, New York, 1948;
170. Morozov, G.I., *Meždunarodne organizacii. Nekotorie voprosy teorii*, Mysl', Moskva, 1974;
171. Mroz, DŽ., “Vnešnjaja politika SSSR i novoe myšlenie”, *Meždunarodnaja žizn'*, No. 4, 1990;
172. Монтескије, *О духу закона*, Том I, Филип Вишњић, Београд, 1989;
173. *Multiculturalism and political theory*, Simon Laden, Anthony and Owen, David (eds.), C.U.P., Cambridge, 2007;
174. Mutimer, D., “1992 and the Political Integration of Europe: Neofunctionalism Reconsidered”, *Revue d'intégration européenne - Journal of uropean Integration*, Vol. XIII, No. 1, 1989;
175. *Nation or Integration – Perspectives on Europe in the 90s*, *European Studies 7*, Hedetoft, U. (ed.), Aalborg University, Aalborg, 1993;
176. *New Essays on the Frankfurt School of Critical Theory*, Edited by Alfred J. Drake, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2009
177. Newbouse, J., “Europe's Rising Regionalism”, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 1, 1997;
178. *New Dimensions of World Politics*, Goodwin, G.L., Linklater, A. (eds.), Croom Helm, London, 1975;
179. *The New International Relations: Theory and Practice*, Smounts, Marie-Claude (ed.), Hurst and Company, London, 1998;
180. North, Robert C., “The Analitical Prospects of Communications Theory”, James C. Charlesworth, Ed.: *Contemporary Political Analysis*, The Free Press, Collier – Macmillan Limited, New York, London, 1967, pp. 300-316;
181. Nye J.S., “Comparative Regional Integration: Concept and Measurment”, *International Organization*, Vol. 22, No. 4, Autumn 1968;
182. Nye, J.S., “Comparing Common Markets: A Revised Neo-Functionalist Model”. *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
183. Nye, J.S., *Pan-Africanism and East-African Integration*, Harvard Universsity Press, Cambridge, Mass. 1965;
184. Nye, J.S., *Patterns and Catalysts in Regional Integration*, *International Organization*, Vol. XIX, No. 4, 1965;
185. Nye, J.S., *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, Little, Brown; Boston, 1971;
186. Palmer, N.D., *A Design for International Relations Research: Scope Theory, Metods and Relevance*, The American Academy of Politics and Cocial Scince, Philadelphia, 1970.
187. Павићевић Вукашиновић, Гордана *Политичке теорије и стварање западног модерног друштва*, Досије, Београд, 2006;
188. Pentland, Ch.: “*International Theory and European Integration*”, Faber and Faber, London, 1973;

189. Pentland, Ch.: "The regionalization of world politics: concepts and evidence", *International Journal*, Vol. XXX, No. 4, 1975;
190. *PERSPECTIVES ON WORLD POLITICS*, Eds. M. Smith; R. Little; M. Shackleton, The Open University Press, London, 1981;
191. Pinder, John, "Altiero Spinelli's European Federal Odyssey", *The International Spectator*, No. 4, Vol. 42, December 2007;
192. Plešakov, K.: "Integracija i dezintegracija v sovremennom mire". *Meždunarodnaja žizn'*, No. 12, 1991.
193. *POLITICAL COMMUNITY AND THE NORTH ATLANTIC AREA*, International Organization in the Light of Historical Experience. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968;
194. Pease, K.-K. S., *INTERNATIONAL ORGANIZATIONS*, Upper Saddle River, Prentice Hall, cop., 2006;
195. *THE POLITICS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS*, Ed. R.W. Cox, Praeger Publishers, New York, Washington, 1970;
196. Ponomareva, I.: "Geopolitičeskie faktory vnešnej politiki: sovremenoe videnie", *"Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošenija"*, No. 1, 1990.
197. Pozdnjakov, E.: "Nacional'nye, gosudarstvennye i klassovye interesy v meždunarodnyh otnošenijah", *"Mirovaja ekonomika i meždunarodnye otnošenija"*, No. 5, 1988.
198. Pozdnjakov, E.: "Nacional'noe i international'noe vo vnešnej politike". *Meždunarodnaja žizn'*, No.5, 1989.
199. Pribičević, Branko, *Socijalizam svetski proces*, Savremena administracija, Beograd, 1982;
200. Proharenko, I.: "Nacional'nyj interes vo vnešnej politike: problemy koncepcii", *Meždunarodnaja žizn'*, No. 12, 1991;
201. Prokopijević, Miroslav, *Evropska unija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009;
202. Proudhon, P.-J.; *Du principe fédératif*, E. Dentu, Libraire-éditeur, Paris, 1863;
203. Puchala, D.J.: "International Transactions and Regional Integration", *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
204. Puchala, D.J.: Of Blind Men, Elephants and International Integration. "Journal of Common Market Studies", Vol.X, No.3, March 1972.
205. Puchala, D.J.: The Pattern of Contemporary Regional Integration. "International Studies Quarterly", Vol. 12, No. 1, March 1968.
206. Puchala, Donald J., "Integration and disintegration in Franco-German relations 1954-1965", *International Organization*, 24 (Spring), 1970, pp. 183-208.
207. Pugačev, B.M., *Sbliženie stran socializma. Voprosy teorii i praktiki*. Nauka, Moskva, 1981;
208. Radonjić, Radovan, *Politička i pravna teorija*, Podgorica, CID, 2002;
209. Reiton, P.O., "International Structure and International Integration", *Journal of Peace Research*, Vol. 4, No. 4, 1967.

210. *REGIONAL INTEGRATION. THEORY AND RESEARCH*, Eds. L.N. Lindberg; S.A. Scheingold, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1971;
211. *REGIONALISM. CONCEPTS AND APPROACHES AT THE TURN OF THE CENTURY*, Romanian Institute of International Studies, Norwegian Institute of International Affairs, Bucharest, 1995;
212. *REGIONALISM IN WORLD POLITICS*, Eds. L. Fawcett; A. Hurrell, Oxford University Press, Oxford, 1995;
213. *REGIONALIZM KAK MIROVAJA TENDENCIJA* (Sbornik naučnih dokladow), RAN, Moskva, 1993;
214. Riker, W.H., *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, New Haven, 1962;
215. Робертс, Џон, *Европа 1880-1945*, СЛЮ, Београд, 2002;
216. Rodriguez-Pose, Andrés, *Dynamics of Regional Growth in Europe*, O.U.P., Oxford, 1998;
217. Rosenau, J. N.; "Burgess, Ph. M.; Hermann, Ch.F.: The Adaption of Foreign Policy Research: A Case Study of Project", *International Studies Quarterly*, Vol. 17, No. 1, 1973;
218. Rothstein, R.L., *Alliances and Small Powers*, Columbia University Press, New York and London, 1968;
219. Ружмон, Дени де, *Будућност је наша ствар*, НИРО Књижевне новине, Београд, 1989;
220. Rougemont, Denis de, *Lettre ouverte aux Europeens*, Albin Michel, Paris, 1970;
221. Rougemont, Denis de, *Западна пустиловина човека*, НИРО Књижевне новине, Београд, 1983;
222. Rumjancev, A.M., *O nekatoryh obščih zakonomernostjakh meždunarodnyh socialističeskikh proizvodstvennyh otnošenij. Osnovnye problemy razvitja mirovoj socialističeskoj sistemy*, Praga, 1963;
223. Russett, B.M.; *International Regions and the International System: A Study in Political Ecology*, Rand Mac Nally, Chicago, 1967;
224. Saint-Simon, Claude-Henri de, *Pisma jednog stanovnika Ženeve svremenicima, u izbor iz dijela*, Školska knjiga, Zagreb, 1979;
225. Saint-Simon, Claude-Henri de, *De la réorganisation de la société européenne*, ed. Pascal Ory, *L'Europe*, Omnibus, Paris, 1998;
226. Самарџић, Слободан. *Европска унија: као модел наднационалне заједнице*, Институт за европске студије, Фондација „Friedrich Ebert”, Београд, 1998;
227. Scheingold, A., "Domestic and International Consequences of Regional Integration", *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
228. Schmitter, Ph.C., *A Revised Theory of Regional Integration*, *International Organization*, Vol. XXIV, No. 4, 1970;
229. De Senarclens, Pierre, «Théories et pratiques des relations internationales depuis la fin de la guerre froide», *Politique étrangère*, No. 4, 2006;

230. Sewell, J.-P., *Functionalism and World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 1960;
231. Sidanski, Duško, *The Federal Future of Europe. From the European Community to the European Union*, The University of Michigan Press, Michigan, 2000;
232. Sik, Ota, *La troisième voie*, Galimard, Paris, 1974;
233. Симић, Драган, *Позитиван мир: Схватања Јохана Галтунга*, Академија Нова, Београд, 1993;
234. Симић, Предраг, *Економски и политички плурализам у социјалистичким земљама*, Политички плурализам у социјалистичким земљама, ИМПП и МЦ СР Србије, Београд, 1989, стр. 7-28.
235. Симић, Предраг, *Предговор*, Ч. Кегли, Ј. Виткоф, Светска политика, ЦСЈЕ, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004 ;
236. Симић, Предраг, *Пут у Рамбује, Косовска криза, 1995-2000*, "НЕА", Београд, 2000;
237. *Systems of Integration the International Community*, Ed. Elmer Plischke, Van Nostrand, Princeton, 1972.
238. *SISTEMA, STRUKTURA I PROCESS RAZVITJA SOVREMENYH MEŽDUNARODNYH OTNOŠENIJ*, Otv.red. V.I. Gantman, Nauka, Moskva, 1984;
239. Smith, Steve, "Is the truth out there? Eight questions about international order", in ed. Paul T.V., Hall A. John, *International order and Future of World Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999;
240. Marie-Claude Smouts, „International Cooperation from Coexistence to World Governance”, in *The New International Relations. Theory and Practice*, Ed. Marie-Claude Smouts, Hurst and Company, London, 1998;
241. *SOCIALISTIČESKOE SODRUŽESTVO I PROBLEMY OTNOŠENIJ VOSTOK-ZAPAD V 80- e GODY*, Ed. O.T. Bogomolov, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva, 1987;
242. *SOCIALIZM II EVROPEJSKAJA BEZOPASNOST'*, Izd. političeskoj literatury, Moskva, 1977;
243. *SOCIALIZM II MEŽDUNARODNYE OTNOŠENIJA*, Ed. A.P. Butenko, Akademija nauk SSSR, Izd. Nauka, Moskva, 1975;
244. P. Soldatos, "Le role de la science politique dans l'analyse du processus d'intégration européenne", *Revue de droit international, de sciences diplomatiques et politiques*, Genève, 1970; *Vers une sociologie de l'intégration communautaire européenne. Essais de théorie générale systématique*, Louvain, 1973;
245. *SOVREMENNAJA MARKSISTSKO-LENINSKAJA FILOSOFIJA V ZARUBEŽNYH STRANAH*, Akademija nauk SSSR. Institut filosofii, Nauka, Moskva, 1984;
246. *SOVREMENNYE BURŽUAZNIJE TEORII MEŽDUNARODNYH OTNOŠENIJ*, V.I. Gantman, otv.red., Moskva 1976, s. 486., Nauka, Moskva, 1976;
247. Stefanov, G., *Teorije međunarodnitate otnošenija*, Univerzitet Sv. Kliment Ohridski, Sofija, 1993;

248. Spinelli, Altiero, *The Eurocrats: Conflict and Crisis in the European Community*, Johns Hopkins Press, Baltimor, 1966;
249. Стиглиц, Џозеф Е., *Противречности глобализације*, SBM-х, Београд, 2004;
250. Суту, Жорж-Анри, *Независтан савез. Историја Европске заједнице*, CLIO, Београд, 2000;
251. Шмеле, Волфганг, *Историја европске идеје*, CLIO, Београд, 2003;
252. Штрбац, Чедомир, *Југославија и односи између социјалистичких земаља*, ИМПП, Београд, 1975, стр. 231.
253. Taylor, P., "The European Community and the State: Assumptions, Theories and Propositions", *Review of International Studies*, 17, 1991;
254. *Teorija i prakтика socialističeskoj integracii*, Moskovskij univerzitet, Moskva, 1975;
255. Teune, Henry, *The Integrative Process*, in: Robert Pfaltzgraf (ed), *Politics and the International System*, Lippincott, Philadelphia, 1969;
256. *Theory and Practice in International Relations: Functionalism*, A.J. Groom, P. Tayler, (eds.), Crane, Russak, New York, 1975;
257. *Theory of International Relations: The Crisis of Relevance*, Said, A., (ed.), Prentice - Hall, Englewood Clifs, N.J., 1968;
258. Thompson, W.R., "The Regional Subsystem", *International Studies Quarterly*, Vol.XVII, No. 1, 1973;
259. Tunkin, "Socialističeskij internacionalizm i meždunarodnoe pravo", *Novoe vremja*, No. 51;
260. *Ukrepjenje edinstva socialističeskih stran*, Akademija nauk SSSR, Izd. Nauka, Moskva, 1977;
261. Védrine, Hubert, *Les mondes de François Mitterrand*, Fayard, Paris, 1996;
262. Viotti, Paul R., Kauppi, Mark V., *International Relations in World Politics (4 th Edition)*, Allyn and Bacon, London, 2010;
263. De Vree, J.K., *Political Integration: The Formation of Theory and Its Problems*, Mouton, The Hague – Paris, 1972;
264. Vukadinović, Radovan, *Međunarodni politički odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2004;
265. Warnecke, S., "American Regional Integration Theories and the European Community", *Integration*, 1971, No.1;
266. Holloway, D. (ed.), *The Warsaw Pact. Alliance in Transition*, J.M.O. Sharp, Macmillan, London 1984;
267. Waltz, Kennet N., *Theory of International Politics*, Addison Wesley, 1997;
268. Weltman, J.J., *Systems Theory in International Relations*, D.C.Heath and Company, Lexington, 1973;
269. Weber, Max, *Selections in translations*, Cambridge Universitz Press, Cambridge, 1998;
270. Wight, Martin, Four Seminal, *Thinkers in International Theory: Machziavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*, Scholarship Oxford, Oxford, 2004;

271. *Za novoe političeskoe myšlennie v meždunarodnyh otnošenijah*, Documenty i materialy, Izdat. polit. literatury, Moskva, 1987;
272. Зиновјев, Александар Александрович, *Слом руског комунизма*, БИГЗ, Београд, 2003;
273. Zorgbibe, Charles, *Histoire de l'Union Eurpéene*, Fondation Robert Schuman, Paris, 2005;
274. Zuev, V.I., *Mirovaja sistema socializma, Meždunarodnye otnošenija*, Moskva, 1975;
275. Живанов, Сава, *Русија у време Јељцина: друштвени процеси и политичко организовање (1990-1991)*, Факултет политичких наука, Београд, 2002.